

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SLÆGTSFORSKEREN

MEDLEMSBLAD FOR DANSKE SLÆGTSFORSKERE · ÅRGANG 38 · NR. 2 · 2023

**Udgives af foreningen Danske
Slægtsforskere**

www.slaegt.dk

Mail- og adresseændringer: opdateres af medlemmerne via slaegt.membersite.dk

Log ind og rediger din profil.

Første gang du logger på, skal du bestille et password:

Tryk "Log ind" og derefter "Glem password".

Du modtager en mail med et link til at sætte dit password.

Ind- og udmeldelse

Indmeldelse sker via: slaegt.membersite.dk

Hvis du er medlem af Danske Slægtsforskere, skal du logge ind for at købe medlemskab af en lokalforening. Udmeldelse:

Send en mail til ekspedition@slaegt.dk

Redaktionen:

Kathrine Tobiasen, ansvarshavende redaktør
Korsagervej 13, 8940 Randers SV

Tlf. 41 28 65 30, kto@slaegt.dk

Redaktionsmedlemmer:

Michael Dupont, Peter Olsen og

Per Hundevad Andersen

Korrektur: Henning Beck og Kirsten Sanders.

**Redaktionen kan kontaktes via
hjemmesiden:**

Kontakt > Medlemskab, Kontingent,

Adresseændring, Bladet m.v. >

Jeg har forslag, rettelser eller andre kommentarer til bladet Slægtsforskeren.

Layout, sats og tryk:

Jørn Thomsen Elbo A/S

Trykplag: 7.400 eksemplarer

Artikler i bladet afspejler ikke nødvendigvis foreningens holdning. Artikler uden forfatterangivelse kan betragtes som foreningsstof. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendt materiale og forbeholder sig ret til at redigere i tilsendte artikler. Eftertryk er tilladt efter aftale med redaktionen. Det skal forsynes med tydelig kildeangivelse, ligesom redaktionen skal have tilsendt en kopi.

Bladet udkommer 4 gange årligt.

Næste deadline: Udkommer:

15. juli 2023   September 2023

15. oktober 2023   December 2023

Bladet sendes gratis til medlemmer af Danske Slægtsforskere.

INDHOLD nr. 2 – juni 2023

Generalforsamling med solskin og smukke glas. _____	3
Min slesvigske oldemor var ulovligt døbt! _____	4
Fødsel i dølgsmål – en kærlighedshistorie – militær strafferet _____	13
Nye tilbud i Danske Slægtsforskere's webshop _____	18
Fra Nyboder til Brisbane City _____	19
Maria von Baden og Peder Winstrup _____	24
TEMA: Landboreformer _____	36
Intro til lægdsruller _____	47
Anders Winther og hans gård i Hvinningdal _____	52
Niels Peter Hansen Berg, hjælpe-, anden- og førstelærer ved Sdr. Stenderup Skole – 2. del _____	56
... om, hvorfor jeg ikke er af ædel byrd, hvorfor Tycho Brahe spørger i kulissen, og hvorfor jeg ikke figurerede i arvefølgen til et stort gods _____	64
Et bornholmsk fadervor _____	66
Dansk søfartshistorie – og Slægtsforskernes Bibliotek _____	67
Historien om et billede _____	69
Referat af generalforsamlingen 2023 i Danske Slægtsforskere _____	70
Ny suppleant i bestyrelsen John Buch Larsen _____	72
Gotisk tekstprøve _____	73
Anmeldelse _____	74
Slægthistorisk Weekend _____	76

Forsiden

Deltagerne i årets generalforsamling havde lejlighed til at beundre mange flotte ting på Holmegaard Værk, bl.a. dette arrangement af glaskugler i forhallen. Læs mere om generalforsamlingen s. 70
Fotograf: Kathrine Tobiasen

Formandens klumme

GENERALFORSAMLING MED SOLSKIN OG SMUKKE GLAS

Efter en hel uges afslappende ferie i strålende solskin på Stillinge Strand var det med glade forventninger, at jeg mødte op til foreningens generalforsamling på Holmegaard Værk.

Vejret var stadig helt formidabelt, og de mange fremmødte glade medlemmer fik en god oplevelse i forbindelse med rundvisningen på Værket.

Selve generalforsamlingen forløb gnidningsfrit, og der var stor kommentar- og spørgelyst fra medlemmerne i forbindelse med foreningens mange forskellige aktiviteter og økonomiske engagementer.

Generalforsamlingen i 2024 vil blive afholdt i Middelfart lørdag den 20. april 2024, og der skal vi også nok finde på et interessant kulturelt arrangement for jer og jeres eventuelle ledsagere.

Lige nu kalder haven på mig – frugttræerne skal beskæres, og drivhuset skal have nye "beboere" (vinen har allerede fået første beskæring).

Jeg ønsker jer alle en rigtig dejlig, varm sommer – og husk, at man godt kan slægtsforske om aftenen, når det er blevet for køligt til at være udenfor, eller man er kommet hjem fra sin udlandsrejse.

Læs referatet fra generalforsamlingen s. 70.

Skriv til os

I vores store, brede medlemsskare er der sikkert mange, der ligger inde med spændende viden og nyttige erfaringer inden for slægtsforskningen. Dem skal vi dele med hinanden, så skriv endelig løs! Vi modtager gerne gode slægtshistorier, men prioriterer højt, at der skal være noget at lære af dem, som brug af særlige metoder, kilder, nyttige sider på nettet m.v. Redaktionen hjælper gerne med den sproglige udformning, hvis det skulle være et problem.

Skriv artiklen i Word eller anden tekstbehandler og send evt. illustrationer som særskilte billedfiler; de må *ikke* være indsat i et Word-dokument. Husk, at der ikke må være ophavsretsproblemer med billederne; spørg redaktionen, hvis du

er i tvivl. Undlad gerne at formatere teksten – vores layouter sletter alligevel alle forsøg på opsætning af artiklerne og sætter dem op på sin måde. Angiv gerne, hvor billederne skal placeres eller vedhæft et udkast som PDF, hvis du har gjort dig tanker om layoutet.

Vi glæder os til at høre fra jer!

*Kærlig hilsen
Redaktionen*

MIN SLESVIGSKE OLDEMOR VAR ULOVLIGT DØBT!

En historie om modstand mod tyskerne i det nordvestlige Slesvig

Af Trine Stürup
Stendalsvej 4, 3390 Hundested
tlf. 25883835
e-mail. TrineSturup6@gmail.com

I mit barndomshjem i 1960'ernes København hos min mor og mormor var erindringen om den tyske besættelse af Slesvig fra 1864 levende. Ingen af dem havde nogensinde boet i Slesvig, men vi hørte historier om, hvordan rød/hvide dyner blev hængt til luftning på danske flagdage til irritation for tyskerne, der intet kunne stille op mod det, og om min oldemors søster, Karen Brandrup, der var udvandret til USA og efter det store jordskælv i San Francisco i 1906 prøvede at trænge ind i sit brændende hus for at redde "fanen", det medbragte Dannebrog. Dansk nationalisme var vigtig, Slesvig var besat, og tyskerne var skurke. Det var vi helt på det rene med som børn. Den viden stammede oprindeligt fra min oldemor, dvs. min mormors mor, Andrea Brandrup, men Anden Verdenskrig har nok gjort sit til at holde liv i historierne hos hendes efterkommere.

Andrea Brandrup

Vi blev fortalt, at min oldemor, Andrea Brandrup, var født i Rejsby i det nordvestlige Slesvig i 1868 som datter af gårdmanden Niels Lassen Brandrup og hans hustru, Eline Smidt. Som 21-årig blev hun i 1890 gift i Esbjerg med en fabrikant og levede i Danmark til sin død i 1935. Ved afstemningen i 1920 var hun selvfølgelig tilbage i Slesvig for at stemme og havde set kongen ride over grænsen. Vi havde også hørt, at hun var døbt i Seem Kirke, og da hun skulle giftes i Esbjerg i 1890, skulle hun bruge sin dåbsattest, men da hun rekvirerede den fra Seem, var fødselsdatoen forkert. Det gjorde hende forståeligt nok meget vred, og hun beskyldte præsten, Olsen, for at være et fjols. Sådan lød den mundtlige overlevering i familien, men onde tunger i samme familie påstod, at det bare var, fordi hun ville synes yngre, end hun egentligt var.

Kirkebogsindførslerne

Disse anekdoteagtige historier var, hvad jeg havde, da jeg i starten af min slægtsforskning begyndte at kigge på fakta om min oldemor og hendes families liv. Først slog jeg op i Seem Kirkebog og kunne konstatere at Andreas dåbsindførsel godt nok så lidt underlig ud.

Ganske vist passer fødselsdatoen med datoen på den udskrevne dåbsattest, Andrea var så tilfreds med, nemlig 20. oktober 1868, men indførslen er presset ind nederst på en side med en fremmed skrift. Det kunne se ud, som om den var tilføjet af en anden, efter at den rigtige kirkebogsfører var gået videre på næste side med indførslerne. Mystisk, hvorfor mon, tænkte jeg. Ganske vist står der, at hun er hjemmedøbt, men så plejer præsten da at indføre barnet i den rigtige rækkefølge, om ikke ved hjemmedåben, så ved fremstillingen i kirken.

Indførslen af
Andreas fødsel i
Seem Kirkebog

Da jeg fik kigget på landkortet og sognekortet, blev jeg endnu mere forvirret. Rejsby var skam et sogn i sin egen ret med egen kirke, og der er ret så langt til Seem Kirke. Jeg kunne så også se, at Rejsby lå syd for grænsen fra 1864, mens Seem lå nord for og dermed var en del af Danmark. Nu slog jeg op i Rejsby Kirkebog i den kopi, som hedder kontramini-sterialbogen, og så, at det var registreret, at mine tipoldefor-ældre havde fået et barn på datoen 16. oktober 1868, altså fire dage før den dato, der stod i Seem Kirkebog. Der står også forældrenes navne, Niels Lassen Brandrup og Eline Smidt, men der er intet navn på barnet og ingen dåbsdato. Rubrikkerne står gabende tomme og har faktisk forledt lokal-historikere til at konkludere, at barnet var dødfødt¹, selvom der står – ganske vist helt ude til højre med meget små bog-staver – at barnet er vaccineret i 1872. Indførslen bakkede op om min oldemors utilfredshed med attesten fra Seem. Hun var åbenbart født på den dato, nemlig 16. oktober 1868, som familien altid havde fejret hendes fødselsdag på. Teori-en om at lyve sig yngre end hun var, faldt samtidig til jorden. Hun insisterede faktisk på at være fire dage ældre end sin dåbsattest. Men hvorfor var hun ikke blevet døbt i Rejsby?

I Rejsby Hovedministerialbog var der flere oplysninger. Op-rindeligt har der ligesom i kontramini-sterialbogen kun stået fødselsdatoen og forældrenes navne, men med en moderne skrift, hvor navneordene er med lille begyndelsesbogstav, er indføjet følgende: "Andrea Brandrup Ulovlig døbt i Seem sogn. Af Olsen Sognepræst for Seem er udstedt en attest med segl (ikke kirkesegl), som angiver dåbsdagen til 18. Dec. 1868. Som faddere angives: Pastor Riis-Lowson og hustru So-phia Magdalene, født Gude, Pige Anna Sophia Riis-Lowson, Barnets fader N.L. Brandrup. Barnet ikke før bragt i kirke".

16. Okt. Andrea Brandrup.
 (Ulovlig døbt i Seem sogn af Olsen, sognepræst for Seem.
 et udstedt en attest med segl (ikke kirkesegl), som angiv-
 er dåbsdagen til 18. dec. 1868. Som faddere angives:
 Pastor Riis-Lowson og hustru Sophia Magdalene, født Gude
 Pige Anna Sophia Riis-Lowson
 Barnets fader N.L. Brandrup.
 Barnet ikke før bragt i kirke.

Andreas dåb

Præcis hvornår "barnet", Andrea, så er bragt i kirke, fremgår ikke, men et bud er måske i forbindelse med koppevacci-nationen i juli 1872. Det kunne også være ved begravelsen af Andreas lillebror i Rejsby, hvor præsten ligeledes har haft den kritiske pen fremme. Lillebroren er Knud Brandrup, hvis fødselsdato, 20. november 1870, og forældres navne er skrevet med kirkebogens originale skrift. Rubrikken med barnets navn er dog, som ved Andreas fødsel, først udfyldt

med moderne skrift senere. Ved den 1½-årige Knud Bran-drups død, der skyldtes "Lungesvaghed fra Fødslen af", skri-ver Rejsbypræsten følgende, og man kan næsten høre, hvor harmfuld han er: "Efter Faderens Angivelse døbt i smug af en Skolelærer i Brøns (i den saakaldte Højskole), hvis Navn skal være Kock eller Kok - ikke bragt i Kirke. Faderen har nægtet at levere en Daabsattest for barnet, som er død 29. Jan 1872".

Eline Schmidt

Hvis man blader tilbage til Knud Brandrups fødsel, står der lige nedenunder en anden fødsel, som også har brudt reg-lerne for lovlig dåb. Det er gårdmand Peter Riis' søn, Jens Riis, født 20. november 1870, hvor der i moderne tid foruden barnets navn er indføjet: "Efter Faderens opgivelse hjemme-døbt i smug af Pastor Riis-Lowson. Gyldig dåbsattest ikke

Jens Riis og hustru

¹ Svend B. Troelsen: Rejsby Sogns historie. Bind 1 (1966)

fremskaffet. Efter et skrift uden segl er dåben foretaget 19. april 1871. Skriftet er dateret Brørup 5. januar 1872. Som Daabsvidner er angivet af Faderen Gaardmand Jens Riis og Hustru Magdalene R. Barnet ikke bragt i kirke. Vide pag. 7". Man kan hæfte sig ved, at Riis-Lowson, der var dåbsvidne ved Andreas dåb, dukker op her igen. De andre vidner er barnets farforældre, oprindeligt fra Seemgaard i Seem nord for grænsen, men på dette tidspunkt boende med sønnen Peter Riis' familie i Kærbølling, Rejsby.

Hvis man følger henvisningen til side 7 i kirkebogen, kan man se, at 4. februar 1869 er Peter Riis' ældste søn, Truels Riis', fødsel indført på samme måde med kommentaren: "Døbt i smug af Faderens Broder, som kalder sig Riis-Lowson iflg. skrift uden segl dateret Brørup 5. januar 1872."

Det er uvist, hvor præsten i Rejsby oprindeligt har skrevet oplysningerne om disse fire børns afvigende dåb – måske på et indlagt dokument. De er så indføjet i kirkebogen senere med moderne retskrivning. Det er kun disse fire dåbsindførsler, der adskiller sig fra normen i Rejsby Kirkebog i årene efter krigen 1864 og den tyske indlemmelse af Slesvig. Der lader til at have været en lille enklave af personer, der ikke har anerkendt den nye myndighed i Rejsby. Og hvem var så de involverede i Rejsby i denne periode?

Embedsmændene i Rejsby

Først lidt om præsterne i Rejsby. 17. februar 1867 – altså et par år efter at tyskerne overtog området – blev min oldemors storesøster, Magdalene Brandrup, døbt helt normalt og regulært i Rejsby Kirke af den daværende præst, Niels Vilhelm Theodor Hansen, om hvem man kan læse i Wibergs Præstehistorie, at han blev "afsat af den preussiske Reg[lering]... Formedelst Eedsnægtelse 20/5 1867." Både præster og skolelærere skulle aflægge troskabsed til den tyske kejser, hvis de ville forblive i deres embede efter tyskernes overtagelse af Slesvig-Holsten, og den vægring kostede Hansen hans præstestilling i Rejsby.

Den nye præst i Rejsby hed Jens Georg Marcus Møller, og han må have aflagt troskabseden. Han var født i Glücksburg, uddannet i Slesvig-Holsten og havde virket forskellige steder i samme område, men drog allerede efter et par år i Rejsby videre til Kettinge på Lolland, så han har næppe været så fanatisk tyskvenlig, at han ville blive i Tyskland. Det har været i hans tid, at de fire børn blev døbt udenogs, men han har åbenbart ikke villet gøre en sag ud af det og blot ladet tomme rubrikker stå i kirkebogen.

Niels Lassen Brandrup

Eline Smidt g. Brandrup

Fanatisk tyskvenlig var derimod hans efterfølger Hans Nicolai Riis, som var i embedet 1870-1890². (Riis er et almindeligt efternavn i området, så der er ikke tale om, at han var i familie med ovennævnte Riisfamilie.) Denne præst var født i Løgumkloster 1822, havde hjulpet en ihærdigt missionerende onkel på Guldkysten, været lærer på missionskolen i Basel samt været præst for nogle tyske menigheder i USA, før han kom til Rejsby og blev sognepræst.³ Det er i Riis' tidligste tid som præst, at min tipoldefar, Niels Lassen Brandrup, og Peter Riis kom i konflikt med ham pga. deres "ulovligheder". Præsten må være blevet opmærksom på disse, da Knud Brandrup skulle begraves, og der ikke var en dåbsindførsel.

Heller ikke skolelæreren i Rejsby, Carsten Haas, ville aflægge troskabseden til kejseren, så også han måtte gå af. Han havde været med i Landstormen ved Brøns i 1849, en civil demonstration mod tyske skatteopkrævere under den første slesvigske krig, der udviklede sig til en nedslagtning af danskere, så hans dansksindethed har været almindelig kendt. Den ny skolelærer må have været noget mere tysksindet, og mine tipoldeforældre fravalgte ham, som de havde fravalgt præsten. De fik privatlærerinde, som på deres egen gård underviste deres seks børn, hvoraf Andrea var den yngste, samt mindst én fætter, Jens Riis Brandrup fra Raahede, Hviding Sogn⁴. I skolerne blev dansk udfaset og helt forbudt fra 1888 – selv i frikvartererne. Man kan læse, at vandrelererinden Henriette Gubi, der drog rundt i Slesvig fra 1890 til sin død i 1894 for at undervise børnene i dansk kultur og sprog, også kom til Haved Skole i Rejsby, hvor hun skulle gøre sig umage for ikke at komme i konflikt med præsten Riis, hendes argeste modstander der.

² Arends, Otto Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864. København (1932)

³ Biografisk leksikon om Andreas Riis

⁴ Jens Riis Brandrup: Saga of a Commercial Educator (1937)

Forældrene

Hvem er så "forbryderne"? Min tipoldefar, Niels Lassen Brandrup, født 1830 i Kærbølling lige syd for Rejsby, var en af de yngste sønner blandt seksten børn, som gårdmand og sognefoged i Kærbølling Anders Truelsen Knudsen og hustru Karen Brandrup fik.

Anders T. Knudsen

Karen Brandrup

Brandrupbrødre

Dorte Brandrup

Niels' ugifte storesøster, Dorte Brandrup, havde ligesom skolelæreren Carsten Haas deltaget i Landstormen ved Brøns i 1849, så man kan formode, at der var en dansknational atmosfære i Brandrup-hjemmet i Kærbølling. Om nogen af brødrene også var med, har ikke været epokegørende nok til at blive mundtligt overleveret, men det er dog sandsynligt.

Niels og Elines gård

Bortset fra hjælp til driften af gården brugte Niels tid på at spille til dans med nogle af sine mange brødre, hvoraf tre senere udvandrede til henholdsvis Australien og USA. Hans udsigter til at arve noget fra faren var begrænsede, så heldigt nok for ham blev han i 1858 gift med Eline Smidt, som var datter af den velhavende gårdmand og sognefoged i Rejsby, Hans Sørensen Smidt, som ejede en stor gård midt i Rejsby. Han var rig nok til at forære begge sine to døtre en gård ved deres giftermål. Niels Lassen Brandrup og Elines gård lå ganske tæt ved hans egen. Parret drev den i en årække og fik i alt ni børn på femten år.

Også Hans Sørensen Smidt havde været med i Landstormen ved Brøns i 1849, hvor to af lederne var hans svoger, Adser Hansen Søndergård, og en nieces mand, Anders Thomsen Stavener, som begge blev alvorligt såret, og han var en af

Den sønderjyske kvindedeputation ved brylluppet i 1869

dem, der blev forhørt bagefter ved undersøgelsen af, hvad der var sket.

Hans datter, Eline Smidt, markerede sit og familiens danske sindelag, da hun i 1869 deltog i Sønderjyske kvinders deputation til København i anledning af kronprinsens bryllup.

De mødte megen tak og velvilje og kom både til taffel med de kongelige og festmiddag med rigsdagsmænd og ansete københavnere, hvor taler blev holdt i stor stil. Og det var jo så det, men sådanne oplevelser var nok alligevel med til at holde danskheden levende i Slesvig.

Den anden far, som forbrød sig mod reglerne, var Peter Riis, født på den store, rige Seemgaard i Seem i 1833 som yngste levende søn af præstesønnen og gårdmanden, Jens Riis, og hustru, Anne Magdalene Jacobsen. I 1856 overlod Jens Riis Seemgaard til sin ældste søn, Jørgen Frederik Riis, og flyttede til en mindre gård i Kærbølling, Rejsby, med sin hustru og deres to yngste børn, Peter Riis og Ane Cathrine Riis.

Man kan se forældrene som dåbsvidner ved den ene af Peter Riis' sønners dåb i 1870. Peter Riis blev gift i 1867 med Kirsten Jensen, en datter af storbonden Truels Jensen Stauning.

Begge de unge familier tilhørte altså et velhavende samfundslag med en vis prestige i lokalsamfundet.

Derudover var de i familie med hinanden på flere måder. Peter Riis' svigermor, Botille Schack, var søster til Niels Brandrups afdøde svigermor, Kirsten Schack – to døtre af sognefoged og storbonde, Las Jessen i Rejsby. Dvs. at de to involverede mødre, Eline Smidt gift Brandrup og Kirsten Jensen gift Riis, var kusiner. Derudover blev Peter Riis' søster, Ane Cathrine Riis, gift med Hans Lassen Brandrup, Niels Brandrups yndlingsstorebror, og parret flyttede til egen gård i Raahede i Hviding Sogn i 1857. Hans Lassen Brandrup havde dyrlægeambitioner og var en efterspurgt og respekteret kapacitet på egnen.

*Ane Cathrine Riis
g. Brandrup*

Hans Lassen Brandrup

Deres ældste søn, Jens Riis Brandrup, født 1864, fik som nævnt sin første skoleundervisning hos sin farbrors, (Niels Lassen Brandrup), hjemmelærerinde i Rejsby, mens han boede i sin fars barndomshjem hos sin farmor, Karen Brandrup, sin ældste farbror, Knud Brandrup, og sin faster, Dorte Brandrup, i Kærbølling, Rejsby. Senere i sin barndom var han et år i Nordjylland hos sin morbror, præsten Andreas Christian Riis-Lowson, hvis navn vi mødte i forbindelse med de ulovlige dåbshandlinger, og som jeg vender tilbage til.

I Hviding sogn, hvor Hans Lassen Brandrup og Ane Cathrine Riis havde deres gård, blev sognepræsten Frederik Werliin, f. 1812 i København, suspenderet og afsat 1867, fordi han nægtede at aflægge eden til den preussiske konge. Han var kendetegnet ved "Nidkjær Embedsførelse, jevn, menneskekjærlig Færd, ægte dansk Sind", men i 1868 tog Christian Ewertsen over⁵. Herefter fik også Hans Lassen Brandrup og hustruen Ane Cathrine Riis deres børn døbt andetsteds. Ane Magdalene Brandrup, født august 1869, blev døbt i september samme år. Hun blev indført i Hviding Kirkebog, men under anmærkninger står der "døbt af Pastor Riis-Lowson nu i Brørup." Vidner er pastorens hustru og svogrene, Peter Riis og Niels Lassen Brandrup fra Rejsby. Hans Lassen Brandrups sidste barn, Anders Truelson Brandrup, blev født september 1873 og døbt i Ribe Domkirke januar 1874. Hans dåb er registreret udenfor nummer i Seem Kirkebog. Der står Nb i stedet for et nummer, men datorækkfølgen er i orden. I Hviding Kirkebog er hans fødsel også registreret, og der står, hvor og hvornår han er døbt "efter attest af Pastor Olsen", men ingen faddere. Der var en lille, tæt forbundet klike af forældre, som besluttede at bryde reglerne, men hvis præsten i Hviding er blevet vred over det, så viser han det i hvert fald ikke i kirkebogen i modsætning til Rejsbypræsten.

De ulovligt døbende præster

Så er der de tre teologer, som var involveret i dåbshandlingerne. Først Koch. Den højskole i Brøns, som nævnes i Rejsby Kirkebog, blev oprettet ved aktietegning bl.a. i Rejsby og Hviding⁶. Første hold elever kom i november 1868. Forstanderen var Ludvig Koch, en præstesøn fra Vodder. Han var en af ildsjælene i den danske sag og har nok ikke haft noget mod at døbe et barn i 1870, nemlig Knud Brandrup, mod reglerne. 6. august 1870 nedlagde tyskerne forbud mod højskolens virke, og selvom Koch og hans støtter prøvede at få lukningen omstødt, så var det forgæves. I 1871 blev han kapellan i Nykøbing Falster og forsvandt dermed helt fra Slesvig.

Dernæst er der Riis-Lowson. Han var en af Peter og Ane Cathrine Riis' storebrødre, født på Seemgaard i Seem i 1827 som Andreas Christian Riis. Det ekstra efternavn måtte han tage for at få adgang til en arv fra sin gudfar, den barnløse, men rige farbror, godsejer og etatsråd Andreas Christian Riis-Lowson, hvis hustru var en Lowson. I sine yngre år var

⁵ Wibergs Præstehistorie

⁶ H.E.Sørensen: Digtere og grænser

Andreas Christian Riis-Lowson 1827-1896

Riis-Lowson d.y. stærkt engageret i det danske spørgsmål i Slesvig. Han meldte sig som frivillig til krigen i 1848, men blev stoppet af tyfus. Fra 1854 til 1864 var han præst i Læk, hvor han kørte sognet med de mange tysksindede, også kaldt hjemmetyskere, i stramme tøjler, men blev forjaget i 1864. Han fortsatte dog sit virke for danskheden. "Hans Interesse for Sønderjylland var saa stor, at han i Aarene efter Fredsslutningen ikke saa sjældent tog over Grænsen om Søndagen og holdt dansk Gudstjeneste i private Hjem og i Kirker i de vestlige Sogne. Kirkehistorikeren L. Koch ... har i sine Erindringer kort omtalt Riis-Lowsons Virksomhed som dansk Rejsepræst i Brøns-egnen"⁷. Så Koch og Riis-Lowson kendte altså hinanden. Det var nok på den måde, Niels Lassen Brandrup kom i kontakt med Koch.

Efter krigen i 1864 var der mange kaldsløse præster, og med kravet om troskabseden i 1867 blev der flere, så der var ikke lige et nyt kald til Riis-Lowson. Heldigvis havde han jo arvet efter onklen, og med sin familie kunne han bo på Seemgaard hos sin storebror. Han gik ind i politik i 1865, hvor han blev medlem af Rigsrådets Folketing for Ribekredsen i ét år. I 1869 åbnede han en højskole i Brørup i konkurrence med Askov Højskole, men den overlevede kun med nød og næppe i tre år. Flere af "dåbsattesterne" var skrevet i hans tid i Brørup. I 1872 fik han kald nordenfjords, først Tømmerby-Lild og fire år senere Vestervig, og han forlod det sønderjyske – måske også mentalt. Han havde sin søstersøn, Jens Riis

Jens Riis Brandrup

sin tid, boende hos sig i præstegården i Vestervig op til deres konfirmation.

Den sidste af de tre involverede præster var Olsen, Carl Frederik Wilhelm Olsen, født i København i 1826. Han var fra 1869 til 1875 kapellan ved Ribe Domkirke, som havde Seem som annekskirke. Han var kendt som den, der konfirmerede stribevis af slesvigske unge, heriblandt Niels Lassen Brandrups ældste datter, Kirsten, som fravalgte egne sognes konfirmationsforberedelse i den tyske tid for at blive konfirmeret nord for grænsen. Olsen går igen i mange kilder, fx denne: "Der blev kun faa Børn konfirmeret hos den tyske Præst [i Roager]. Man ville undgaa Berøring med Tyskeriet, hvor man kunne det. Det var derfor almindeligt, at Børnene der fra Sognet gik til Præst i Ribe. Det var navnlig den residerende Kapellan Olesen, som man tyede til."⁸

Olsen kan dog ikke have indskrevet Andreas dåb i Seem kirkebog i 1868, da han på det tidspunkt endnu var ansat på Sjælland. Han kan faktisk slet ikke have døbt hende, så ikke alene er hun ulovlig døbt, indførslen er vel dybest set dokumentfalsk. Skriften i Seem Kirkebog, startende i 1870, ligner i høj grad skriften i Andreas' dåbsindførsel indsat under 1868. Der er ikke to kirkebøger fra denne periode, men kun en kontraminiert bog, så der er ingen mulighed for dobbelttjek. Mon alligevel ikke min oldemor havde ret i, at Olsen er den skyldige i miseren med den forkerte fødselsdato,

⁷ August F. Schmidt: A. C. Riis-Lowson - Brørup Højskoles første Forstander

⁸ Hans Kau: Fra kampen mellem dansk og tysk (Odense 1908), citeret efter Søren Muldvad: Seem Sogn.

selvom selve indførslen muligvis kan være foretaget af degnen? Blev Andrea i virkeligheden døbt af pastor Riis-Lowson, der figurerer som dåbsvidne, og er den dansksindede Olsen blevet overtalt til at indføje fødslen nogle år senere i Seem Kirkebog – måske ud fra et dokument, Riis-Lowson har affattet?

Da Andrea i modsætning til sin lillebror Knud overlevede, har Niels Brandrup ikke haft nogen tvingende grund til at præsentere en dåbsattest for hende til præsten i Rejsby før måske ved hendes vaccination i juli 1872. Niels Brandrup kan ikke have vidst, at den forrige Rejsbypræst, Møller, faktisk havde indføjet Andreas fødsel i Rejsby Kirkebog allerede i 1868 og blot havde ladet plads stå til at indføje dåben. Hvis Niels Brandrup troede, at barnets fødsel og dåb skulle klemmes ind i Rejsby Kirkebog på en allerede udfyldt kirkebogsside fra 1868 vha. en meget utilfreds præst, har han nok hellere villet appellere til en med dansk sindelag som Olsen i Seem end til Pastor Riis i Rejsby.

Ironisk nok kan man se, at da Andrea Brandrup og storesøsteren Magdalene Brandrup konfirmeres i Rejsby i 1884 hos Pastor Riis, deres forældres tyskvenlige "fjende", så skriver han faktisk Andreas fødselsdato korrekt som 16. oktober 1868, hvorpå han efter dåbsdatoen "i Seem" tilføjer "Daabsattest af Olsen Sognepræst i Seem af 18 November 1871". Her har vi så beviset på, at Olsen først tre år efter Andreas dåb fik den klemt ind i Seem Kirkebog. Niels Lassen Brandrup havde nu sørget for at få en attest fra Olsen på Andrea Brandrups dåb, nogle måneder inden den syge søn, Knud Brandrup, døde, og hvis dåb han ingen attest havde på. Måske var det på det tidspunkt, han erkendte, at manglende attester kunne blive et problem. Koch, som havde døbt Knud, var dog ikke længere i Slesvig, så ham fik han ingen attest på.

Da Andrea Brandrup uvist hvorfor ikke var i besiddelse af sin attest ved sit bryllup seks år efter konfirmationen, kan vi ikke vide, om Olsens oprindelige attest fra 1871 havde den rigtige fødselsdato, og det blot var indførslen i Seem Kirkebog, der har en fejl, eller om Rejsbypræsten ignorerede en forkert fødselsdato på Olsens dåbsattest, fordi han udmærket godt vidste, hvornår Andrea var født. Han kunne jo se det i sin egen kirkebog. Under alle omstændigheder må man indrømme, at disse ulovlige dåbshandlinger godt nok skabte en masse rod i systemet. Men de var vel ligesom konfirmationerne nord for grænsen en protest mod tyskerne og medvirkende til at holde danskheden i live i området.

Hvad der siden hændte

At de to yngste Brandrupsøstre, Magdalene og Andrea, blev konfirmeret i Rejsby hos den hadede præst, ville ikke have

Andrea Brandrups konfirmationsbillede

Magdalene Brandrup

huet deres forældre, men de levede ikke længe nok til at se det. Efter den 1½-årige Knuds død i 1872 døde endnu en søn, Lars, tre uger gammel i 1873 også med lungeproblemer, og i 1875 døde Eline Smidt af tuberkulose, da min oldemor, Andrea Brandrup, var seks år gammel. Som det yngste barn blev Andrea derefter opfostret på nabogården af sin morfar, Hans Sørensen Smidt, og hans hustru nummer to, Magdalene, som var barnløs. To år senere, i 1877, døde Niels Lassen Brandrup af tyfus og efterlod seks børn mellem ni og nitten. De to ældste døtre, Kirsten og Karen, emigrerede året efter til USA, men de tre midterste børn, Hansine, Hans og Magdalene, som var mellem femten og ni år gamle, blev boende i Rejsby og drev gården videre med tjenestefolk og morfars gode råd i baggrunden. Det forekommer mig at være noget af en præstation. Hans Brandrup tjente i en periode på en gård i Skrydstrup for at lære mere om landbrug, og måske gjorde søstrene noget lignende. Andrea tjente i hvert fald på en stor gård på Als i 1887.

I 1884, året, hvor Andrea og søsteren Magdalene blev konfirmeret, var deres morfar 83 år gammel, og hans anden datter, Bodil Smidt, gift Lagoni, var flyttet ind tre år før med sine to yngste døtre, mens resten af hendes familie var draget til

USA. At markere uvilje mod den tysksindede præst i Rejsby har næppe været det, der skulle prioriteres højest i den situation, især da det ville have krævet, at alle fire af Hans Sørensen Smidts børnebørn skulle bo i Danmark i stedet for i Slesvig i den periode, de gik til konfirmationsforberedelse. De blev derfor konfirmeret i Rejsby hos Riis.

I de følgende år døde Andrea Brandrups tre tilbageblevne søskende på forældrenes gård én efter én af tuberkulose, Magdalene Brandrup som den sidste i 1889, og gården blev solgt. I en tid med fælles grødfad har det nok været min oldemor, Andrea Brandrups, held – og mit – at hun så tidligt flyttede over til sin morfar, Hans Sørensen Smidts, gård, hvor ingen var syge. Han døde i 1888 af alderdom, og Andrea boede sit sidste år i Slesvig inden ægteskabet i Danmark i 1890 sammen med sin moster, Bodil Smidt, gift Lagoni, og sin onkel, Nicolai Lagoni, kendt som Vojens' grundlægger, der var hjemvendt fra USA, samt kusinen, Christine Lagoni, det eneste af Lagonibørnene, der ikke var emigreret til USA. Christine arvede sin morfar, Hans Sørensen Smidts, gård og blev boende på den hele sit liv uden at gifte sig. Jorden var blevet solgt fra.

Smidts gård

Da afstemningen om Slesvig blev holdt i 1920, var der – ironisk nok, når man tænker på, hvor aktive de var i deres tidlige modstand – ikke mange fra slægten til at stemme tyskerne ud i Rejsby og omegn. Christine Lagoni og min besøgende oldemor, Andrea Brandrup, var de eneste af Hans Sørensen Smidts oprindelig sytten børnebørn, som ikke var enten døde uden efterkommere eller emigreret til USA. Derudover var den ene af Peter Riis' "ulovligt døbte" sønner død ung og den anden flyttet til Hamborg. Af efterkommere efter Niels Lassen Brandrup og hans femten søskende fra Kærbølling, Rejsby, var der kun to af Hans Lassen Brandrups børn i Raahede tilbage, og de var begge ugifte og havde tuberkulose.

I Flensborg boede dog hans datter, Karen Riis-Brandrups, familie, bl.a. sønnen journalist Jacob Kronika, der var leder af det danske generalsekretariat på dette tidspunkt, men Flensborg forblev som bekendt tysk. Hans søster, Andrea Kronika, var imidlertid en af de fire ungmøer, man kan se overrække den danske fane til Kong Christian X, så en lille rolle spillede familien dog den dag. De andre Brandrup-efterkommere fra Rejsby var døde, emigreret til USA, flyttet til Danmark eller var blevet udvist som optanter til Danmark, da tyskerne strammede grebet om Slesvig i 1880'erne.

Da Jens Riis Brandrup, Hans Lassen Brandrups ældste søn, tog på besøg i området i 1930'erne fra sit hjem i Minnesota, var hans triste konklusion også: "Der var jo ingen tilbage!". Det havde han ret i, men historierne lever stadigvæk.

MODTAGER DU FORENINGENS NYHEDSBREV?

Danske Slægtsforskere udsender et nyhedsbrev på e-mail 1-2 gange om måneden. Hvis du ikke allerede modtager dette, kan du tilmelde dig ved at klikke på boksen *Nyhedsbrev* nederst på hjemmesiden www.slaegt.dk.

FAMILIE I SVERIGE OG AMERIKA?

Søger du slægtninge, der er fx udvandret til Amerika eller kommer fra Sverige? Så har Danske Slægtsforskere et tilbud, som kan være afgørende for din forskning.

Som medlem af foreningen kan du få foretaget opslag i to betalingsdatabaser ganske gratis. Det er i vores Forums (forum.slaegt.dk) gruppe Opslag internationalt, du finder denne særlige service. Her er to tråde *Hjælp med opslag i Ancestry.com* og *Hjælp til opslag i ArkivDigital*

(Sverige). Hvis du ønsker hjælp til et opslag, skriver du simpelthen et svar i tråden, hvor du forklarer, hvad du søger efter. I løbet af kort vil du få svar tilbage med de forhåbentlig gode oplysninger, der kan trækkes ud af databaserne.

Benyt dig endelig af denne fine mulighed. Husk, at tilbuddet er forbeholdt medlemmer, og at du skal være logget ind på Forum for at skrive i Forum.

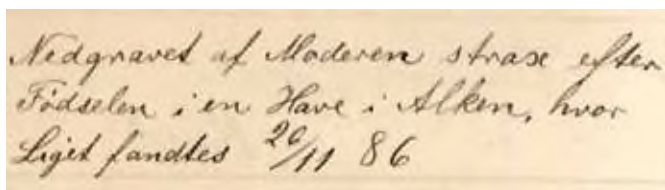

FØDSEL I DØLGSMÅL – EN KÆRLIGHEDSHISTORIE – MILITÆR STRAFFERET

Af Erik Møller
Mellemhøjen 9
8800 Viborg
Tlf. 86 67 36 36
erikmollervi@gmail.com

Ved en eftersøgning af et dødsfald i Dover Sogns kirkebog for 1886 stødte jeg på nedenstående indførsel i kirkebogen om et dødt barn:

I rubrikken for dødsdagen er anført: *I Begyndelsen af Oktober*, og i rubrikken for, hvem den afdøde var, er anført: *Søn af ugift Karoline Nielsen af Godthaab, tidligere Alken*. I anmærkningsrubrikken er anført, at liget ifølge en skrivelse fra politimesteren er hensat i Skanderborg Kirkes kapel, indtil begravelsen kan finde sted. Ifølge Skanderborg Kirkebog fandt begravelsen sted den 19. december.

Jeg kiggede lidt på denne indførsel, idet navnet på moren forekom mig bekendt. Ved opslag i politiprotokollen erfarede jeg, at hun var en halvsøster til en af mine forfædre. Jeg gik derfor videre i mine undersøgelser af, hvad der var passeret. I sidste halvdel af 1800-tallet blev der udarbejdet udførlige kriminalstatistikker. For tre femårsperioder 1871 – 75, 1876 – 80 og 1881 - 85 blev følgende antal kvinder dømt for fødsel i dølgsmål (straffelovens §§ 194 og 195): 47, 39 og 60. Der er altså sket 9 – 12 domfældelser pr. år. Der har sikkert også været en del tilfælde, der aldrig er blevet opdaget.

Jeg synes, det er en så interessant hændelse, at det er værd at delagtiggøre en større kreds i den. Sagen viser noget om, hvilke overvejelser unge piger på landet gjorde sig, når de blev gravide uden for ægteskab. Sagen viser også, at kærlighedsforholdet mellem kvinden og manden varede livet ud. Endelig illustrerer en udløber af sagen den militære strafferet.

Personerne:

Caroline Nielsen

Hun blev født den 27. april 1861 i Låsby Sogn, Skanderborg Amt, som datter af Niels Jensen Topholm og dennes hustru, Inger Sørensdatter. Familien boede til leje, og faren var dag-lejer. Forældrene var blevet gift i 1851, og de havde foruden Caroline 5 andre børn, af hvilke 4 var ældre end Caroline. Desuden havde moren en søn født uden for ægteskab, før hun blev gift med Niels Jensen Topholm.

Moren døde 4. november 1870 efter at have været syg en årrække. Efter hendes død var Niels Jensen Topholm ikke i stand til at sørge for de to yngste børn, der begge var piger. Det måtte fattigvæsenet tage sig af. Det fremgår da også af Låsby Kommunes hovedbog, at Rasmus Mosegaard i 1874 fik udbetalt godt 6 rigsdaler og Niels Peter Bording i 1875 fik udbetalt 34 kr. for Caroline. Hun var således efter morens død blevet udliciteret, hvilket betød, at en gårdmand eller husmand kunne modtage et barn til opdragelse og forsørgelse mod at få et kontant beløb af kommunen. Var flere interesserede, blev barnet anbragt hos den, der bød mindst!! Der mangler regnskaber for årene 1868–1873, hvorfor der ikke er oplysninger om årene indtil 1874.

Efter morens død flyttede Niels Jensen Topholm ind til en fraskilt kvinde i Låsby Fattiggård. Da hun døde, opholdt han sig forskellige steder, og i 1886 giftede han sig med en kvinde af svensk herkomst. Han var da røgter hos en gårdejer i Boes, en landsby i Dover Sogn. I 1880'erne havde han flere gange været i konflikt med de sociale myndigheder i Låsby. I et tilfælde er det noteret, at han var en dygtig engarbejder, men han var tilbøjelig til svireri, altså drukkenskab.

Caroline blev konfirmeret 1. søndag efter påske i 1875 i Dallerup Kirke. Efter Låsby Kommunes hovedbog blev der udbetalt 16 kr. og 23 øre til Caroline Topholms konfirmationsklæder.

Efter konfirmationen tjente hun hos 5 forskellige gårdejere, inden hun i 1882 kom til at tjene hos gårdejer Johan Leth Espensen i Alken. Disse havde givet hende et meget godt skudsmål for troskab, flid og opførsel. Hendes forstandsevner var dog på grund af mangelfuld opdragelse indskrænkede, men særlig blev det fremhævet, at børnene på de forskellige steder meget gerne havde sluttet sig til hende på grund af hendes godmodighed over for dem.

Om hendes søskende kan oplyses, at en bror blev gift i Them og bosat der. En anden bror blev gift og bosat i Låsby. En søster blev gift og bosat i Låsby. En anden søster blev viet i Skanderup Kirke og bosat i Vrold, senere i Skanderborg. Halvbroren blev gift og bosat i Tulstrup, Gjern Herred.

Søren Nicolai Sørensen

Han blev født i Torrild den 28. august 1864. Forældrene var avlsbestyrer på Hesseldal, Nicolai Sørensen, og hustru, Maren Pedersen. De var blevet gift i 1857. De flyttede lidt rundt, og i 1865 flyttede de til Skanderborg, hvor Nicolai Sørensen først ernærede sig som arbejdsmand, men i begyndelsen af 1870'erne blev han banevogter eller ledvogter ved jernbanen. De fik flere børn, hvoraf nogle døde som små. Søren havde 2 brødre, der blev voksne, den ene blev vognmand i Aarhus, den anden blev portør i Esbjerg. Faren døde i 1901. Moren havde sent i livet opholdt sig på Sindssygeanstalten i Aarhus, hvor hun døde i 1903.

Efter konfirmationen i Skanderborg Slotskirke i 1879 kom Søren Nicolai Sørensen ud at tjene. Den 1. november 1884 kom han i tjeneste hos Ole Pedersen (Lassen) i Alken, og ved juletid blev han og Caroline Nielsen kærestefolk.

Hvad skete der videre

De gårde, hvor Søren og Caroline tjente i Alken, lå ikke langt fra hinanden, ca. 200 m. Gården, hvor Caroline tjente, har nu adresse Emborgvej 119, 8660 Skanderborg, og gården, hvor Søren tjente, har nu adressen Emborgvej 118, 8660 Skanderborg. Det var derfor let for dem at dyrke kærligheden. I den følgende tid optrådte de som kærestefolk. Søren var bl.a. fadder ved dåben af nogle børn, født af Carolines søskende. Søren var blevet optaget i lægdsrullen i 1882, og i slutningen af 1885 blev han indkaldt til 3. Dragonregiment i Aarhus, hvor han skulle møde den 30. januar 1886. Han forlod sin tjeneste hos Ole Pedersen i november, og den resterende tid, inden han skulle møde i Aarhus, var han hjemme hos forældrene på Vrold Mark, der ikke ligger langt fra Alken. Han og Caroline havde flere gange samleje mellem jul og nytår i 1885. Det foregik i nødset på den gård, hvor hun tjente. Nødset var gårdens kostald.

Carolines graviditet og fødsel

Caroline mærkede i juni måned 1886, at hun var frugtsomelig. Det er det udtryk, der gennem hele sagen bruges om graviditet. Jeg har valgt at bruge ordet graviditet. I sommerens løb gik hun med et gammelt korset, og med dette snørede hun sig så stærkt, hun kunne tåle, således at hendes tilstand blev mindre kendt. Hun passede sit arbejde hele sommeren og var bl.a. også med til høst, men hun følte sig dog meget træt og svag. Der var aldrig nogen af folkene på gården, der drillede hende med hendes sværhed, og hun blev

derved bestyrket i sit forsæt om at skjule sit svangerskab. Hun besøgte sin kæreste Søren Nicolai Sørensen i Aarhus ved høslettens tid, altså i juni måned. Hun fortalte ham ikke ved den lejlighed, at hun var gravid, og han spurgte hende ikke herom. Hun forlod ham grædende, men han så det ikke, og hun fortalte ham det heller ikke.

Dagen før fødslen havde hun været i marken for at sprede møg, og her var hun blevet sløj. Om aftenen spiste hun sin mad og malkede køerne som sædvanlig. Om morgenen fortalte hun husholdersken, at hun var syg og ikke kunne stå op, da hun havde smerter i maven, og hun blev derfor liggende i sengen. Hun vidste godt, hvad der forestod.

Lørdag den 9. oktober mærkede hun, at hun var begyndt at føde. Kl. ca. 10 stod hun op og gik ud i haven kun iført et skørt, en særk og en trøje samt et tørklæde over hovedet. Her lagde hun sig på jorden under nogle ribsbuske og efter en times tid fødte hun barnet. Hun gjorde intet for at skille barnet fra sig, da dette løsnedes af sig selv. Efter at hun havde ligget lidt, rejste hun sig op og løftede barnet. Hun kiggede på det et øjeblik og bar det så ned til en bæk, der løb tæt ved; hun gravede ved bredden med hænderne en lille fordybning i jorden, hvor hun lagde barnet, som hun dækkede til med jord. Hun gik derefter op til huset. Hun fortalte ikke nogen, hvad der var sket. Kort tid efter at hun var kommet ind i bryggerset, blev hun overfaldet af en stærk blodstyrning og blev derefter af husholdersken bragt i seng. Da blodtabet standsede, ville hun ikke have bud efter en læge. Hun blev i sengen nogle dage og blev herefter rask. Den 1. november forlod hun gården i Alken for at tiltræde som tjenestepige hos Niels Leth Esbensen på gården Godthaab, en broder til den gårdejer, hun hidtil havde tjent hos. Godthaab ligger i Skanderup Sogn, ikke langt fra Alken.

Barneliget blev fundet

Den 26. november 1886 var husholdersken mellem kl. 14 og 15 gået ud i haven for at grave nogle buske op. Gårdens hundehvalp var med hende i haven, og pludselig legede den med noget. Husholdersken så efter, hvad det var, og opdagede liget af et barn. Hun og en pige fik liget dækket til med en kurv. Gårdens ejer blev hentet hjem og fik forklaret, hvad der var sket, hvorefter han kørte til herredskontoret i Skanderborg.

Politimesteren og distriktslægen kørte til Alken samme aften og besigtigede liget af barnet, der skønnedes at have været fuldbårent. Liget var ganske nøgent og armene var revet af, ligesom der også var spor efter, at en hund havde revet i det. Liget blev taget med til legal obduktion.

Gårdejeren oplyste, at en pige, Caroline Nielsen, der tjente hos ham indtil 1. november, i sommer vakte hans mistanke om, at hun var gravid. Hans husholderske havde spurgt hende, men hun mente ikke, at det var tilfældet. Han oplyste,

at pigen blev syg først i oktober, og husholdersken forklarede ham, at pigen havde haft en blodstyrtning. Han oplyste videre, at pigen havde en kæreste ved navn Søren Nicolai Sørensen, der lå i tjeneste i Aarhus. Han havde ikke besøgt pigen siden februar, men hun havde besøgt ham et par gange i Aarhus.

Husholdersken oplyste, at Caroline i sommer havde *en noget mistænkelig Figur, og da hendes maanedlige Forandringer vare udeblevne sidste Februar Maaned*, talte hun med Caroline om det, men hun nægtede at være gravid. Det slog husholdersken sig til tåls med.

Da politimesterens mistanke var faldet på Caroline Nielsen, blev hun anholdt søndag den 28. november kl. 7 om morgenen. Samme dag blev hun underkastet forhør i politiretten. Først nægtede hun nogensinde at have født et barn, men tilstod kort efter, at hun havde født barnet i dølgsmål. Hun forklarede, at hun efter at have født barnet som beskrevet ovenfor, så på det og konstaterede, at det var fuldbåret. Det hverken rørte sig eller skreg, og hun var overbevist om, at det var dødfødt.

Hun forklarede videre, at hun ikke havde talt med nogen om sin graviditet, og hun havde ikke *truffet nogen som helst For-*

anstaltning i den Anledning. Naar hun har tænkt paa, at Barnet skulde komme, har hun slaaet Tanken derom hen med at der "nok blev Redning for det", naar det først kom saavidt, og hun vil have tænkt sig, at hun kunde faa det anbragt hos hendes Kjærestes Fader, der bor i Nærheden, men hun har ikke talt til ham derom, saalidt som hun har sørget for Børnetøj eller Lign. Hun nægter bestemt, at det har været hendes Hensigt at ombringe Barnet og siger at hun aldrig vilde have havt Mod dertil samt at hun, hvis det havde levet efter Fødslen, vilde have talt derom til Andre.

Hun blev fængslet.

Mandag den 29. november holdtes der igen forhør over Caroline Nielsen. Hun påviste ved den lejlighed, hvor hun havde gravet barnet ned, nemlig tæt ved bækken, der løber forbi haven.

Den 30. november holdtes der igen forhør. Her forklarede en pige på 19 år, der sov i samme kammer som Caroline, at der blandt folkene på gården og i byen var almindelig tale om, at Caroline var gravid. Pigen forklarede videre, at natten efter den dag, hvor de spredte møg, klagede Caroline sig, men ikke mere end at pigen sov det meste af natten. Om morgenen stod Caroline ikke op til malkning, men senere stod hun

Erik Henningsens maleri har titlen *Barnemordet*. Den højeste ret, den største uretfærdighed. Det er fra en periode, hvor man begyndte at få øjnene op for de store sociale problemer, enlige mødre levede med. Wikimedia Commons.

op og gik ud i haven. Da pigen havde travlt med at brygge, lagde hun ikke mærke til, hvor længe hun var ude i haven. I samme retsmøde forklarede Caroline Nielsen, at hun – uagtet hendes svangerskab pinte hende forfærdeligt og hårdt, og hun gjorde alt for at holde sin tilstand skjult – dog ikke forud for fødslen havde besluttet sig for at føde i dølgsmål. Først da hun mærkede, at hun kom let over fødslen, besluttede hun at tie stille og skaffe barnet bort, idet hun var overbevist om, at det ikke levede.

Kærestebreve fra Caroline Nielsen til Søren Nicolai Sørensen

I brev af 26. november 1886 bad herredsfogden 3. Dragonregiment i Aarhus om, at Søren Nicolai Sørensen måtte blive forhørt om, hvorvidt han havde haft *legemlig omgang* med Caroline, og om det var ham bekendt, at hun i løbet af sommeren havde været gravid.

I et forhør den 29. november forklarede han om forholdet til Caroline. Om hans forklaring, og hvad denne gav anledning til, henvises til et senere afsnit. Her skal alene omtales, at han afleverede nogle breve, som Caroline havde skrevet til ham. Brevene eksisterer ikke i sagen, men følgende er herredsfogedens gengivelse af indholdet.

”Dommeren bemærkede, at der ved Gjennemlæsningen af de i forrige Forhør modtagne Breve, som ere sendte fra Arrestantinden til hendes Kjæreste Søren Nikolai Sørensen, medens han som Dragon har ligget i Tjeneste i Aarhus, ikke er funden selv den mindste Antydning af en Meddelelse om at Arrestantinden var frugtsommelig, men kun i Begyndelsen af Juni Maaned i et enkelt Brev en enkelt Yttring om at hun har følt Smerter i Siden. De sidste Breve ere daterede den 6, den 15, den 21 og den 26 October d. A., men heller ikke i disse omtales det, hvad der er passeret, men kun, at hun har været alvorlig syg. Meddelelsen herom findes i et Brev dateret den 15. October og det siges her, at Brevskriverinden har været syg i de sidste 8 Dage, men at hun Dagen før Brevet er skrevet er begyndt at komme lidt op. Brevene indeholde ingen somhelst Beklagelse men yttre et freidigt Haab om at Arrestantinden og hendes Kjæreste ville naa til et lykkeligt Ægteskab i et fredeligt og kjærligt Hjem og røbe alle en enfoldig og rørende Kjærlighed hos Brevskriverinden. Af et Brev dateret den 26. October d.A. ses det, at Søren Nikolai Sørensen Søndagen forud, altsaa den 24. s.M. har besøgt Arrestantinden i Alken.”

I sagen foreligger en meget udførlig obduktionserklæring, hvorefter barnet har været fuldbårent eller dog meget nær ved fuldbårenhed, og at det har levet og åndet om end kun meget kortvarigt, samt at det ser ud, som et i og for sig kraftigt åndedrag er blevet pludseligt og voldeligt afbrudt i sin første begyndelse.

Under et retsmøde den 30. december forklarede Caroline, at hun aldrig havde haft nogen skudsmålsbog. Da hun blev udskrevet af skolen, fik hun ikke udleveret nogen bog af fattigvæsenet, og siden har hun undladt at skaffe sig en bog. Når hun har tiltrådt de forskellige tjenester, er hendes skudsmålsbog blevet afkrævet hende, men hun har da oplyst, at hun aldrig har haft nogen. Enkelte af husbonderne har da sagt, at de ikke kunde beholde hende uden at se skudsmålsbogen. Derved var det blevet, og hun har aldrig fået pålæg om at skaffe sig en bog.

Dommen over Caroline Nielsen

Der blev afsagt dom i sagen den 15. januar 1887 i Hjelmslev-Gjern herreders ekstraret. Dommerens begrundelse for resultatet er følgende:

”Efter hvad der saaledes er oplyst, maa det anses som tilstrækkeligt godtgjort, at det i ethvert Fald, da Fødselen forestod, har været Arrestantindens bevidste Hensigt at føde i Dølgemaal, ligesom hun ogsaa senere har holdt Fødslen skjult, og da hun er besvangret udenfor Ægteskab, samt da Barnet er fundet dødt og Obductionens Udfald taler imod hendes Udsagn, at Barnet var dødfødt findes hendes Forhold at maatte henføres under Straffelovens § 194. Hun ses ikke tidligere at have været tiltalt eller straffet, og den af hende nu forskyldte Straf findes efter Omstændighederne og navnlig da hendes Fremfærd mod Barnet mulig har bevirket dets Død, at maatte fastsættes til 1 Aars Forbedringshusarbeide. For den af hende begaaede Overtrædelse af Tyendelovens § 61 vil hun derhos til Hjelmslev Gjern Herreders Politikasse have at betale en Bøde af 4 Kroner. Endelig skal Arrestantinden betale alle af denne Sag flydende Omkostninger, derunder Salær til Actor og Defensor, hvis Sagsførelse har været forsvarlig, henholdsvis 12 Kr. og 10 Kroner.”

Forholdet blev således af dommeren henført under straffelovens § 194, hvori det hedder (lov af 10. februar 1866):

”Naar et udenfor Ægteskab besvangret Fruentimmer føder i Dølgemaal, og Barnet derefter findes at være dødt, uden at det kan oplyses, at Døden er indtraadt før Fødselen, straffes hun, forsaavidt hendes Forhold i øvrigt ikke medfører højere Straf, med Forbedringshusarbeide eller under formildende Omstændigheder med Fængsel, dog ikke under 4 maaneders simpelt Fængsel”.

Forbedringshusarbejde skulle efter straffelovens § 11 kun idømmes på tid, ikke under 8 måneder og ikke over 16 år.

Forhøret af Søren Nicolai Sørensen og straffesagen mod ham

Samme dag som det første forhør af Caroline Nielsen fandt sted, dvs. den 26. november, anmodede herredsfogeden 3. Dragonregiment i Aarhus om, at Søren Nicolai Sørensen under et forhør måtte blive spurgt, om han har haft legemlig

omgang med Caroline Nielsen, og om han ved, at hun i sommeren 1886 har været gravid.

Den 29. november blev der holdt forhør – et såkaldt krigsforhør – over Søren Nicolai Sørensen. Han forklarede, at han jævnlig havde fået kærestebreve fra Caroline. Hun har aldrig i disse breve omtalt, at hun var gravid. Han forklarede videre, at hans far en gang i høst havde fortalt ham, at det blev sagt, at Caroline var gravid. En 3 ugers tid senere traf han Caroline i Aarhus og sagde da til hende, hvad der var blevet sagt. Hun nægtede bestemt at være gravid. Han forklarede også, at han flere gange havde haft samleje med Caroline. Han afleverede 32 breve og nogle løse sedler fra Caroline.

Den 9. december blev en udskrift af krigsforhøret forelagt Caroline. Hertil forklarede hun, at det aldrig havde været omtalt mellem dem, at hun var gravid. Dette foranledigede herredsfogeden til at bede dragonregimentet foreholde Søren den uoverensstemmelse, der var mellem hans forklaring i krigsforhøret den 29. november og hendes forklaring. Samtidig bad han om at måtte låne Carolines breve til Søren.

Et nyt krigsforhør blev holdt den 15. december. Søren forklarede her, at han uden tilladelse var taget hjem i slutningen af oktober, hvor han var i Alken og talte kort med Caroline, der oplyste, at hun havde været syg. Engang i november opsøgte Caroline ham på kasernen. Forhørslederen måtte spørge ham, om han ikke havde løjet, når han havde spurgt, om hun var gravid. Han erkendte, at den forklaring var usandfærdig. Nogen grund til usandfærdigheden var det ikke muligt at få ud af ham. Da han havde tilstået sig skyldig i falsk forklaring, blev han hensat i varetægtsarrest. I et krigsforhør den 21. december forklarede han, at han den 29. november var så fortumlet, at han ikke vidste, hvad han sagde, og da han kom i tanke om, at det var forkert, turde han ikke rette fejlen. Han oplyste, at han på grund af sindsbevægelse ikke kunne give nogen grund til, at han havde løjet.

Den 6. januar 1887 blev der nedsat en krigsret på rytterkasernen under forsæde af regimentschefen. En krigsret blev nedsat i henhold til krigsartiklerne. Disse var udfærdiget i 1683 og 1703 på tysk, men blev i 1808 oversat til dansk. De indeholdt bestemmelser om befalingsmændenes og mandskabets indbyrdes forhold. Den militære domsmyndighed udvidedes efterhånden til at omfatte alle soldaternes retsforhold, således at de var ansvarlige over for militære myndigheder for såvel tjenstlige som private handlinger. En krigsret skulle bestå af 13 medlemmer, udpeget blandt kasernens personel. Efter justitsprotokollen for auditøren ved 3. Dragonregiment bestod krigsretten af regimentschefen som formand samt repræsentanter for 6 klasser, nemlig 2 menige, 2 korporaler, 2 sergenter, 2 sekondløjtnanter, 2 premierløjtnanter og 2 ritmestre. Auditøren forelagde sagen for retten. Retten fulgte enstemmigt indstillingen, hvorefter der blev afsagt dom.

Søren blev ikke straffet for at have forladt garnisonen, fordi han havde forklaret som vidne i sagen mod Caroline og ikke i en sag mod ham selv. Dette var i overensstemmelse med en særlig bestemmelse i straffeloven af 1866, hvori det hed: Har nogen afgivet falsk vidneforklaring, men man finder, at sagen gjaldt ham selv, straffes han ikke, hvis forklaringen ikke er blevet bekræftet ved ed.

Derimod blev han fundet skyldig i at have givet falsk forklaring for krigsretten ved at have sagt, at han havde spurgt Caroline, om hun var gravid, hvilket ikke var tilfældet. Retten fandt, at forklaringen var afgivet af ubetænksomhed, og han blev derfor straffet for uagtsomhed. Straffen blev fastsat til 10 dage i mørk arrest.

Mørk arrest var en ensom arrest, der skulle udholdes i et mørkt fængsel eller arrestaflykke. Den blev afbrudt hver femte dag i 1 dag, på hvilken den arresterede holdes i lys, ensom arrest. Sammenlignet med vore dages fængselsstraf, må det siges at være en barsk form for afstraffelse.

Københavns Straffeanstalt / Kvindefængslet på Christianshavn

Carolines straf var straffearbejde i forbedringshuset. Hun ankom til Københavns Straffeanstalt, bedre kendt som Kvindefængslet på Christianshavn, den 20. januar 1887, altså 5 dage efter dommens afsigelse. Hvorledes hun er kommet til København vides ikke, men hun har efter al sandsynlighed været ledsaget af en politibetjent.

Til fængslet medbragte hun 5 kr., et ur og en ring. Derudover medbragte hun følgende tøj: 1 hat, 1 kåbe, 1 kjole, 1 skørt, 1 klokke [sandsynligvis et underskørt], 1 uldtørklæde, 1 chemise [en underkjole], 1 par sko, strømper, benklæder, lommetørklæde, handsker, 1 stk. sæbe, 1 underliv [livstykke, der bæres under kjolen]. Tøjet blev vurderet til 14 kr. og 75 øre. Under opholdet i fængslet fik hun den 3. februar en irrettesættelse for mislig omgang med arbejdsmateriale og ligeledes den 8. februar en advarsel for at have talt i kirken til en medfange.

Hun blev løsladt den 20. september 1887.

Hvordan gik det senere for Søren og Caroline

Efter fængselsopholdet kom Caroline tilbage til Skanderborgområdet. Søren blev hjemsendt fra militæret den 3. oktober 1887. Der er ingen tvivl om, at deres kærlighed til hinanden var intakt, for den 8. oktober 1888 fødte Caroline en datter, der blev døbt Maren og med mellemnavnet Nikoline. Faren var naturligvis Søren, og Caroline boede da hos Sørens forældre i Hørning. Søren arbejdede som tjenestekarl på Skanderborg Ladegård. Denne Ladegård var Skanderborg Slots avlsgård.

Den 9. november 1888 giftede Søren og Caroline sig i Hørning Kirke. Hun benævnes tjenestepige, og hun boede hos

Sørens forældre. Da deres andet barn blev født i 1889, opholdt moren sig ligeledes hos Sørens forældre. Derefter bosatte familien sig i Skanderborg i forskellige lejemål. I 1912 købte Søren et hus beliggende Bakken i Skanderborg, hvilket familien ejede til den længstlevendes død.

Søren døde i 1938, og Caroline døde i 1941.

Søren og Caroline fik i alt 6 børn, hvoraf 3 overlevede forældrenes død. To piger blev gift og bosat i Aarhus, medens en søn blev boende i Skanderborg.

Som kilder er – foruden kirkebøger og folketællinger – hovedsagelig benyttet følgende:

1. Låsby Kommune, kasse- og regnskabsudvalget, hovedbog 1861–1892
2. Låsby Kommune, socialudvalget, forhandlingsprotokol 1854–1885

3. Skøde- og panteprotokol for Hjlemslev-Gjern Herreder
4. Lægdsrulle for 4. udskrivningskreds, lægd nr. 189, Skanderup Sogn
5. Politiprotokol for Hjlemslev-Gjern Herreder 1885–1887
6. Domprotokol for Hjlemslev-Gjern Herreder 1881–1889
7. Generalauditøren, auditøren ved 3. Dragonregiment, justitsprotokol 1885–1893
8. Generalauditøren, auditøren ved 3. Dragonregiment, sagsakter 1879–1893
9. Christianshavns Straffeanstalt, protokol for kvindefanger 1886–1888
10. Christianshavns Straffeanstalt, vurderingsprotokol over fangers private tøj 1874–1896
11. Beth Grote Nielsen, Løfældige Qvindfolk. Om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker
12. Straffeloven for Krigsmagten af 7. maj 1881 og Almindelig borgerlig Straffelov af 10. februar 1866.

NYE TILBUD I DANSKE SLÆGTSFORSKERES WEBSHOP

Et lollandsk forbryderalbum. Søren Marquardt Frederiksen og Karen M. Larsen. 2022, indbunden, illustreret. Kr. 299.

Bogen af består af 75 restaurerede forbryderfotografier og 38 historier om personer, der udfoldede deres forbryderiske færden på Lolland i årene 1890-1915. Bogen følger i forbrydernes fodspor og giver et historisk indblik i deres forbrydelser og i de livsvilkår, randeksistenser på Lolland levede under for 100 år siden.

Modstandsbevægelsen

Vi tilbyder nu 3 nye bøger om modstandsbevægelsen under besættelsen:

Da Gestapo bankede på. Michael Juul Aasted. 268 sider. Kr. 295.

Dagbogsberetninger om Michael Juul Aasteds farfar, Herman Chr. Juul Aasteds, rolle i modstandsbevægelsen under 2. Verdenskrig.

Skyggens historie. Robert Lassen. 226 sider, illustreret. Kr. 250.

I denne bog fortæller en modstandsmand sin farefulde historie om tiden før, under og efter besættelsen. Han deltog aktivt i kampen mod nazisterne med uddeling af illegale blade, illegalt arbejde som våben- og sprængstofinstruktør og jernbanesabotør.

Carl Magnus - en dansk frihedskæmper. Birgitte Gjerlev. 220 sider. Kr. 195.

Dramatisk erindringsroman om faktiske begivenheder i en stor, kenedansk og aktiv modstandsfamilie i Sønderjylland, skrevet på basis af familieberetninger og arkivmateriale.

Historiske kriminalsager

Der er en, der har slået madammen ihjel. Peter Kjeldsen. 360 sider, illustreret. Kr. 295.

Beretninger om danske drabssager i første halvdel af det forrige århundrede giver blandt andet et indblik i det københavnske værtshus- og prostitutionsmiljø i 1920'erne, 1930'erne og 1940'erne, og samtidig møder vi nogle af den tids tarveligste og mest kriminelle tabere på samfundets bund.

En mand af få ord. Peter Kjeldsen. 322 sider, illustreret. Kr. 295.

Anden del af en trilogi, der fortæller sandheden om en række af den danske kriminalhistories mest hårrejsende drabssager i første halvdel af det forrige århundrede, hvor politiets viden om efterforskning endnu var uudviklet, og hvor efterforskerne endnu ikke havde moderne teknologi til rådighed.

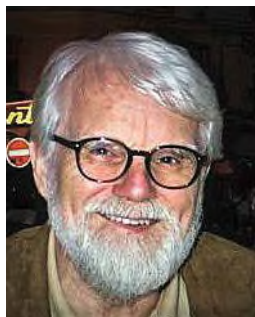
Bestilling

Du finder vores webshop her: webshop.slaegt.dk

FRA NYBODER TIL BRISBANE CITY

Historien om Theodor Georg Kruse 1856-1916

Af Leif Birger Holmstedt
Hasselvej 2, Ejlstrup
5200 Odense V
leif@holmstedt.dk

Jeg søgte hos MyHeritage efter efterkommere efter min tipoldemors søster, der med sin mand i 1840'erne udvandrede fra Sverige til staten Massachusetts i Amerika for der at prøve lykken. Men søgningen på tipoldemors søster gav ikke noget positivt resultat; derimod fik jeg helt uventet en meget spændende kontakt med en australier, der søgte efterkommere efter sin tipoldemor – som viste sig også at være min tipoldemor, Anna Brita Holmstedt, født 25-09-1821 ved Stenkolsverket i Väsby Kommune i Skåne! Hun tog i midten af 1800-tallet den kortere tur over Øresund for at søge lykken i København, hvor hun fik husarbejde hos en diplomatfamilie.

I København mødte hun min senere tipoldefar, Hans Lauritz Kruse, født 5.08.1824, som var rebslager på Holmen¹, og de blev gift den 11. maj 1849 i Holmens Kirke i København.

Nyboder, som det så ud i 1800-tallet.

Ved folketællingen i 1850 boede de i Delphingade 32 i Nyboder, og ved folketællingen i 1855 var de flyttet til Delphingade 40. I 1856 var Hans Lauritz Kruse blevet selvstændig som sejlmager og rebslager, og familien havde skiftet adressen Delphingade 40 ud med den finere adresse Borgergade nr. 126. Her begik han i 1860 i en alder af 35 år selvmord. Der er ingen præcise indikationer på, hvorfor han ønskede at tage sit liv. Det kan muligvis have været økonomiske problemer, der har spillet en rolle, idet skiftedokumentet viser en familie i absolut fattigdom!

Hans kone, min tipoldemor Anna Brita, blev således efterladt som fattig enke i en alder af 38 år med fem børn under 12 år, hvoraf den yngste, Anna Laurine Charlotte, kun var 1 år. Anna Brita klarede herefter alene børnenes opvækst med indtægter som vaskekone og ved systuearbejde.

Om børnene vides: Lauritz Gottfred, 1849, og Cornelius Christian, 1853, blev rebslagere og sejlmagere som deres far, August Ferdinand, 1851, blev skomagermester, Theodor Georg, 1856, blev kaptajn og Anna Laurina Charlotte, 1859, arbejdede en tid på Det Kgl. Døvstummeinstitut.

Om Theodor Georg Kruse – som denne beretning skal handle om – findes der ikke mange oplysninger ud over kirkebogens optegnelser i forbindelse med hans dåb og konfirmation i Holmens Kirke.

Theodor Georg Kruse som ung matros.

Allerede fra sit 16. år fulgte Theodor Georg familietraditionen og sluttede sig til det maritime arbejde, først i den danske marine og senere i den internationale handelsflåde.

Der er to familielegender om, at Theodor skulle have overlevet to voldsomme skibsforlis, det ene med sejlskibet "Aberfeldy", der blev forladt i februar 1879 midt i Atlanten.

¹ Hjemsted for Den Kongelige Flåde og værfter

Om det andet forlis findes der en australsk og en dansk version. Den australske fortæller, at forliset med motorskibet "Sydens Ånd" skulle have fundet sted i 1874 ud for Macquarie Island nord for Tasmanien. Ifølge den danske – og den mest sandsynlige – version fandt forliset sted ud for Tonggøgruppen i Stillehavet under en sejlads fra Sydamerika til Australien.

Først efter at Theodor Georg havde truffet sin kommende kone, Margaret Hastings McInnes, er der igen oplysninger om ham, som kan læses i den store brevveksling, han førte med Margaret, og hvori det tydeligt ses, at han fuldt ud beherskede det engelske sprog. Så det må formodes, at han har sejlet for engelske rederier og med engelsksprogede besætninger.

Da Theodor Georg ankom til den australske koloni NSW (New South Wales) i 1884 ombord på "MS Trafalgar", gik han i land.

Theodor skrev herefter den 15. Maj 1884 et brev til Margaret, hvori han antydede, at hun sandsynligvis vil blive meget overrasket over at høre, at han var gået i land i Australien.

Margaret Hastings McInnes Kruse

Der er ingen tvivl om, at de havde korresponderet regelmæssigt i nogen tid, og at et tættere forhold havde udviklet sig. I brevet skrev han: *da jeg sidst var hos dig, viste du mig en stor kærlighed, større end jeg nogensinde før havde oplevet.*

Han skrev også, at han ønskede at forbedre sin menneskelige tilværelse, og det ville han prøve at gøre i Australien.

Det var ikke en bevidst beslutning om at migrere til NSW, men en ansporing til en handling, han havde fået ved ankomsten til Sydney.

Han har senere skrevet, at livet på havet havde været et "hundeliv – med elendige menneskelige vilkår".

Theodor havde straks ved ankomsten til Sydney forsøgt at finde et arbejde, men var ikke tilfreds med tilbuddene, fordi

de kun var af midlertidig varighed. Han rejste derfor op til Emu Plains ved foden af Blue Mountains. Her fandt han et godt og varigt arbejde som gartnermedhjælper og med en løn, så han følte sig sikker på rent økonomisk at kunne klare en tilværelse på land eller i det mindste være så sikker derpå, at han turde fri til sin store kærlighed, Margaret!

Theodor fortsatte i brevet: *... og nu kære Maggie (Margaret) for at komme til sagen, jeg spørger dig, om du vil være villig til at dele mit lod med mig, jeg gentager endnu en gang, at jeg elsker dig virkelig og ærligt, og jeg håber, at du vil give mig et positivt svar, for jeg føler, at hele min lykke afhænger af dig*". Efter at have beskrevet det praktiske i, at hun skulle komme til Australien, tilbød han at stå til side, hvis han havde en rival. *Tro ikke, at jeg skriver i spot, for det gør jeg ikke, jeg skriver oprigtigt som mit hjerte føler for dig - så kære Maggie skriv så snart du kan og lad mig vide mit lod, jeg håber ikke, at der er nogen andre i "marken", for, hvis det er tilfældet, vil jeg være meget ked af at have såret dine følelser.*

Theodor betroede i brevet til Maggie, at han ville have friet til hende, sidst de havde været sammen, men han havde været for genert, og nu fik han ikke ro i sindet, før han fik et svar, så derfor bad han hende om at skrive tilbage hurtigst mulig. Maggie sendte straks et positivt svar på Theodors brev, og efter den postale tidsramme må hun have gjort det næsten samme dag, hun havde modtaget hans frieri! I svaret får man faktisk det indtryk, at forslaget hverken var uventet eller uvelkomment. Theodor svarede straks igen og udtrykte sin store glæde og lettelse over modtagelsen af hendes positive svar - *... Jeg kan forsikre dig om, at det har gjort mig til en glad mand, og det har taget en stor belastning fra mine skuldre, for jeg frygtede, at du ikke ville finde mig værdig nok til din kærlighed.* Han foreslog, at det bedste ville være, at hun indskrev sig som "emigrant" i stedet for selv at betale rejseudgifterne (formentlig var der en slags assisteret passageordning på det tidspunkt). *Den anden måde at rejse på er første eller anden klasse, hvilket betyder 60 eller 40, og det er uden for vores økonomiske rækkevidde.* Hun kunne tage kontakt til "Agent General for Emigration" og informere dem om hendes ønske om at komme ud som hushjælp i NSW. For at forbedre sine chancer for at få en fri passage foreslog Theodor også, at hun skulle få nogle referencer fra hr. Jacob Bright på Alderley Edge. Han garanterede hende for, at han vil vente på kajen, når damperen ankom til Sydney. Hun skulle skrive tilbage og informere ham om skibets navn.

Han sluttede brevet med et lille kærlighedsdigt!

*Troede du, jeg kunne glemme dig
Mens du er så langt herfra
Selvom mange andre myldrer omkring mig
Er du tæt på den lange dag
Og ofte i stille aftentimer
Når naturen ser så retfærdig ud
Med lyserøde og vilde forglemmigej
Så tænker jeg på dig – kun dig!*

Margaret Hastings ("Maggie") McInnes blev født den 25. juli 1860 i en streng presbyteriansk familie. Der foreligger intet om Maggies ungdomsår i Skotland; de første oplysninger om hende stammer fra hendes ansættelsestid hos familien Bright på Alderley Edge.

Det menes, at Maggie og Theodor Georg havde mødt hinanden hos en skibsræderfamilie i London – og det forekommer ret sandsynligt, da det ville passe ind i Theodors søfartskarriere. Men hvad Maggie ellers lavede i London, melder historien ikke noget om; det var højst sandsynligt før hendes ansættelse hos familien Bright og hendes deraf følgende flytning til Cheshire.

Bright var tydeligvis en familie af betydelig rigdom. Her stod Maggie for omhyggeligt at tage sig af breve, noter og oplysninger om instruktioner sendt af Ursula Bright i forbindelse med hendes mange fravær på familiens store ejendom Alderley Edge, Cheshire nær Manchester; også Jacob Bright var meget fraværende. Han var politiker og leder af suffragistbevægelsen² i parlamentet i London. En bevægelse, som Maggie sikkert også var stor tilhænger af!

Desværre daterede Ursula Bright sjældent sine breve – eller rettere hun skrev dag og måned, men ikke årstallet. Det ligger dog klart ifølge brevkorrespondancen, at Maggie havde arbejdet for Brights fra begyndelsen af 1880'erne til lige før, hun emigrerede til NSW i 1884. Maggie har været fra 20 til 24 år i ansættelsesperioden. Det må formodes, at hun har været en meget pålidelig og usædvanlig kompetent person til en så ledende stilling i så ung en alder. Hun blev også vurderet til at være værdig til at tage sig af økonomien. I januar 1883 undskylder Ursula Bright for at have glemt "at sende Sarahs løn." Hun håber derfor, at Maggie har nok penge tilbage af det beløb, hun fik overladt til at betale mændenes løn med, så hun også kunne betale Sarahs løn. Det var altså også en af Maggies opgaver at tage sig af lønningslisten, når Brights var fraværende!

Maggies ansvar hos Alderley Edge var af enormt omfang. Hun var ansvarlig for et stort antal tjenere og havde det endelige ansvar for køkken, rengøring og husarbejde plus heste, hunde, have og græsplænen samt kontrol med økonomien. Det må have været et stort slag for familien Bright, da Maggie informerede dem om sin beslutning at træde tilbage og flytte til NSW for at gifte sig med en dansk sømand. Man kan få den mistanke, at Ursula Bright gjorde sit bedste for at tale Maggie fra et så vildfarende og dumdrigt foretagende. Det er imidlertid indlysende, at protesterne fra Ursula Bright ikke kunne konkurrere med det tilbud fra "Antipodes"³, der ankom til Alderley Edge i slutningen af 1884.

Maggies rejse til Australien er beskrevet i hendes dagbogsnotater, som heldigvis har overlevet. Her får vi indtryk af en meget metodisk, velorganiseret og meget åndeligt sindet ung dame, men alligevel med nok romantik og eventyrlyst til at opgive en sikker position i England for at gifte sig i et fremmed land. Hendes dagbog giver en afrundet beretning om livet om bord. Om maden skriver hun, at den er rigelig og af god kvalitet. Et aftensmåltid består af suppe, ris, roastbeef og kartofler. Hun kommenterer den dejlige luft og solens varme. Hun demonstrerer nostalgi ved tanken om at forlade sit hjemland, muligvis for altid, når hun fortæller om, hvor glad hun er for at opdage, at kaptajnen, skibslægen og næsten hele besætningen er skotske folk. Hun tilføjer, "man behøver bare at forlade sit land for at vide, at det er en ære at tilhøre Skotland."

Tirsdag den 2. februar 1885 gik S.S. Venedig ind i Sydney Harbour og ankrede op i Watsons Bay. Maggie skriver, at ord ikke kunne beskrive havnens skønhed.

Desværre måtte hun på grund af to tilfælde af tyfus på skibet vente et par dage med at gå i land og møde Theodor.

8 dage efter hendes ankomst til Sydney blev Theodor Georg Kruse og Margaret Hastings McInnes den 11. februar 1885 gift i Bethel House i Sydney i henhold til ritualerne i Congregational Church. Celebranten var pastor William Bradley, og vidnerne var K. Bradley og Annie Bradley.

Herefter gik rejsen op til Emu Plains ved Nepean-floden (nær Penrith), hvor Theodor arbejdede som gartner. Her havde de i 15 år deres hjem, og her blev alle 5 børn født: Britha Laurina Maggie, 1886, Anders Theodore, 1888, Anna Kristina, 1890, Theodore George, 1893, og Alexander Godfrey, 1897.

² En bevægelse der var tilhænger af og arbejdede for kvinders politiske stemmeret.

³ Mennesker der bor på den anden side af jordkloden

NEW SOUTH WALES
BIRTHS, DEATHS AND MARRIAGES REGISTRATION ACT 1995
REGISTRATION NUMBER
1885 / 000330
MARRIAGE CERTIFICATE

Date and place of marriage	Names and surnames of parties	Conjugal status	Birthplace
11 th February 1885 Sydney	Theodor George Kruse } Maggie M. Jones	Bachelors Spinster	
Married by the Rev. Robert Jones, Sydney			
According to the rites of the Evangelical Church.			
Usual occupation	Age	Usual place of residence	Father's name mother's name and maiden surname
Labourer in private life		Emma Plains N.S.W. Roads London	
Usual place of residence		Father's name mother's name and maiden surname	Father's occupation
Sydney			
This Marriage was solemnized between us Theodor George Kruse Maggie M. Jones In the presence of us Wm. J. Bradley Harris Bradley By (Assistant) G.D. William Bradley, Officiating Minister of the Gospel.			

Before accepting copies, sight unaltered original. The original has a coloured background.
REGISTRY OF BIRTHS DEATHS AND MARRIAGES
SYDNEY 08 Sep 2001
I hereby certify that this is a true copy of particulars recorded in a Register in the State of New South Wales, in the Commonwealth of Australia
Registrar

Theodor og Maggies vielsesattest

Theodor og Maggies ældste datter Britha Laurine Maggie

Omkring århundredeskiftet flyttede familien 1000 km. nordpå til Brisbane. De boede først i den indre by på Spring Hill, og i 1906 flyttede de over floden til Kangaroo Point. Theodor havde igen fået et maritimt arbejde hos rederiet A.U.S.M. og sluttede med et landjob hos rederiets afdeling, Peters Slip reparationscenter, inden han gik på pension.

Theodor Kruse i en mere moden alder

Theodors mangeårige forbindelse med havet fortsatte hos den nye generation. Britha blev gift med William Joseph Burke, en søn af skibsrederen John Burke fra John Burke Shipping Line, som bl.a. servicerede de australske kysthavne med alle former for varer og stykgods. Sønnerne Don og Alexander tilbragte det meste af deres arbejdsliv på havnefronten hos John Burke. Theodore jun. arbejdede for "Brisbane Tug and Steamship Company". Medens han var chef på slæbebåden "Coringa", stod han for den længste bugsering, der nogensinde havde været foretaget i Stillehavet, da han slæbte et skib fra Ny Guinea til Sydney, hvor en del af turen blev sejlet gennem en tropisk cyklon.

Datteren Anna Kristina i dansk kostume

I den første tid efter alle de fem børn var blevet gift, boede de tæt ved hinanden i Kangaroo Point. Det var før området blev elektrificeret, så husholdningsleverancer af kul, koks og brænde blev foretaget fra Burkes Depot. Burkes hus beskrives som en "Queenslander", dvs. bygget på pæle med brede verandaer, omgivet af figen- og mangotræer. Brændeovne, pejse og petroleumslamper leverede varme og lys. Senere spredte de forskellige familier sig til andre forstæder omkring Brisbane. Britha konverterede til katolicismen ved sit ægteskab med William Burke. Hun blev et fremtrædende medlem af St. Josephs Church og involverede sig i fundraising-aktiviteter. Britha og Anna talte flydende dansk; det vides ikke, om det også var tilfældet med de tre drenge, eller om sproget blev givet videre til den næste generation.

Maggie døde den 18. juli 1912, kun en uge før sin 52-års fødselsdag. Hun døde hjemme i John Street, Kangaroo Point, så det kan være, at hendes bortgang skete ret pludseligt. Dødsårsagen, som blev certificeret på samme dato, var "Broncho-lungebetændelse, kronisk mitral endokarditis, subakut reumatisme, hjertesvigt." Hendes beskæftigelse blev på dødsattesten anført som "husmor". Begravelsen på South Brisbane Cemetery blev gennemført dagen efter, ifølge presbyterianske ritualer.

Kaptajn John Burke Park, hvor mindefesten for Krusefamilien blev holdt.

Theodor skulle overleve sin kone med mindre end fire år og døde den 4. juni 1916 på Brisbane Hospital. Hans indlæggelse kunne tyde på en langvarig sygdom. Dødsårsagen var "kræft i maven, kakeksi, hjertesvigt". Han blev begravet den 5. juni på samme gravsted som Maggie.

11. april 1999 arrangerede Brithas søn, Brian Burke, en festlig "Kruse Remembrance Dag" i "Kaptajn John Burke Park" på Kangaroo Point i Brisbane City, hvortil alle efterkommere af Theodor Georg Kruse og Maggie Hastings McInnes var inviteret!!

Flere Kruse-efterkommere har gjort sig bemærket indenfor fodboldsporten, både på det mandlige landshold (Robbie Thomas Kruse) og kvindelige landshold (Clare Elizabeth Polkinghorne).

Denne artikel er bl.a. blevet til på grundlag af en "KRUSE Family History", forfattet af Andrew Fisher, Brisbane, med hvem jeg har haft en omfattende korrespondance. Han har også haft adgang til den store brevsamling, som hans oldemor Maggie efterlod sig ved sin død.

MARIA VON BADEN OG PEDER WINSTRUP

John Buch Larsen
Mølholm Landevej 19
7100 Vejle
jblvejle@gmail.com
Tlf. 40 44 72 25

Det var et rent tilfælde, at min hustru og jeg under en ferie i Lund i 2014 stiftede nærmere bekendtskab med Maria von Baden og Peder Winstrup og derved gav mig viden og inspiration til at skrive denne artikel om to interessante personer og familier, som satte deres betydende og varige aftryk i 1600-tallets historie.

Min hustru, Hanne Baden, er ud af den Baden slægt, der har Ernst von Baden som den ældst kendte ane. Slægten er beskrevet i slægtsbogen *Familien Baden. Efterretninger om Ernst von Badens efterkommere* af C. Bunch-Christensen, 1947. Slægtsbogen kan findes på Slægtsforskernes bibliotek.

Noget om slægten Baden

Den ældste kendte ane er Ernst von Baden, som er født omkring 1550. Han er formentlig indvandret fra Elsass eller Baden. Hans søn, Ernst Ernstsens von Baden, der er min hustrus 8 x tipoldefar i lige mandslinje, nævnes første gang i 1613 som skriver i Aakier og i 1616 som borgmester i Horsens. I det følgende omtales han som Ernst von Baden jun. Der er bevaret et dokument fra 1625, fundet på Landsarkivet i Viborg, som er et tingsvidne om ødejord på torvet i Horsens til Ernst von Baden jun.

Tingsvidne om ødejord på torvet i Horsens fra 1625

Han var gift med Anna Hansdatter Riber (Svane), datter af borgmester i Horsens, Hans Olufsen Riber, som døde i 1615. I Klosterkirken i Horsens findes et stort epitafium opsat over bl.a. Ernst von Baden jun. og hans trolovede Anna. En nærmere omtale af epitafiet kan findes ved at gå ind på danmarkskirker.natmus.dk og skrive Horsens Klosterkirke i søgefeltet for oven. Ernst von Baden jun.s søster Elisa von Baden blev gift med hans morbror, borgmester Oluf Hansen Svane i Horsens.

Det badenske slægtsvåben

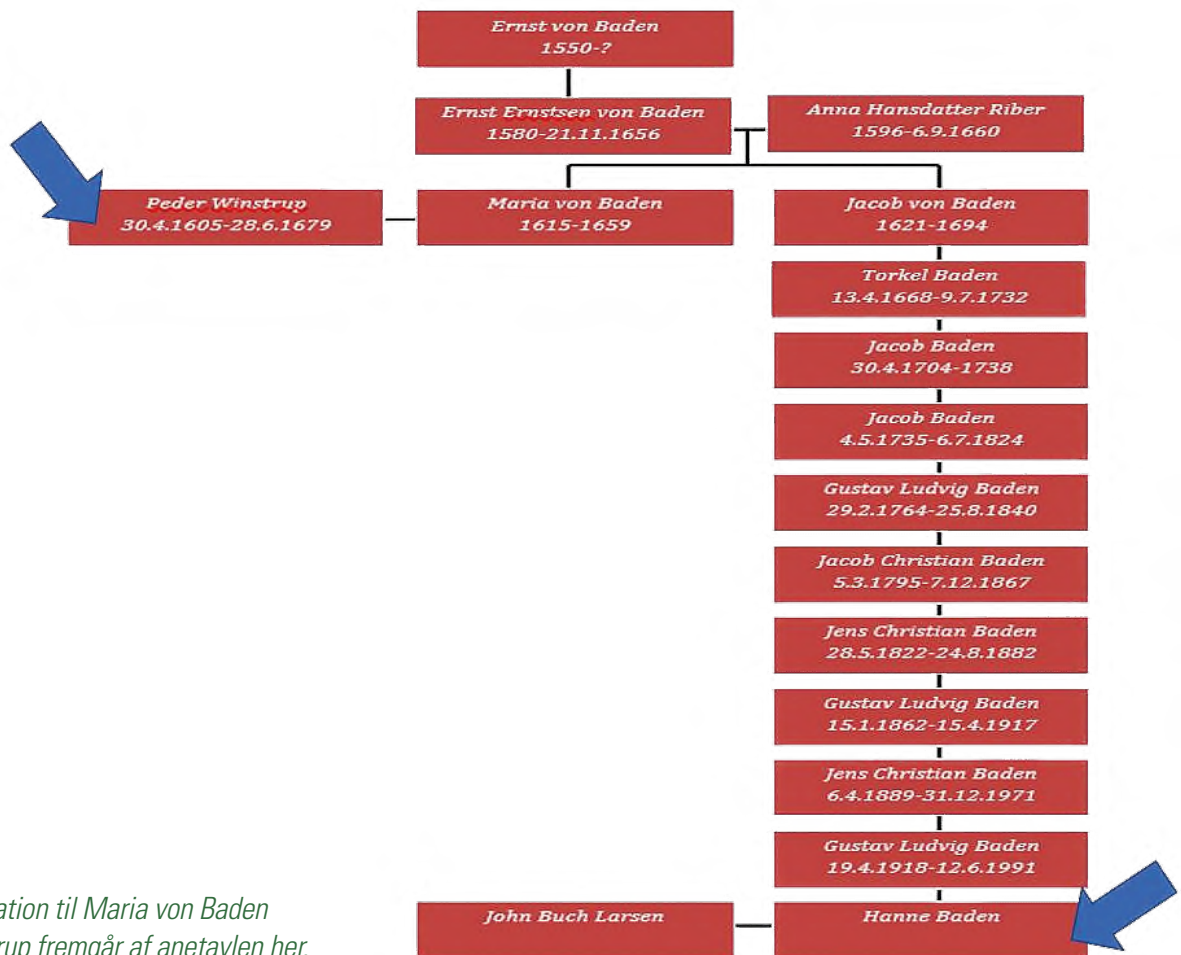
Ernst von Baden jun. fik 5 børn med Anna Riber, hvoraf Maria von Baden, født i 1615, var den ældste. Hun havde 4 brødre: 1. – Johannes, født i 1618, professor i metafysik og logik i Lund og siden præst ved domkirken i Lund, hvor han og hans hustru er begravet. De fik ingen børn. 2. – Ernst, født i 1620, rektor i Kristiansstad i Skåne og senere præst i Helsingborg. Han døde ugift. 3. – Jacob, min hustrus 7 x tipoldefar, født i 1621 og gift med Dorothea Halse, med hvem han fik 4 børn. Han var rektor i Helsingborg, siden præst og rigsdagsmand i Skåne samt præst i Holbæk. 4. – Laurids, født i 1626, gift med Else Cathrine Lasdatter Jerlø, med hvem han fik 4 børn. Han var rektor ved den lærde skole i Horsens og endte som præst i Stouby og Hvornum.

Hvad vidste vi indtil 2014 om Maria von Baden og Peder Winstrup?

Af slægtsbogen fremgår følgende: "Maria von Baden, født 1615, død 1659, blev gift 1635 med Peter v. Winstrup, Dr.theol. og Biskop i Skaane 1638. Hun blev moder til 5 børn. Hendes grav ved den nordlige Nedgang til Crypten i Lunds Domkirke er kun betegnet M.E.B. Anno 1659."

Min hustrus relation til Maria von Baden og Peder Winstrup fremgår af anetavlen her.

Sommerferie i Skåne

Vi var i august måned 2014 på ferie i Skåne og boede de første dage på Grand Hotel i Lund. Vi skulle selvfølgelig besøge Lund Domkirke, som er fra anden halvdel af 1000-tallet. Domkirken var frem til reformationen sæde for Europas største ærkebiskopdømme. Margrethe I's søn, kong Oluf II, der døde i 1387, blev begravet i Sorø Klosterkirke, men hans hjerte og lever blev begravet foran Maria-alteret i Lund Domkirke, hvor de formentlig stadig ligger under gulvet i domkirkens kor.

I krypten fandt vi i gulvet flere gravsten og i den nordlige del af krypten ærkebiskop Birger Gunnarssons sarkofag; han var den sidste ærkebiskop indtil sin død i 1519. Overraskede blev vi, da vi længst fremme til højre, i det nordre sidekapel, fandt en velbevaret sort elmetræskiste med blomstermotiver stående på et sandstenspodium og med følgende indskrift: "Peder Winstrup. Biskop i Lund 1638 – 1679". Samtidig undrede vi os over ikke at finde andre af domkirkens biskopper i krypten.

En guide i kirken fortalte, at Peder Winstrup snart ville blive begravet på Nordre Kirkegård i Lund, hvor de andre af kirkens biskopper var blevet genbegravet i 1875 i en fællesgrav. Kisten ville blive sendt til Nationalmuseet i Stockholm. Krypten skulle nemlig renoveres, og det nordre kapel skulle anvendes til et pilgrimsvandringskapel. En af kirkens præster fortalte, at man i slutningen af 2015 ville begynde at festligholde Lunds

Universitets 350-års jubilæum, og vi blev tilrådet at kontakte seniorprovst Håkan E. Wilhelmsson, som frem til 2013 havde været domprovst ved Lunds Stift, for at høre nærmere om de kommende arrangementer. Han kunne siden fortælle, at Peder Winstrup alligevel ikke ville blive genbegravet, men derimod ville blive underkastet en række videnskabelige undersøgelser.

Vi fik også tid til at gå på Lunds Universitetsbibliotek. Her fandt vi i årsskriftet fra 1952 for "Foreningen Det Gamle Lund" Karl

F. Hanssons afhandling *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658* fra 1950 og hans bog *Biskop Peder Winstrup 1605-1679* fra 1952, som giver en meget fyldig beskrivelse af Winstrups livsforløb og personlighed frem til 1658. Efter at være vendt hjem fandt vi på Vejle bibliotek, i tidsskriftet *Siden Saxo*, en artikel om Peder Winstrup med titlen *Vendekåben*, skrevet af den svenske historiker Kjeld B. Nielsson.

Senere blev vi bekendt med, at en historiker ved Lunds historiske museum havde fundet nogle foto-glasplader fra 1923, da man senest havde åbnet kisten. Disse fotos viste, at liget var meget velbevaret. Dette fund førte til kontakt og forhandlinger med Domkirkeforsamlingen med det resultat, at genbegravelsen blev udsat, og der blev givet tilladelse til videnskabelige undersøgelser af liget og kisten.

Gensynet med Peder Winstrup

Det følgende år gik med, at Historiska Museet søgte økonomiske midler til at kunne foretage de ønskede undersøgelser, som kunne tage deres begyndelse, da man 11. september 2014 førte kisten ud af Domkirken og transporterede den til Historiska Museets konserveringsafdeling. De gennemførte videnskabelige undersøgelser viste bl.a., at Winstrup havde lidt af mange sygdomme, såsom udbredt åreforkalkning, galdesten, udtalt slidgigt, og caries, tuberkulose og måske diabetes. Han var ikke alene i kisten, da der lå et ca. 5 måneder gammelt drengefoster ved hans fod. Kisten var indvendigt beklædt med papir fra Winstrups egen papirfabrik, og den indeholdt en bred vifte af flora og insekter. Forklaringen på, at hans lig var så velbevaret, skal findes i flere forhold. Det sidste 1-2 år var han så syg, at han stort set var sengeliggende og må have tabt sig meget. Han døde den 7. december 1679,

i den kolde tid, og som den kendte person han var, måtte man vente på ankomst af folk fra nær og fjern, så han først blev stedt til hvile den 27. januar 1680. Han har ligget i en utæt kiste af elmetræ indeholdende flora med konserverende virkning, og kisten har gennem alle årene stået forskellige steder i domkirken under klimatisk gunstige forhold, hvilket har medvirket til en indtørring af liget og dermed enestående bevaring af såvel lig som klædedragt.

Den 9.-10. december 2015 lå Peder Winstrups afdøde legeme "lit de parade" på Historiska Museet, hvor der tillige var en udstilling med de foreløbige resultater af de mange videnskabelige undersøgelser foretaget af et universitetsteam af eksperter. Lange kør uden for museet vidnede om den store interesse, og udstillingen var på Sydsvenskans forside. 11. december blev der afholdt en højtidelig ceremoni i domkirken med genbegravelse af Peder Winstrup. Han lå nu i en zinkkiste, og tidligt næste morgen blev han båret op i det nordre tårn, hvor han blev stedt til hvile.

Tegning af P. Winstrup fra 1833

Lange kør foran Historiska Museet

Peder Winstrup på "lit de parade" på det historiske museum i Lund september 2014

Peder Winstrups forstyrrede gravfred

Siden Winstrup i 1680 blev stedt til hvile i gravkrypten, som lå under den nuværende trappe op til koret, har det været så som så med gravfreden. Sidste gang gravkrypten blev åbnet i 1600-tallet var 1698, da Winstrups svigersøn, Casper von Böhmen, døde. Herefter var gravkrypten uforstyrret de næste

135 år. Carl Georg Brunius, professor i græsk sprog m.m., var blevet domkirkearkitekt og påbegyndte i 1833 forandringsarbejder, der bl.a. medførte, at alle kister fra gravkrypten og nogle fra under kirkegulvet blev flyttet til krypten. Hvilken her blev imidlertid kort, og måske allerede samme år blev kisterne flyttet til det nordre tårns nedre del. Og atter engang i 1850-tallet skete der en flytning, denne gang til krydshvelvingen i det søndre tårns nedre del.

I 1860 blev Zettervall stadsarkitekt, hvilket medførte at kirken blev en arkitektonisk legestue. Samtlige forandringer siden senmiddelalderen skulle udrenses, således at kirken kunne blive ført tilbage til, hvordan man mente, at den havde set ud inden den ødelæggende brand i 1200-tallet. Det betød, at bl.a. de to tårne skulle nedrives. Dertil kom det dog ikke, da der rejste sig en mediestorm mod hans radikale planer. Men endnu engang blev gravfreden forstyrret, da alle kister, undtagen Winstrups, en mørk nat i 1875 blev kørt til Nordre Kirkegård og stedt til hvile i en anonym fællesgrav uden gravsten. I 1913 havde man imidlertid fået dårlig samvittighed over, hvordan man 38 år tidligere havde genbegravet biskopperne, og der blev derfor rejst en gravsten med biskoppernes navne. Gravstedet er dog ikke holdt vedlige, og Winstrups hustru og døtre venter fortsat på at få deres navne sat på gravstenen. Winstrups kiste blev i 1875, som den eneste, flyttet til det nordre kapel i krypten, da man dels havde fundet hans lig meget velbevaret, dels var opmærksom på hans betydende rolle i historien. Han blev i forbindelse med åbningen af kisten i 1923, mesterligt tegnet af akademiritmästaren Jöns Boström fra Domkirkemuseet. Den sidste flytning i 2015 blev således den femte – og måske den sidste?

Ca. 1913 blev der opsat et gitter for kryptens nordre kapel, som imidlertid blev fjernet i 1950'erne. Det tillod andre forstyrrelser af gravfreden. I 1950'erne skete det, at vagmesteren tog kirkebesøgende med ned i krypten efter gudstjenesten og åbnede Winstrups kiste og fremviste liget. På samme tid var der angiveligt under lægeuddannelsen "tradition" for, at man skulle rykke Winstrup i skæget. Ved at sammenligne tegningen fra 1833 med Winstrups hageskæg, som det ser ud i dag, synes en del unægtelig at være forsvundet.

Peder Winstrup idémand til Lunds Universitet

Peder Winstrup var den, der 2 uger efter at have modtaget den svenske konge Karl X Gustav på kajen i Helsingborg foreslog kongen at oprette et universitet i Lund. På grund af kongens død i 1660 blev processen forsinket, så det først blev endeligt besluttet i 1666, og i 1668 blev det en realitet. 350 året for begge begivenheder blev fejret på fineste vis i Lund i 2016 og 2018. Min hustru og jeg deltog i begge fejringene, og vi måtte sande, at svenskerne forstår at fejre en begivenhed med pomp og pragt.

Udstilling og YouTube

Maj 2017 åbnede en stor udstilling om Peder Winstrup i Historiska Museet i Lund. Samtidig udkom bogen *Peder Winstrup – historier kring en 1660-talsmumie*, skrevet af historikerne Per Karstens og Andreas Manhag ved Historiska Museet. I bogen beskrives Winstrups livsforløb og de mange videnskabelige undersøgelser, der er foretaget. Senere DNA-analyse har vist, at drengefosteret og Peder Winstrup har 25 % tilfælles. Der er således tale om et slægtskab i anden grad. Dermed er der enten tale om en bedstefar/barnebarn, onkel/nevø, halvsøskende eller dobbeltnevøer (når man er nevøer fra to forskellige grene af en slægt på én gang). På YouTube er der lagt flere videoer ud, der fortæller om de mange undersøgelser og om Peder Winstrups liv. Skriv "Peder Winstrup" i søgefeltet på YouTube, og alle videoer fremkommer.

Den i historien ukendte Peder Winstrup

Før "genopdagelsen" af Peder Winstrup var han stort set ukendt i Lund. I byen fandt vi som den eneste synlige forbindelse til Winstrup en af byens små gader navngivet "Winstrupsgatan". Selv universitets rektor nævnte ham ikke i sin tale ved fejringen af 350-året for beslutningen om at oprette Lunds universitet. Lige så lidt fylder Peder Winstrup i den danske bevidsthed. Rigtig mange har imidlertid været inde på YouTube og set en eller flere af de videoer, der fortæller om de foretagne undersøgelser og om hans liv. En spændende historie, der er værd at dykke ned i.

En 150 meter lang gade i Lund er navngivet Winstrupsgatan uden at ret mange kender til forbindelsen til Peder Winstrup.

Noget om Peder Winstrup og hans liv frem til 1635

Peder Pedersen Winstrup er, som den førstefødte søn, født lørdag den 30. april 1605 i Københavns Bispegård på hjørnet af Studiestræde og Nørregade, lige over for Vor Frue Kirke. Nord for kirken lå Universitetet, mod øst Vor Frue Skole, som senere blev omdøbt til Metropolitanskolen. Vor Frue Kirke var indtil begyndelsen af 1800-tallet omgivet af en kirkegård.

Hans forældre var Peder Jensen Winstrup, biskop over Sjællands Stift og professor i teologi ved Københavns Universitet, og Anna Eliasdatter Eisenberg. Faren, der sad i den danske folkekirkes højeste embede, holdt prædikenen ved Christian

Prokanslerportræt af Peder Winstrup fra 1700-tallets første halvdel, malet efter det graverede portræt i hans 1666 udgivne Pandectæ sacrorum. Ukendt kunstner.

Peder Winstrup er født i Biskopgården beliggende på hjørnet af Studiestræde og Nørregade.

IV's kroning den 29. august 1596. Det lå således meget i kortene, at hans teologiske embedsbane var mere eller mindre udstukket fra begyndelsen. Faderen, der havde været syg, siden Peder var 3 måneder gammel, døde i 1614. Moren giftede sig året efter med Hans Poulsen Resen, som i 1615 blev udnævnt til biskop over Sjællands Stift. Peder fik et meget tæt og faderligt forhold til sin stedfar, der var ham til megen støtte. Han tilbragte de første ca. 10 år af sit liv i hjemmet, hvor moren gav ham den første undervisning i gudsdygt og gode sæder, hvorefter opgaven blev overtaget af en informator. Han kom foråret 1615 på byens latinske skole, Vor Frue Skole. Her mødte eleverne tidligt om morgenen for at medvirke ved tidebønnen i Vor Frue Kirke i København. Herefter var der timer på skolen med bl.a. en musiklektion midt på dagen. Om eftermiddagen deltog drengene atter i gudstjenesten, hvorefter timerne fortsatte i de nederste klasser. Om søndagen havde drengene kun kirketjenesterne; dem kunne der til gengæld være adskillige af i løbet af dagen. Derudover medvirkede de ved bryllupper og begravelser, og det var en ganske indbringende forretning for såvel skolen som disciplene selv. Efter knap 2 år blev han sendt fra København til katedralskolen i Roskilde, hvor studietiden dog blev kort.

Den kongelige frie skole i Sorø

Fra 1619 til 1623 gik Peder Winstrup på "Den Kongelige Frie Skole" i Sorø. Skolens motto var "Ora et labora" (Bed og arbejde). I denne "kongelige frie skole", hvilken var anset at blive en mønsterskole, skulle 30 adelige og 30 borgerlige unge personer ernæres og opdrages, for at de "udi Guds Ord og den christelige Religions saavel som udi politiske Bestillinger at bruge kunde være tjenlige". Skolearbejdet foregik ubrudt fra kl. 5 om morgenen til kl. 9 om aftenen. Kun et par timer om dagen fik eleverne lov til at forlade det indhegnede område for at boltre sig i skov og på mark. Kl. 10 formiddag og kl. 5 eftermiddag samledes eleverne til måltid i klostrets store sal. Et sådant afsondret og privilegeret liv gennem flere år kunne let få mindre ønskværdige følger for karakterdannelsen, såsom hovmod og overlegenhed over for andre, som ikke nød de samme fordele. Sådanne træk kunne man også spore hos Winstrup, da han opnåede en mere fremtrædende position i samfundet.

Forstanderen var Johannes Stephanius, som havde været gift med Peder Winstrups afdøde halvsøster Anne (død 1602), ligesom han havde været Winstrups fars sekretær og fortrolige.

Studier ved Københavns Universitet

Fra maj 1623 til foråret 1625 studerede Winstrup på Københavns Universitet. Adgangseksamen til Universitetet bestod af en del, som skulle vise ansøgerens evne til i skrift at behandle det latinske sprog og tjene som vejledning for professorerne ved bedømmelse af ansøgers egnethed til fortsatte studier, og en ceremoni, som symbolsk skulle vise for den unge ansøger, hvordan råhed og uvidenhed burde vige for dannelse og gode manerer.

Her fulgte han i første omgang undervisningen i det såkaldte "artefakultet" (dialektik, logik, grammatik, retorik, geometri, aritmetik, geometri, astronomi og musik), men han fik også tid til at studere jura, medicin og teologi, ligesom han deltog

Københavns Universitet ca. 1750

i disputationer og retoriske øvelser. Han deltog selvfølgelig også i studenterlivet, hvor han dog, ifølge egen oplysning, tog sig i vare for de dårlige sider såsom erotik, drukkenskab, fraseri og slibrig tale.

Pest og dannelsesrejse

Den 9. maj 1625 blev universitetet imidlertid lukket pga. en pestepidemi, og Winstrups forældre besluttede at sende ham til udlandet med henblik på fortsat uddannelse. Hans afdøde far havde i sin tid oprettet et legat, som finansierede Winstrups studierejse.

Overalt i Norden betragtede man i 15- og 1600-tallene en studierejse til universiteter på kontinentet som et af de vigtigste midler til at opnå en mere omfattende videnskabelig skoling. Winstrup var ganske kortvarigt i Rostock, men da Danmark i juni 1625 gik ind i 30-års krigen, blev Nordtyskland og Rostock et meget usikkert sted at studere. Han valgte derfor at rejse videre til reformationens vugge, Wittenberg, hvor han studerede ved universitetet i 5 år, samme sted som hans far og stedfar i sin tid valgte at tage deres magisterekseamen. Hovedparten af sine 5 års studier tilbragte Winstrup ved teologiske forelæsninger, som fandt sted i Luthers gamle auditorium. Han havde sandsynligvis også besøgt det lutherske museum og fordybet sig i sit åndelige forbillede og hans værk. Han havde fremragende undervisere, og opholdet i Wittenberg blev meget betydningsfuldt for hans kundskabsdannelse.

Til Jena trods hjemvé

Winstrup led ofte af hjemvé, men de kejserlige, katolske styrker hindrede alle rejser nordpå. Han besluttede derfor i 1630 at rejse til Leipzig, hvor hans interesse mest var rettet mod de store handelsmesser og bogmesser, som byen var kendt for. På grund af de tiltagende krigshandlinger valgte han siden at rejse videre sydpå til Jena Universitet, grundlagt i 1548, som på den tid var det førende sted for den tyske reformbevægelse. Johann Gerhard, som var professor og teolog ved

Jena Universitet, grundlagt i 1548

universitetet, har vel nok bidraget mest til at give den lutherske ortodoksi et mildere præg, end man ellers er tilbøjelig til at tillægge den. Winstrup fik et meget nært, nærmest sønligt forhold til Johann Gerhard, hos hvem han var gæst.

Udover teologiske studier bedrev han her også studier inden for humaniora og såvel klassiske som moderne sprog, ligesom han forfattede små private digte og epigrammer. Han udgav således i 1631 sit *Epigrammatum Libri Tres*. Da krigslykken vendte for protestanterne efter slaget ved Breitenfeld den 7. september 1631, tilegnede Winstrup den svenske konge et langt æresdigt. Den svenske deltagelse i 30-års krigen var jo mere succesrig end den danske.

Hjem til København og professorat

Efterhånden blev den politiske situation i Sachsen meget kritisk, og Winstrup valgte derfor at efterkomme forældrenes ønske om at gense deres søn. Han ankom til København i efteråret 1632. Han havde oprindeligt planer om at fortsætte sine studier i Italien, Frankrig og England, men udefrakommende kræfter forstyrrede disse planer. Professorstillingen i fysik ved Universitetet havde nemlig været vakant i 2 år, og universitetets kansler og de 7 professorer udtrykte ønske om, at Winstrup tiltrådte stillingen. Og da beslutningen allerede var godkendt af kongen, blev Winstrup tvunget til at føje sig. Det har måske været medvirkende, at han var stedsøn af biskoppen og havde svogerskab med tre af professorerne i konsistoriet, hvoraf den ene var universitetets rektor og en anden dekan for det filosofiske fakultet. Den 26. januar 1633 disputerede han med afhandlingen *Disputatio philologica et philosophica de usu linguarum et disciplinarum philosophicarum in theologia*, en afhandling, der handlede om filosofiens forhold til teologien ud fra en nyaristotelisk synsvinkel, et emne, der var meget oppe i tiden. Udover filosofien havde Winstrup vidtgående kundskaber i grammatik, retorik, fysik, metafysik, matematik (aritmetik, geometri og astronomi), etik, økonomi og politik, ligesom han beherskede latin, græsk og hebraisk.

2 dage senere, den 28. januar, aflagde han sin højtidelige professored. Den 25. maj samme år gennemgik han en offentlig disputation, som gik ud på at forsvare 10 logiske og metafysiske teser forfattet af dekanen, som var hans svoger, H. H. Resen. Winstrup blev bedømt som den dygtigste blandt de disputerede, og han kunne herefter titulere sig magister og dermed begynde

at undervise. I hovedparten af Winstrups tid som professor, frem til 3. maj 1635, arbejdede han med den af kongen påbudte nye skoleplan. Bl.a. med omarbejdning af Jersins latinske grammatik og af den græske grammatik, der var så omfattende, at de fleste forelæsninger i Winstrups tid som professor var indstillet, så de akademiske lærere kunne hellige sig dette vigtige arbejde.

Familien

Det var nu blevet tid til at stifte familie, og den 20. juli 1634 blev han viet til 19-årige Maria von Baden, datter af borgmester Ernst Baden jun. i Horsens. Om Maria von Baden blev der sagt, at hun var meget smuk og havde en mandlig forstand. Men hvordan gik det til, at en købmandsdatter fra Horsens blev gift med en teolog og professor i København? Der er ingen tvivl om, at købmandsfamilien i Horsens havde et stort netværk. Som tidligere omtalt fik hendes 4 brødre alle høje stillinger som professor, magister, rigsdagsmand og rektor, og alle bestred præsteembeder i henholdsvis Lund, Helsingborg, Landskrona, Holbæk og Stouby. Marias mor, Anna Hansdatter Ribers, søster Else Hansdatter Riber, var gift med Christen Jensen, som frem til sin død i 1635 var Christian IV's hofprædikant. Morens bror, Oluf Hansen Riber, var købmand, skibsreder, avlsbruger og borgmester i Horsens. Broren, Hans Hansen Svane, kom i 1620 på "Den kongelige frie skole" i Sorø, hvor han uden tvivl mødte Peder Winstrup. Senere blev Hans Hansen Svane biskop over Sjællands Stift og spillede en hovedrolle ved enevoldsmagtens indførelse i 1660. Alt tyder således på, at de to familier var hinanden bekendte.

Maria fødte 5 børn, hvoraf de 3 nåede voksenalder. Winstrup slægtsnavnet uddøde imidlertid med den eneste søn,

Ernst Ernstsens von Baden (eller junior) helt til venstre og hans daværende trolovede Anne Hansdatter Svane (eller Riber) stående helt til højre. Epitafium i Horsens Klosterkirke.

Peder Winstrup, der havde et meget anstrengt forhold til sin far. Han valgte at gå militærvejen og blev gift, men fik ingen overlevende børn. Han levede de sidste år på nåde hos noget familie, og han døde i begyndelsen af 1700-tallet. Den ældste datter, Anna Catharina, blev i 1653 som 17-årig viet til Hans Wandal, som fra 1668 var biskop over Sjællands Stift efter Hans Svane, som var Winstrups morbror. De fik 10 børn, hvoraf mindst de 6 fik børn. På geni.com kan man finde et stort slægtstræ med efterkommere ført op i 1700-tallet, enkelte til begyndelsen af 1800-tallet. Den yngre datter, Ane Marie, blev ca. 1689 viet til Casper von Böhmen af pommersk adelslægt, som bl.a. var major ved Dronningens Livregiment. De fik 2 sønner.

Ane Marie Winstrup og Caspar von Böhmens guldringe, fundet i gravkrypten i Lund Domkirke.

Maria døde i 1659 i Lund og blev gravsat i familiens gravkrypt, som lå under nutidens trappe til koret. Winstrup giftede sig samme år med en 37-årig jysk adelsdame, Dorothea von Andersen, som døde i 1701, 79 år gammel, på herregården Bækmark ved Nissum Fjord. Dette sidste ægteskab var barnløst.

Hofprædikant for Christian IV

De teologiske og filosofiske professorer ved universitetet havde siden februar 1632 været pålagt pligt til at prædike for kongen på slottet hver onsdag, forudsat at han befandt sig i København. Hvad fik kongen til at udnævne Winstrup til hofprædikant?

I Karl F. Hanssons afhandling findes denne beskrivelse af Winstrup:

Han havde en harmonisk bygget krop, et fint skåret, ovalt ansigt med høj pande, en velformet, noget krum næse og intelligente, vågne øjne. En medfødt værdighed i sin optræden i forening med en naturlig elskværdighed og humor. Hertil en glimrende retorisk evne. Hans prædikener savnede angiveligt originalitet, men var kendetegnet af stor lærdom, formel elegance, kraft og fyndighed i ord- og billedvalg.

Det gjorde også stort indtryk på samtiden, at han ofte holdt sine timelange prædikener og taler på latin uden manuskript. Selv stemmeressourcerne og kraften i fremføringen må have virket imponerende. Når han hævdede sin røst, lød det "som tordenbrag, hvilket fik alle tilhørere til at skælve og fremkaldte sveddråber på kirkehælvingerne", og når han slog i prædikestolen, lignede han Vulcanus, "når denne slog Jupiter for panden så hårdt, at visdomsgudinden Minerva fuldvoksen trådte frem derved".

Ovennævnte imponerede Christian IV så meget, at han februar 1635 udnævnte Winstrup som hofprædikant. Winstrup blev 3. maj 1635 præsteviet af sin stedfar, biskop Resen, og

Hofprædikantens bolig på Frederiksborg Slot

familien flyttede ind på Frederiksborg Slot, på den sydligste holm, til højre i den smalle gade lige før broen til den mellemste holm. Boligen indbefattede et tårn, og denne del af slottet slap uskadt fra branden i 1859. I meddelelse fra Danske Kancelli 4. november 1635 kan man læse følgende:

Bestalling for M. Peder Vindstrup som Kongens Hofprædikant med en Løn af 300 Rdlr. in specie, 16 Dlr. Maanedlig til Kostpenge, 2 Hofklædninger, 30 Dlr. til Husleje og 20 Dlr. Kurant maanedlig til 2 Vognheste, fra Paaske sidstforleden at regne, at betale af Rentekammeret. Han skal være forpligtet til altid personlig at følge Kongen, naar denne rejser og han faar Tilsigelse derom.

Det har formentlig ikke været nogen helt let opgave at være sjælesørger for Christian IV, når man påtænker, hvordan hoflivet udfoldede sig i 1600-tallet. Men kongen må have fundet behag i Winstrup, da han oktober 1636 befalede Københavns Universitet at udnævne ham til doktor i teologi, så han 3 dage senere kunne forestå vielsen af Christian IV's yndlingsdatter Leonora Christina til Corfitz Ulfeldt.

Winstrup var interesseret i fortidsminder og gjorde et arbejde for, at runesten blev udgravet og bevaret. Det var ved kontakt i universitetstiden med professor i medicin Ole Worm, at Winstrup fik vakt denne interesse. Kniplersken Kirsten Svendsdatter var den 20. juli 1639 på vej til Tønder, da hun i nærheden af den lille by Gallehus snublede over noget, som

Leonora Christine og Corfitz Ulfeldt

viste sig at være et stort guldhorn, som blev afleveret til kong Christian IV, der da opholdt sig på slottet Glückstadt sammen med sin søn, Kristian. Sønnen fik senere hornet i gave af sin far, og han omformede det til et drikkehorn. I 1647 døde han som følge af sit enorme alkoholforbrug.

Ole Worm daterede guldhornet til 400-tallet og publicerede i 1641 en tolkning af billedernes betydning. 3 år senere gav Winstrup også en tolkning i digtform på både latin og dansk: *Den Danske Hornblæser, Det er en Dict om den stormectigste oc højborne Herres H. Christians, Danmarckis, Norges etc udvalde Prindses Guldhorn: som er med wunderlige Figurer på gammel Viiss beprøvet, oc bleff fundet udi Jylland Anno 1639.* I 1656 besøgte den kendte danske videnskabsmand, teolog og læge Thomas Bartholin, sin gode ven, den danske historieforsker Vitus Bering (farbror til den berømte opdagelsesrejsende) i hans residens Lundagaard i Lund. De aflagde begge et besøg hos naboen, biskop Peder Winstrup, som var på havearbejde. Der havde han anbragt et lille fuglebur med en gøgeunge, der blev madet gennem tremmerne af en lille grå fugl, formentlig en såkaldt ærtsanger. Man havde ifølge Bartholin i gamle skrifter fundet påstand om, at gøgeunger blev madet af fosterforældre, men man havde troet, at det var en skrøne. Winstrups eksperiment viste, at det var sandt.

Udnævnelse til biskop i Lund

Den 14. maj 1637 døde biskoppen i Lund. Kongen bad domkapitlet at sammenkalde præsterne i Skånes købstæder for at udvælge og foreslå en ny biskop. Ikke overraskende faldt valget i begyndelsen af 1638 enstemmigt på Winstrup, der 27. maj 1638, efter 3 års ansættelse som hofprædikant, blev indviet under stor pragt i Lunds domkirke foran en stor forsamling, i hvilken den mægtige skånske adel var talrigt til stede. Winstrups officielle titel var dog superintendent, en titel, der efter reformationen erstattede biskoptitlen, som først blev genindført i 1658, da Skåne blev svensk.

Korstole i Lund Domkirke

Forklaring om "Daler" hentet fra Wikipedia: Ordet daler kommer af Joachimtaler, som er navnet på en sølvmønt, der blev slået fra 1518 i Joachimstal i Böhmen. Senere er navnet daler blevet brugt til alle mulige større sølvmønter, gerne under fantasifulde navne som "kronedaler", "speciedaler" eller "rigsdaler" og med en vægt på ca. 29 gram, heraf 25-26 gram rent sølv. I 1625 inddeltes den danske daler i 6 mark á 16 skilling. Ved speciedaler eller daler in specie forstås hele dalere i modsætning til daler kurant, dvs. i småmønt.

Winstrup begyndte straks med domkapitlets medvirken og bekostning at forskønne og udvide den eksisterende bispegård, der lå tæt på domkirkens nordøstlige hjørne. På den østlige side af tilbygningen indsatte han en kalksten med følgende inskription (oversat til nutidigt dansk):

År 1639 lod ædle hr. Willichius Westhovius, kannik i Lund, med midler fra domkapitlet i Lund, opføre denne bygning på biskoppernes hellige virksomhed, hvorved Peder Winstrup, teologisk doktor, biskop og kannik i Lund, udførte dens konstruktion og desuden planlagde byggeriet. Alt i Jesu navn. Col. 3. Til guds ære. Cor. 3.

Selvom Winstrup var ophørt som hofprædikant, blev han flere gange kaldt over Sundet for at tage Christian IV i skrifte på Frederiksborg Slot, ligesom han privat eksaminerede kongens søn, Ulrik Christian Gyldenløve (moren var Vibeke Kruse), som sikkerhed for, at han fik en forsvarlig skolegang hos sine huslærere.

Ved Brömsebrofreden 13. august 1645 mistede vi bl.a. Halland, og Winstrup havde nu kun Skåne, Blekinge og Bornholm tilbage som embedsområde.

Februar 1648 blev Winstrup kaldt til Christian IV's dødsleje for at give ham kirkens sakramente, men han nåede ikke frem i tide. Han kom på god fod med Frederik III, deltog i hans kroning og førte teologiske samtaler med ham.

Ud over det kirkelige arbejde hørte skolevæsenet også under biskopembedet. Winstrup var en flittig mand, rejste meget rundt i stiftet og havde uden tvivl god føling med de over 300 sogne og ca. 300 præster, som hørte under embedet. Det samme gjaldt skolevæsenet.

Da Skåne blev svensk

De 41 år som biskop, den længste periode en biskop har fungeret i Lund, var ikke uden problemer. Især efter at Skåne og Blekinge blev frarøvet os i 1658. Winstrup sværgede den svenske kong Karl X Gustav troskab og holdt en meget imødekommende og lovprisende tale på latin, da han modtog kongen den 5. marts 1658 på skibsbroen i Helsingborg Havn. Den svenske konge hængte en kostbar guldkæde med et diamant-indrammet kongeportræt om halsen på ham. Da kongen 2 uger senere besøgte Winstrup i biskopboligen i Lund, foreslog Winstrup kongen at oprette et universitet i Lund. Et forslag, som blev virkelighed 10 år senere. Winstrup var, ved siden af sit biskopembede, fortsat en videnskabsmand med en bred vifte af interesser, som han også fik tid til at pleje.

Få måneder efter blev Winstrup adlet under navnet Himmeltierna, en titel han var bæret over at modtage, selvom han ikke brugte den i det daglige arbejde. Endnu mere svenskvenligt var Winstrups støtte til den svenske krigsførelse, da den svenske konge brød freden og i august 1658 på ny angreb Danmark. I den forbindelse udtrykte han ønske om, at hans

datter, Anna Catharine, og svigersønnen, teologen Hans Wandal, der boede i København, måtte blive skånet, hvis det skulle lykkes de svenske tropper at indtage København.

Ved Roskildefreden, underskrevet 27. februar 1658, mistede vi varigt Bohus Slottslän, Skåne, Halland og Blekinge. Bornholmerne gjorde i 1658 opstand og kom tilbage til Danmark.

Ved freden i Brömsebro i 1645 havde vi allerede mistet Gotland, Jämtland, Härjedalen, Ösel (i dag Saaremaa i Estland) og Halland som pant i 30 år. Skåne, Halland og Blekinge blev dog ikke en del af det svenske rige, men udgjorde et eget område i den svenske konglomeratstat, ligesom f.eks. Estland, Livland og Svensk Pommern.

Det må have været en svær tid for Winstrup efter nederlaget til svenskerne, og især efter Karl X Gustavs død 13. februar 1660. Winstrup fastholdt sit danske sprog, og han blev, trods sine bestræbelser, betragtet med mistro af den svenske øvrighed, som i 1666 forberedte hans afsked med motiveringen, at han var politisk upålidelig. Der manglede imidlertid fældende beviser, og sagen gik i ro. Alligevel lykkedes det ham i perioden 1658 til 1671 at få begrænset antallet af nyansatte svenske præster med følgende resultat: I Skåne 8 svenske af 78 nyansættelser, i Blekinge 1 svensk præst og i Halland 5-12 svenske af 49 nyansættelser.

I Skt. Petri Kirke i Malmø holdt Winstrup en ligtale over adelsmanden Tage Thott ikke så lang tid efter, at Skåne var blevet svensk. Talen var bemærkelsesværdig, fordi Winstrup så tydeligt omtalte landets skæbne som noget forfærdeligt; ja, han sammenlignede med seleukidernes erobring af Israel og skændering af jødernes tempel, hvilket man vil huske førte til makkabæer-opstanden.

Fra svensk side søgte man at vinde den skånske adel for Sverige. Da det ikke lykkedes, begyndte man at skubbe den ud, så kun 25 % af gårdene var på oprindeligt danske hænder omkring 1700. Det var dog først efter den skånske krig 1675-1679, at denne proces rigtig tog fat.

1659 døde Winstrups hustru, Maria von Baden, 44 år gammel. Samme år giftede han sig med en 37-årig jysk adelsdame, Dorothea von Andersen, med hvem han ikke fik børn.

1660 købte Winstrup Lundegaard, beliggende godt 100 meter nord for domkirken, af Vitus Pedersen Bering, som var gift med Winstrups niece, Anne Nielsdatter. Her boede Winstrup indtil sin død. Bygningen, der stadig findes og i dag kaldes

Kong Karl X Gustav

Bispeboligen Lundagård. I dag kaldet Kungshuset.

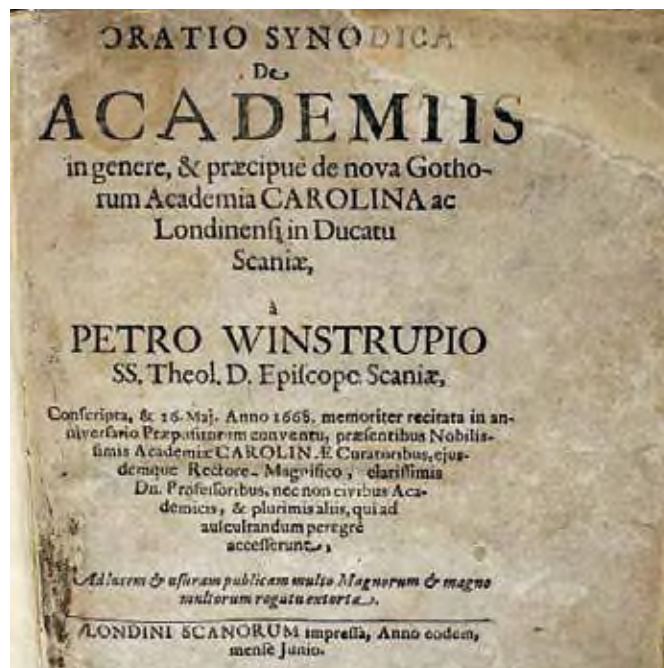
Kungshuset, ligger centralt i Lund. Mod syd ligger parken Lundagård og domkirken, mod øst Historiska Museet og mod nord Universitetsplatsen, der desuden er omgivet af Universitetshuset, Akademiska Föreningen og Palæstra et Odeum. Domkirken ligger på den anden side af parken Lundagård.

1. Universitetshuset 2. Lundagård 3. Lundagårdshuset 4. The university fountain
5. Palæstra et Odeum 6. Archaeologicum 7. The rune stones 8. The Academic Society (AF)

Indvielse af Lunds Universitet

28. januar 1668 blev Lunds Universitet indviet. Selvom Winstrup ved den lejlighed ikke blev udpeget til prokansler, fik han lov til at holde højtidstalen, og festlighederne blev afholdt i Bispegården, da kun den var stor nok til at rumme de indbudte gæster. Festlighederne, herunder kanonsalutter, var storslåede og nok de største, der er afholdt i Lund. Pastor Bernhard Oelreich, der havde indyndet sig hos Karl Gustavs enkedronning, Hedvig Leonora, blev prokansler, hvad Winstrup som biskop havde ret til at forvente efter Universitetets statutter. Winstrup kom i en bitter strid med Oelreich, som endte med at blive forflyttet til Bremen, hvorefter Winstrup i 1671 overtog prokanslerembedet.

Winstrups tale ved indvielsen af Lunds Universitet

Den skånske krig

Efter det blodige slag ved Lund den 4. december 1676, hvor 8.300 mistede livet, havde Peder Winstrups hustru, Dorothea von Andersen, et veldækket bord parat i bispegården til at tage imod den sejrende kong Christian V. Biskoppen på sin side var parat til at byde enten den svenske eller den danske konge velkommen, som det nu ville skikke sig. Det blev Karl XI, der kom til middag.

Christian V var taget hjem til København tidligere på dagen for at forberede takkegudstjenester og festligheder i den formening, at slaget var vundet. Men hans feltherre, general Frederik Arensdorf, tabte det hele på gulvet, da den flygtede Karl XI vendte tilbage med et regiment ryttere.

Karl XI ved slaget ved Lund, malet af Johan Philip Lemke

Biskoppens hustru, Dorothea von Andersen, holdt sig væk fra bordet og sørgede også for, at de flasker ædel vin, som var tiltænkt den danske konge, blev fjernet fra bordet og serveret for en dansk oberstløjtnant, som skjulte sig i et kammer i bispegården.

Den Skånske Krig 1675-1679 endte uden en egentlig sejrherre. Selvom størstedelen af Skåne var på danske hænder ved fredsslutningen, fik Danmark ikke lov at beholde en millimeter af den skånske jord, da solkongen Ludvig XIV som Sveriges forbundsfælle, dikterede, at freden i København fra 1660 skulle stå ved magt. Det blev en meget blodig krig, der efterlod Skåne som et fattigt land.

Peder Winstrups død og boopgørelsen

Det sidste par år var Winstrup så syg, at han stort set var sengeliggende. Han forblev imidlertid i sit biskopembede, lige indtil han døde den 7. december 1679 i Lundagaard.

Peder Winstrup blev en velhavende biskop. Udover biskopboligen Lundagaard og tilhørende have ejede han landejendommen Värpinge med papirmølle og bogtrykkeri samt de fleste gårde i Värpinge, landejendommene Gyllerup, Sankt Peders Kloster, Gärsnäs og Vanstad, en papirmølle i Källby, samt gårde i Stora Uppåkra, Gullåkra, Flackarp, Södra Sallerup og Hunnerup. Husdyrholdet: 27 heste, 52 køer, 38 får og 49 svin. Han havde desuden en stor bogsamling. Hans største litterære værk var tænkt som en altomfattende og komplet teologisk kommentar til Matthæus evangeliet i 6 dele. Han nåede at få udgivet henholdsvis 1. og 2. del i 1664 og 1674, tilsammen over 3000 foliesider.

Pandectarum sacrorum seu commentarii I Locupletissimi in historiam Domini et Servatoris nostri, Jesu Christi, ab evangelista Matthæo descriptam, uniformo per universum opus methodo

Ved boopgørelsen i juli 1680 lød vurderingen på 41.975 daler, 1 mark, 18 skilling svensk sølv mønt. Det er vanskeligt at omregne til nutidspriser. I bogen Peder Winstrup – historier kring en 1600-talsmumie har man forsøgt at indregne inflation og er nået frem til et nutidigt beløb i svenske kr. svarende til nogle hundrede millioner.

Noget om Peder Winstrups holdninger og valg efter 1658

Peder Winstrup var en belæst, farvestrålende og kompleks person. Hans lange embedsperiode som først dansk biskop i 20 år og siden som svensk i yderligere 20 år indebar mange

svære valg. Hans forbliven som biskop i Lund efter tabet af "Skånelandene" har givet anledning til mange spekulationer og kommentarer spændende fra regulært landsforræderi over, at hans formodede svensksindethed bundede i ren egoisme, til at han på bunden forblev dansksindet og søgte at gøre Skåne så uafhængigt af Sverige, som det nu kunne være muligt. Paul Erik Engelhardt skrev i 2007 bogen *Skåne mellem dansk og svensk. En undersøgelse af de nationale brydninger i Skåne Stift i årene 1658 til 1679. Holdning hos biskoppen og i præsteskabet*. Det er en meget velskrevet og velafbalanceret skildring af Winstrups ord og handlinger efter tabet af Skåne Stift, en skildring, som søger at tolke det skete i lyset af datidens værdier, tankesæt og samfundssystem. Det følgende er overvejende hentet fra denne bog.

Paul Erik Engelhardt: Skåne mellem dansk og svensk

Hvorfor var Winstrup så uforbeholden og højstemt i sin lovprisning af den svenske konge, da denne 5. marts 1658 ankom til havnen i Helsingborg?

Formen med lange taler, fyldt med mange superlativer og, for nutiden, svulstige ord var typisk for 1600-tallet. Ligesom teokratiseringen af kongemagten. Den altafgørende og enerådende opfattelse var, at det var Gud, som var skaberen og opretholderen af de menneskelige samfund, og det eneste, der til nød kunne diskuteres, var, om et kongevalg skyldtes Guds direkte eller indirekte indvirken. Alle andre i samfundet

kunne afsættes fra deres embede, selv på de højeste poster. Men en konge kunne aldrig afsættes, han var mere end nogen anden i et embede "af Guds nåde". Kongens ret til lydighed fra undersåtterne skulle komme til udtryk ved troskab og edsaflægning.

Henning Arnisæus, tysk universitetslærer og læge, elev af statsteoretikeren Bodin, var livlæge for Christian IV, og 1635-36 befandt han og Winstrup sig begge ved hoffet. Arnisæus fremhævede som en af majestætsrettighederne retten over religion og kirkevæsen: "Cujus regio Ejus religio", frit oversat til "Den, der har riget, har (bestemmer) religionen". Winstrup er formentlig blevet påvirket af Arnisæus. Undtagen på ét afgørende punkt i spørgsmålet om oprørsretten. Arnisæus mente, at hvis kongen ved sin tronbestigelse har aflagt en ed, som han senere bryder, kan han afsættes. Winstrup synes i praksis ikke at have anerkendt dette synspunkt. At Winstrup og skåningerne var kommet under et fremmed og tilmed fjendtligt herredømme, betragtede han som en uafvendelig guddommelig afgørelse. At nederlaget var en gudsdom over et syndefuldt folk. Derfor måtte han vise den svenske konge troskab og foretage edsaflægning.

Winstrup havde, ligesom mange andre, forventet en svensk totalsejr med Danmarks tilintetgørelse som selvstændig nation til følge. Kun den hollandske flådes sene bistand hindrede dette.

Hvis Winstrup havde valgt at frasige sig biskopembedet, ville der uden tvivl være blevet indsat en svensk biskop i stedet. Ved at blive som biskop kunne han støtte sine præster, som han var meget afholdt af. Af Roskildefredens paragraf 9 fremgår, at skånelandene kunne beholde deres vanlige ret, love og gamle privilegier. Denne paragraf har sandsynligvis også været med i Winstrups overvejelser. Han vedblev i hele sin tid som svensk biskop at tale dansk, og det lykkedes ham at begrænse antallet af nyordnede svenske præster. Og som noget specielt for Skåne, Halland og Blekinge fik man sæde og stemmeret i den svenske rigsdag. I Roskildefredens paragraf 8 står imidlertid, at alle provster og præster skulle følge den biskop, som den svenske konge forordnede dem. Hvilket betød, at Winstrup kun sad som biskop på kongens nåde. Der var derfor grænser for, hvor "danskvenlig" han kunne være.

Fra dansk side havde man utvivlsomt tænkt på at sikre Winstrup som biskop over Lund Stift for at forhindre eller forhale en forsvenskning af de afståede landområder (hvad der allerede var sket i Halland) med tanke på en senere tilbageerobring. Hvis Winstrup havde frasagt sig biskopembedet, var der ikke noget, han kunne vende tilbage til. Det var en overlevelseskamp i datidens samfund både at få og bevare en stilling. Det var i høj grad et spørgsmål om kongegunst og spidse albuer at få et embede i datidens stat, der kunne betrykke økonomien, hvorfor man typisk blev i embedet, til man døde.

Konklusivt havde Winstrup ingen lette valg, da vi mistede "Skånelandene" til Sverige. Ved at blive som biskop var han uden tvivl med til at lette overgangen for sine præster og sit stift. Selv om hans ord og handlinger tidvis havde en zigzagkurs, skal de forstås ud fra den tid, han levede i, og ud fra hans vanskelige, grænsende til umulige, stilling som dansk-sindet biskop under tiltagende svensk herredømme. Og som den videnskabsmand, han også var, må man give ham æren for, at Lund fik sit universitet i 1668. Det fik stor betydning for såvel Lund som Skåne.

Det endelige tab og forsvenskning af Skånelandene

Den svenske kong Karl XI gjorde sig i 1680 enevældig, og "Skånelandene" blev i 1683 en del af det svenske kongerige, hvorefter forsvenskningen tog fart. Danmark forsøgte under Store Nordiske Krig 1700-1721 at tilbageerobre de tabte landområder i det sydlige Sverige, men forsøget var som bekendt forgæves. Sverige blev imidlertid tvunget til at betale Øresundstold, selvom det halve af Øresund var i svensk besiddelse.

Kilder:

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Del 1 og 2. Nordisk Forlag, 1906

Slægtsbogen Familien Baden. Efterretninger om Ernst von Badens efterkommere af C. Bunch-Christensen, 1947. Kan findes i Slægtsforskernes Bibliotek

Karl F. Hansson: Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. Afhandling, 1950

Karl F. Hansson: Biskop Peder Winstrup 1605-1679. Föreningen det Gamla Lund. Årsskrift XXXIV / 1952

Kjeld B. Nielsson: Vendekåben. I tidsskriftet Siden Saxo, nr. 4, 10. årgang, 1993

Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet, redigeret af Karl-Erik Frandsen og Jens Chr. V. Johansen. Skippershoved. Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund, nr. 19

Paul Erik Engelhardt: Skåne mellem dansk og svensk, 2007.

Per Karstens og Andreas Manhag: Peder Winstrup – historier kring en 1660-talsmumie. Historiska Museet, Lund, 2017

Videoer på www.youtube.com. Skriv "Peder Winstrup" i søgefeltet.

Foetus in bishop's coffin was probably his grandson: <https://www.lunduniversity.lu.se/article/foetus-bishops-coffin-was-probably-his-grandson>

Soranerarkivet. En bibliografi over Peder Pedersen Winstrups værker:

https://issuu.com/soranerarkivet/docs/bibliografi_over_peder_pedersen_winstrups_v_rker

LANDBOREFORMER

Af Kathrine Tobiasen
Korsagervej 13, 8940 Randers SV
41 28 65 30
kto@slaegt.dk

Ved Vesterport i København står Frihedsstøtten som et monument over den efter manges mening største begivenhed i dansk landbrugshistorie: afskaffelsen af stavnsbåndet. Båndet blev løst i 1788, og allerede fire år senere, 31. juli 1792, lagde kronprins Frederik (senere konge med tilføjelsen VI) grundstenen til mindestøtten, der var tegnet af en af tidens førende kunstnere, maleren Nikolaj Abildgaard. Der gik herefter endnu 5 år, før værket stod fuldført med en obelisk omkranset af fire statuer, der symboliserer troskab, bondeflid, tapperhed og borgerdyd. Økonomien bag værket kom på plads via en indsamling, som en gruppe københavnske borgere havde taget initiativ til.

Bemærk i øvrigt, at tre af gaderne i nærheden af Frihedsstøtten har navn efter de ledende mænd bag stavnsbåndets ophævelse – og reformerne i det hele taget: Andreas Peter Bernstorff, Christian Ditlev Frederik Reventlow og Christian Colbjørnsen.

På støttens østside finder vi følgende inskription:

*Kongen kiendte
at Borgerfrihed bestemt ved retfærdig Lov
giver Kierlighed til Fædreland
Mod til dets Værn
Lyst til Kundskab
Attraae til Flid
Haab om Held*

Og på vestsiden:

*Kongen bød Stavnsbaandet skal ophøre
Landboe Lovene gives Orden og Kraft
at den frie Bonde kan vorde
kiek og oplyst
flittig og god
hæderlig Borger
lykkelig.*

*Frihedsstøtten i København, som den tog sig ud i 1888.
Wikimedia Commons.*

Inskriptionerne skyldes digteren Thomas Thaarup. Den får ikke for lidt: Her er tale om en fejring af frigørelsen af en stand fra en status som en underkuet, trælbundet befolkningsgruppe til frie, aktive borgere, der nu kan indtage deres naturlige plads i samfundet og gå i gang med at sætte deres præg på udviklingen.

Men i virkeligheden var sagen en del mere kompliceret. Stavnsbåndet var ikke alene om at holde bondestanden bunden. Der måtte en stribe andre forordninger og reguleringer til, nogle af dem reelt af større betydning end stavnsbåndet, før standen kunne kalde sig fri. Disse reformer vil dette tema fortælle om – med vægt på at finde spor, som de har afsat i vores kilder, og den direkte indvirkning på vores aners liv, som de har haft.

Baggrunden

Store reformer kommer ikke bare dumpende ned fra himlen. De kommer, fordi der er nogle samfundsforhold og strømninger i tiden, som lægger op til dem, ja, måske ligefrem kræver forandringer. Der kan være forhold, som man er tvunget til at ændre på, og som tanker og filosofiske bevægelser hjælper med til at sætte i gang. Sådan var det også her, og vi vil se, at det var en meget langstrakt udvikling.

Vi skal tilbage til starten af 1700-tallet for at efterspore årsagerne. Det danske samfund var på den tid langt fra at være i topform. Man havde overstået adskillige krige i 1600-tallet og de første årtier af det nye århundrede, og nu skulle riget komme til hægter igen. Også nabolandene havde været krigsførende, og det betød, at efterspørgslen efter det vigtige produkt, korn, svigtede. Danske bønder havde besvær med at afsætte deres korn, i hvert fald til rimelige priser, og det gik ud over såvel bønderne som godsejerne.

Når det var svært at leve af det, man kunne producere på en gård, ville bønderne hellere finde andre græsange. Godsejerne fik problemer med at få fæstet deres gårde bort, og uden indtægter ingen skat til majestætens kasse. Det hele bed sig selv i halen og blev til en generel landbrugskrise. Besværet med at få afsat fæstegårdene var den tungest vejende årsag til, at godsejerne fik argumenteret sig frem til, at stavnsbåndets indførelse i 1733 var en nødvendighed, selv om det skete under dække af, at ordningen skulle sikre et tilstrækkeligt antal karle til soldatertjenesten.

Det blev ikke bedre af, at landet, da kornpriserne begyndte at stige, og krisen skulle være overstået i slutningen af 1730'erne, blev ramt af en ødelæggende kvægepest, der kom fra Sortehavsområdet i 1748, og, som man skønner, tog livet af mellem 300.000 og 400.000 stykker kvæg¹.

Men i 1750'erne gik det fremad. Mulighederne for indtjening blev bedre, og befolkningstallet steg. Det sidste betød, at der skulle skaffes gårde og jord til flere landbrugere. Og det stod snart tindrende klart, at den måde, man drev agerbrug på, var håbløst ineffektiv. Det kunne både godsejere, der stod med skuffende indtægter, og de kongelige embedsmænd, der måtte tænke på hele rigets finanser, få øje på – og reagere på. Bønderne, der var vant til at modtage ordrer og blive herset med, mente måske ikke så meget.

Ved siden af de praktiske og økonomiske hensyn var der de nye tanker og idéer, som blomstrede i hele Europa. Den dominerende strømning i anden halvdel af 1700-tallet går under navnet oplysningstiden, og dens idealer var klarhed og sund fornuft, frihed og lighed, dvs. lige rettigheder til alle borgere, også dem man rubricerede under betegnelsen almue. Det var til at få øje på, at lighedsidealene rimede dårligt med, at en stor gruppe af befolkningen var stavnsbundet.

Bevægelsen var desuden kritisk over for kirken, der sikkert havde gjort sit for at dæmme op for den frie tanke. Blandt de mange reformer, den var fortalende for, var også forbedringer inden for skole og sundhedsvæsen; disse var jo en forudsætning for, at man kunne tale om lighed.

Det var i borgerskabet og de dannede kredse, specielt i hovedstaden, debatten foregik, men også en del godsejere del-

tog. Selv kongen var påvirket og kaldte sin styreform oplyst enevælde, uden tvivl med tryk på det sidste. Hvis der skulle ske reformer – hvilket var åbenlyst fornuftigt – skulle det foregå inden for enevældens rammer.

Syn på bønder

Inden vi går videre, skal vi lige kaste et blik på den opfattelse af bondestanden, som de ledende klasser i store træk var fælles om. Man diskuterede i ramme alvor, hvad bønderne var for en art, om de var en speciel form for mennesker. Peter Henningsen har skrevet et mammutværk med titlen *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, hvor han tager udgangspunkt i netop denne debat, og fra dette værks utallige eksempler skal her nævnes nogle stykker.

En nordsjællandsk præst, Joachim Junge, mente i 1798, at bonden ikke tænkte, men lod sig lede af instinkter og drifter. Bonden lignede den vilde, kendte kun til ekstremer, og den gyldne middelvej var ham fremmed. Populært sagt sov, åd og drak bonden til bugen revnede, og han kendte ikke til borgerlige pligter og ansvar for statens lyksalighed.²

Ifølge Landmilitssessionen i det sydlige Jylland (1769) led bønderne af "utrolig medfødt dovenhed og hengivenhed til brændevin . . . Den gemene mands almindelige slette opdragelse, umanerlige dovenhed, ligesom medfødte liderlighed og mangel på sund og fornuftig tænkemåde forårsager allerede største nachdel³ og græmmelse. Den dvaske tilstand blev dog somme tider afløst af vild uregerlighed og opsætsighed, hvis bønderne følte sig fornærmede på deres rettigheder, eller hvis de var berusede, hvilket de ofte var".⁴

En herredsfoged i Skive noterede 1735, at egnens bønder var "så slette mennesker som nogensteds i Danmark findes, vrangvillige, efterladne, ej vindskivelige⁵ og arbejdsomme, men til at æde og drikke bliver de vel mestre for andre steder."⁶

Med sådanne holdninger kan man forstå, at det var op ad bakke at tale om frihed og lighed til bønderne, som slet ikke ville kunne forvalte en nyvunden frihed. Tænk på Holbergs Jeppe på Bjerget, der fortæller om, hvor galt det kunne gå, hvis en bonde fik magt (det må dog tilføjes, at Holberg var

¹ Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden*, Landbohistorisk Selskab, 1987, s. 37-38

² Peter Henningsen: *I sansernes vold*, vol. 2, s. 559

³ egentlig: bagdel (fra tysk), ulempe

⁴ Henningsen, vol. 2, s. 559

⁵ skikkelige, omhyggelige

⁶ Henningsen, vol. 2, s. 561

satiriker, og i sine epistler flere gange skrev kritisk om den foragt, bondestanden var udsat for). I de dannede kredse var der tilsyneladende en vis skræk for at blive anset for at have et kulturelt fællesskab med bønderne. Igen kan Holberg levere et eksempel: Hans *Erasmus Montanus* kan ses som en studerende, der for alt i verden vil lægge afstand til sine bondeforældre.

Bønder og standsfolk. Her i en scene fra Ludvig Holbergs Erasmus Montanus, malet af Wilhelm Marstrand i 1844. Open.SMK.

Der var imidlertid også modsatrettede strømninger i tiden. Tilhængere af den såkaldte naturret hævdede, at jævne folk var mere naturlige i deres levevis, i modsætning til overklassen, der lagde overdreven vægt på fine manerer, elegant vid og andre ydre ting. Ifølge denne retning skulle bonden agtes og æres af de øvrige stænder. Den sande patriot bør elske og agte bonden, for den stand, som har med agerdyrkning at bestille og "af de fleste foragtes og undertrykkes, er i hans uforblindede øjne det menneskelige selskabs og statens grundvold. Han tror altså, at regenten aldrig kærligt nok kan sørge for dens vel, benådning og opmuntring".⁷

Det burde fremgå af ovenstående, at der var basis for heftige debatter, og at flere modsatrettede interesser var på kollisionskurs.

Indledende skridt

Som det nok ofte er tilfældet, kom hensynet til samfundskønomien til at veje tungest. Det var klart, at det skrantende danske samfund havde hårdt brug for reformer. Formentlig lurede også en bekymring for, hvad en stor uro i befolkningen kunne føre til; det ulmede rundt omkring i Europa, og den senere franske revolution viste, at det var stærke kræfter, der rørte på sig.

Til det formål at bane vej for reformer lancerede Frederik V 1757 et tidsskrift, som fik den mundrette titel: *Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, befattende en Blanding af adskillige velsindede Patriots indsendte smaae Skrifter, angaaende den muelige Forbedring i Ager- og Have-Dyrkning, Skov-Plantning, Mineral-Brug, Huus-Bygning, Fæe-Avling, Fiskerie, Fabrik-Væsen og deslige*⁸. Det udkom indtil 1764, og som det, vi i dag ville kalde redaktør, fungerede Erik Pontoppidan, der også er kendt for det store værk *Danske Atlas*. I magasinet blev alle "retskafne patrioter" opfordret til at forelægge overvejelser og forslag, der kunne bedre rigets situation.

I perioden 1757-1764 udkom Danmarks og Norges oeconomiske Magazin med et væld af forslag til hvordan forholdene i kongeriget kunne forbedres. Til højres ses starten på indholdslisten fra første bind.

En bred vifte af godsejere, embedsfolk, præster, handelsmænd m.v. bidrog med indlæg, og det var, som titlen antyder, ikke udelukkende landbrugsforhold, der blev bragt på banen. Men emnet fyldte godt op, og med de mange forskellige debattører var der mulighed for at få belyst det fra diverse vinkler – bortset fra, at den umælende almue var underrepræsenteret, men dog kom med enkelte pip.

Det stod klart, at der var fire hovedproblemer at tage fat på:

1. Man skulle væk fra det gamle landsbyfællesskab og gennemføre en udskiftning af landbrugsjorden.
2. Fæstevæsenet, herunder specielt hoveriet, skulle reguleres, så der kunne skabes bedre forhold for bønderne.
3. Stavnsbåndet skulle løses.
4. Det hele skulle gerne ende med afskaffelse af fæstevæsenet og overgang til selveje.

⁷ Henningsen, vol. 2, s. 639

⁸ Værket er skannet af det norske Nasjonalbiblioteket og kan læses på adressen: www.nb.no/search > Tidsskrift. Søg her på titlen.

Den store Landbokommission

I lang tid blev det ved debatten, og regeringen med Christian VII ved roret kunne ikke lægge sig fast på, hvad den ville satse på. J. F. Struensee havde mange nye tanker og udstedte en række revolutionerende forordninger i sin korte regeringstid 1770-1772, men de faldt alle sammen med op-havsmanden. Først da kronprins Frederik overtog magten fra sin far i 1784, kom der gang i reformerne.

Christian Ditlev Reventlow var leder af Den store Landbokommission.

Allerede i 1786 blev Den store Landbokommission nedsat, som kom til at bestå af tre medlemmer fra Danske Kancelli, tre fra Rentekammeret (den tids finansministerium), fire jurister (på højesteretsniveau), fire landmænd (godsejere, naturligvis) og et militærkyndigt medlem (ophævelse af stavnsbåndet var blandt opgaverne). Lederne var C. D. Reventlow fra Rentekammeret og C. Colbjørnsen. Formålet var at undersøge og stille forslag vedrørende proprietærs og fæstebønders indbyrdes rettigheder og pligter.

Kommissoriet lød på, at stavnsbåndet skulle ophæves, og desuden skulle man se på, hvordan der kunne sættes faste regler for bøndernes forpligtelser til at arbejde for godset og for for-tabelse af fæstet – godsejerens ret til at sætte en fæster fra gården. Det skulle vel at mærke ske på en måde, som både godsejere og bønder kunne se fordelene ved eller i hvert fald acceptere. Endelig skulle det overvejes at flytte skiftemyndig-heden fra godsejerne til amtmanden eller herredsfogeden.

Den store Landbokommission leverede som pålagt, og i pe-rioden 1787-1799 kom en strøm af vigtige forordninger. Det startede med en forordning om rettigheder og pligter, når en fæstegård overgik fra en fæster til en anden i 1787, og året efter blev stavnsbåndet afskaffet – sådan da. 1791 kom en forordning om "god orden ved hoveriet" og en plakat om såkaldte "frivillige foreninger" om samme. 1792 gjaldt det "adskillige fordele for jordrotterne som opmuntring til at udskifte fæstegods af fællesskabet". Det sluttede med en ny forordning om regler ved hoveriet i 1799.⁹

Det er værd at bemærke, at mens kommissionen arbejdede stille og roligt i København, gik folk i Frankrig på barrikaderne og tog magten med anderledes blodige midler. Formentlig har man i kongelige og adelige kredse i Danmark også rystet på hænderne, men her var den ellers enevældige konge – eller rettere kronprinsen – klog nok til at inddrage parterne (de fleste i hvert fald) og lade dem være medbestemmende og derved komme uro og opstand i forkøbet.

Udskiftningen

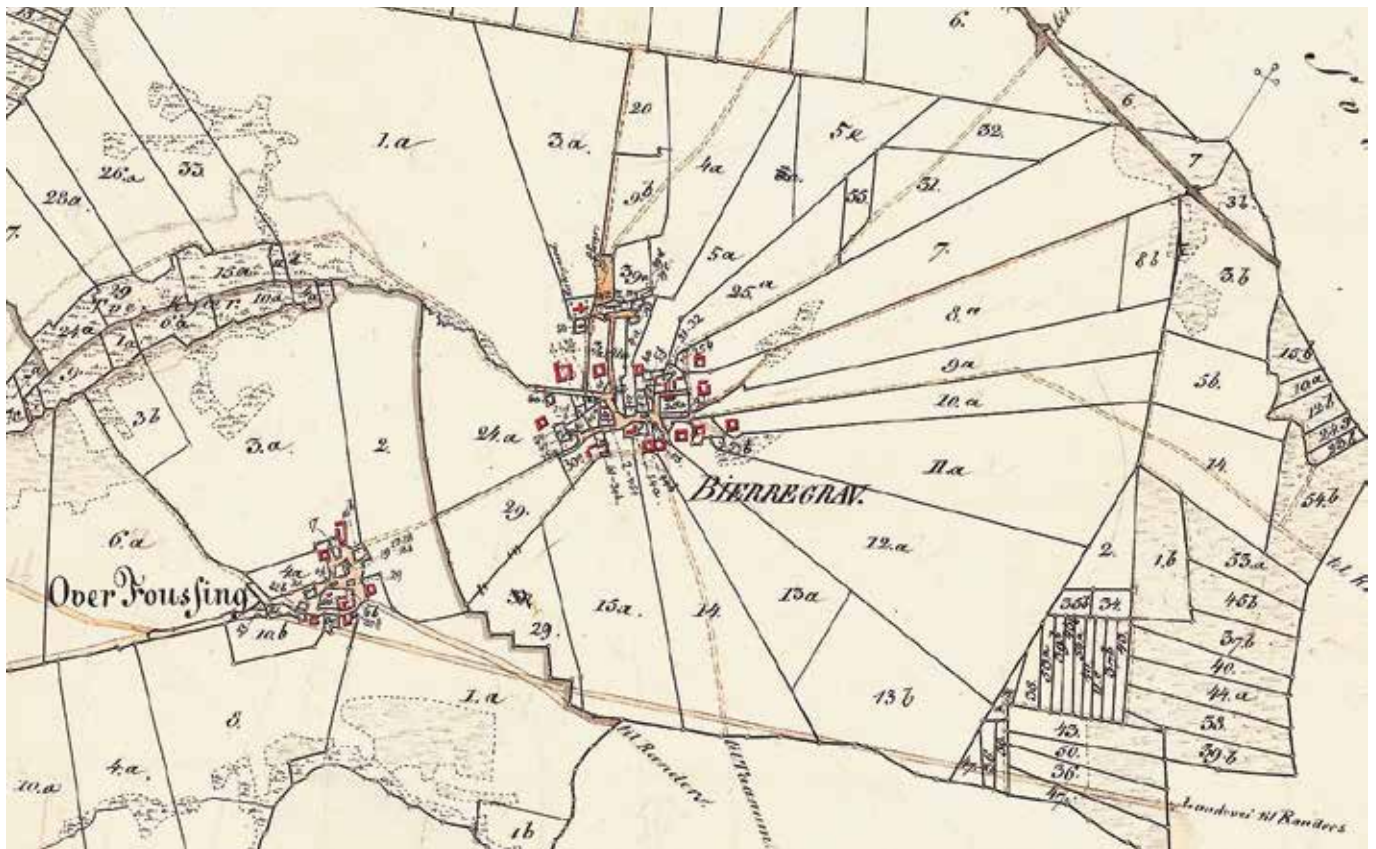
Det første problem, der skulle klares, for at man kunne nå til en fornuftig og rentabel drift af landbruget, var at få udskif-tet jorden. Udskiftningen er ikke nævnt blandt landbokom-missionens vigtige emner; den havde man nemlig arbejdet på i adskillige år forinden, og en løsning var på vej.

Tidligere levede landbefolkningen i det gamle landsbyfæl-lesskab. Gårdene lå tæt og trygt sammen i landsbyen, og for at fordele den gode og den mere karrige jord retfærdigt mel-lem alle, havde hver gård en masse små jordstykker spredt over alle byens jorder. Tanken var ædel, men konsekvensen var, at alle måtte være enige om, hvornår man skulle arbejde på en given vang, for det gik jo ikke an, at man risikerede at vade rundt i naboernes nysåede agre. Hvilket betød, at de sindige, måske ligefrem dovne, kom til at betyde alt for meget for tempoet og lægge en dæmper på initiativrige bøn-ders lyst til at udrette mere med deres gårde. Arbejdet kom nemt til at stå i stampe.

⁹ danmarkshistorien.dk > temapakke Stavnsbånd og landboreformer, 1733-1800

Landsbyen Bjerregrav vest for Randers er et typisk eksempel på en by, der er udskiftet efter stjerneprincippet. Gårdene ligger samlet med de tilliggende jorder som stråler til alle sider. Geodatastyrelsen.

Det problem stod tidligt klart, og allerede i første halvdel af 1700-tallet gjorde embedsmænd og godsejere sig overvejelser over, hvordan det kunne ændres. Det var imidlertid en yderst indgribende beslutning at flytte folk ud af fællesskabet. Det var trygt og godt at have naboerne lige uden for ens egen dør, mens udsigten til at flytte ud på marken og bygge sin bolig i ensomhed kunne være skræmmende. Lysten til at flytte manglede de fleste steder.

I 1757 blev der nedsat en kommission, der skulle se på "landvæsenets fremtarv og nytte", underforstået at det skulle ske ved udskiftning. Det resulterede i forordninger om fællesskabets ophævelse i de forskellige landsdele, men da heller ikke godsejerne var positive, skete der meget lidt. Et nyt udvalg, *Generallandvæsenkollegium*, erstattede kommissionen i 1768, og denne gang fulgte der penge med, så kollegiet fik mulighed for at uddele lokkemad, præmier og belønninger til de modige, der vovede at lade sig udskifte. I 1776 blev der sat trumf på med en forordning, der bestemte at enhver, der havde lyst og mod på at få sine jordstykker samlet om gården, kunne kræve det; de øvrige lodsejere var tvunget til at være med til at dække omkostningerne.

Der måtte dog flere forordninger til, før der for alvor kom skred i udskiftningen. Mest afgørende var det, at det med forordningen af 23. april 1781 blev et krav, at en gård var blevet udskiftet, før den kunne sælges til selveje. Nu begyndte lysten til at få foden under eget bord at overvinde frygten for at flytte ud.

Der kunne dog være andre problemer, der skulle løses. Hvad hvis flere godsejere havde gårde i et sogn, og de ikke alle var lige ivrige efter at få udskiftet? Andre steder var lods ejere i besiddelse af jordstykker i et nabosogn, og her måtte man forsøge at lave bytteordninger. Det kom man ud for i Lønborg Sogn, Ringkøbing Amt i 1792, hvor fire gårdmænd fra Skuldbøl i Hemmet Sogn ejede nogle englodder i Lønborg. De var ikke interesserede i at bytte deres enge med andre, selv om udskiftningskommissionen havde fastslået, at det skulle de. Gårdmændene blev indkaldt til "åstedsmøde", hvor de fik forevist de enge, som de i stedet havde fået tildelt. Beliggenheden i forhold til deres gårde passede dem dårligt, så de holdt fortsat på deres oprindelige engstykker. Knuden måtte løses, og det endte med at kommissionen fik det afgørende ord, og efter en lang sej kamp måtte de skuldbølbønder overlade deres enge til lønborgerne¹⁰.

¹⁰Knud Nielsen: Livet i sognet. Træk fra Lønborg Sogn ca. 1750-1950

Når beslutningen var truffet, og man skulle i gang, kunne man gå mere eller mindre radikalt til værks. Den blideste løsning var stjerneudskiftningen, hvor gårdene blev liggende i byen, men fik jorden samlet i en vifte, der udgik fra hver gård. Med en blokudskiftning brød man derimod hele landsbyen op og flyttede bygningerne ud på den blok jord, gårdmændene hver især havde fået tildelt. Desuden kunne der udtænkes forskellige mellemløsninger eller kombinationer af de to former. Men uanset hvad man gik efter, var det ikke nemt at fordele jorden retfærdigt og oveni tage hensyn til veje, bakker, vandløb og andre naturforhold.

Man allierede sig med en landinspektør til fordelingsarbejdet. Formentlig havde amterne en fast inspektør tilknyttet; i Riberhus Amt nævnes "den i Ribe Stift allernaadigst beskikkede Landinspektør", Simon Lauritz Bie af Fredericia. Derudover deltog de godsejere, der havde gårde i sognet, sognepræsten, der jo ejede sin præstegård, og sognets eventuelle selvejere. Man holdt et antal møder og endte med en skriftlig udredelse af hele sagen.

En udskiftning

Som eksempel vil vi tage Janderup Sogn i Ribe Amt, der blev udskiftet 1786. Man havde forinden engageret landinspektør Bie, der havde gjort sit arbejde. 4. april mødtes de fire godsejere, som havde gårde i sognet, sognepræsten hr. Sehested, en bonde fra Varde, der ejede en enkelt gård i Janderup, på vegne af sin fæster, fæsterne under Ribe Hospital, der åbenbart ikke havde sendt en repræsentant, og endelig sognets ni selvejere. På det første møde fik man fastlagt skellet til nabosognet Billum, og derudover gik tiden med at forsøge at forlige en speget uenighed mellem en af godsejerne og præsten. En strid om et stykke jord, som tilhørte præstegården, men blev brugt af en fæster under et af godserne, truede med at sætte processen i stå. Da "de øvrige Lodsejere ingenlunde kunde tage Del i denne i Dag af Hr. Kammerraad Stochholm og Hr. Sehested ventilerede Ejendoms-Disput og derom mislykkede Aastedsmøde med Udskiftningens Fremme", måtte forretningen udsættes – "for disse tvende gode Herrers Regning og Tab."

Næsten 3/4 år gik, inden man igen var klar til at mødes 6. december til en "Aastedforretning til Udskiftningsplanens Bestemmelser for Janderup Bys Agermark". Mødet fandt sted i Janderup Skipperhus, og nu var man rykket op på et højere plan, idet deltagerne udover de førnævnte nu også talte repræsentanter for stiftsbefalingsmanden og amtman-

den samt landinspektøren. Forretningen kom til at strække sig over 4 dage og blev først afsluttet 9. december.

Man startede med at oplæse forskellige dokumenter: afgørelsen i striden på forrige møde, som havde været omkring Riberhus Amts Landvæsenskommission og det højkongelige Rentekammer, og landinspektør Bie fik de kort, som han havde stillet til rådighed for forretningen, tilbage. Så var man klar til at gå i gang:

"Derefter blev til Udskiftningsplanen foretaget Begyndelsen og forfaret som følger:

No. 1 Peder Jessen, beboer Sr. Ryegaards Gaard, tillægges sin Agerjord saaledes:

1. Sine egne Tofte og Blokke sønden Billum Vej
2. Det overblivende af Janderup Dale, og
3. for Østerenderne af samme en Hvoddums Ager, 12 Alen i Bredde, samt
4. Resten langs med Billum Mark, og de til resten i Heden udpløjede Agre til Janderup, saaledes at hans Grund nordenden Landevejen gør lige Skel fra bemeldte Vej til Heden."

Hvorefter man gik videre med nr. 2 og fortsatte til sidste gård, nr. 28, kirken og præstegården. Ved selvejerne ser det ud til, at der har været særlige hensyn at tage. Til slut blev sognets hedestykker og et højtliggende område i engene fordelt, og man fik fastlagt vejnettet, landevejen tværs gennem sognet og de lokale veje, som skulle sikre intern trafik og give sognebørnene en rimelig bekvem vej til kirke.¹¹

Udskiftningen skete i høj grad på gårdmændenes præmisser, mens husmændene kom i klemme. De havde tidligere haft ret til at græsse deres få stykker kvæg på byernes overdrev. Det blev der sat en stopper for, idet overdrevet indgik i den store pulje af jord, der skulle fordeles mellem gårdmændene. Der var ingen bestemmelser, der gav husmændene ret til en luns jord, men de skulle trods alt sikres et vist eksistensgrundlag, for husmandsfamilierne blev anset for vigtige for samfundsøkonomien og i særdeleshed for gårdmændene, der havde brug for deres billige arbejdskraft. Følgelig indeholdt forordningen nogle pæne ord om, at det efter hver bys særlige omstændigheder skulle tilstræbes at give husmændene mulighed for græsning.¹² Nogle steder blev der fundet løsninger med udflytninger her og der og måske udstykning af nedlagte gårde. Men noget lovkrav var der ikke.

Ingen udskiftninger var ens, lokale forhold spillede naturlig-

¹¹ Udskiftningsforretning for Janderup. Kopi i Janderup Lokalhistoriske Arkiv

¹² Asbjørn Romvig Thomsen: Kampen om jorden, s. 85 ff.

vis kraftigt ind, og det har givetvis betydet meget, om man kunne nøjes med en stjerneudskiftning eller måtte ud i en blokudskiftning. Det kom til at foregå over en lang periode fra ca. 1770 til 1810. Men nogle steder haltede man langt bagefter, bl.a. på en del små øer. Den allersidste udskiftning fandt sted i 1861 i Lund på Stevn. Der var i øvrigt store forskelle inden for rigets grænser: i Jylland og på Fyn kunne man nøjes med at udskifte 5-10 % af landsbyerne, mens tallet for Sjællands vedkommende nærmede sig 50 %.¹³

Der kan gemme sig interessante oplysninger i udskiftningspapirerne, men hvor finder vi dem så? En del er afleveret til Rigsarkivet og kan søges via Daisy. For en gangs skyld giver det pote at bruge søgefeltet *Arkivskaber eller arkivserie*; hvis du her taster 'udskiftning', vil resultatet vil være ca. 660 hits (næsten 100 mere end hvis du nøjes med arkivseriefeltet) med diverse betegnelser som bl.a. udskiftnings-sager og -akter. Desværre er der vist intet på Arkivalieronline, og der vil desuden være mange sogne, som ikke kan findes hos Rigsarkivet.

Hvis du går forgæves her, er det en god idé at prøve på det relevante lokalhistoriske arkiv. Du kan her starte med søgesiden arkiv.dk, som vil løfte sløret for, om der findes noget på 'dit' sogn. Heller ikke her kan du finde dokumentet online, men du vil i stedet stå med en god anledning til at besøge arkivet.

Regulering af fæstevæsenet og hoveriet

Det andet store problem for landbruget var det stigende pres, som hoveriet udgjorde. I takt med de bedre tider og højere kornpriser fra midten af 1700-tallet var det i gods-ejernes interesse at få mere ud af deres landbrug, og arbejdskraften fandt de ved at udvide kravet om hoveri. Der var oprindeligt ingen love på området, så godsejerne kunne skalte og valte, som det passede dem, og det gik naturligvis ud over bønderne, der fik sværere ved at dyrke deres egne landbrug. Godsejerne havde ud over ejendomsretten også retslig myndighed over deres bønder og kunne straffe dem for mindre forseelser. I fæstebrevene skrev alle under på, at de ville være deres husbond hørig og lydige.

Det skal dog nævnes, at der var meget store geografiske forskelle på, hvor tung hoveribyrd kunne opleves. Der var fæstere, som gik helt fri, fordi deres gårde lå langt fra godset, eller fordi ejeren af en eller anden grund ikke havde brug for hovarbejde. En optælling fra ca. 1770 viser, at der i Jylland

Denne gamle gård, efter sigende Danmarks ældste, har i sin lange levetid også været fæstegård. I dag er den en del af Hjerl Hede museet.

var 4237 hovfri bønder og 10067 hovbønder; på Sjælland var tallene henholdsvis 1067 og 6225, og helt galt stod det til på Lolland-Falster med kun 312 hovfri mod 2586 hovgørende¹⁴. Betegnelsen 'hovbonde' kunne så igen dække over et stort spænd af arbejdsdage.

I første omgang havde man brug for et overblik over omfanget af hoveriet. Følgelig kom 6. maj 1769 en forordning, som pålagde godsejerne at udarbejde *generalhoverireglementer*, opgørelser over det samlede hoveri på et gods, og *hovereglementer*, der var opgørelse over hver enkelt fæsters hovpligter, fordelt over pløje-, spand- og gangdage samt ægter (rejser), som skulle vedhæftes deres fæstebreve.

I 1771 måtte Christian VII konstatere, at han "ugierne have maattet erfare, hvorleedes der kuns en gandske liden Deel af Jordegods Eyerne her i Danmark have efterkommet Vores, i Forordningen af 6te Maij 1769, Allernaadigst yttrede Villie og Hensigt, til Bondestandens Lettelse; men at, meget meere, det største Tal af dem have giort Paastand paa ubilligt og uproportioneret Hoverie, hvorved Vores Allernaadigste Formaning ... er bleven aldeeles overseet". Derfor udstedte han en ny forordning af 20. februar 1771, som strammede op på bestemmelserne, så det blev fastlagt, hvor mange arbejdsdage, der kunne kræves af en fæster, samt hvor meget arbejde en dag kunne bestå af. Hvor meget disse regler hjalp fæsterne er dog usikkert, godsejerne havde stadig rimeligt frit spil og ønskede deres arbejde ved bedriften udført, så der var en pæn fortjeneste at hente. Landgilden lå nogenlunde fast, så fortjenesten kunne kun hentes ved hovarbejdet.

¹³Wikipedia, artiklen Udskiftningen

¹⁴Fridlev Skrubbeltrang: Hoveriindberetninger som kilder til dansk landbohistorie. Fortid og Nutid, 14. bind. Findes online på <https://tidsskrift.dk/>

Men flere steder i godsarkivalierne kommer de nye bestemmelser klart til udtryk. I en hoveriprotokol fra Nørholm Gods i Ribe Amt, udarbejdet i 1774, er forskellen mellem før og efter forordningen anført for hver enkelt fæster. Tidligere hed det blot fx "1 Boel" eller "1/2 Gaard", men efter den nye ordning sættes der præcise antal dage på. Boelsmanden Iver Madsen var pålagt 2 pløjedage, 12 spanddage og 28 gangdage, og Niels Nielsen, der sad på en halvgård, måtte møde til 10 pløjedage, 23 spanddage og 66 gangdage. Protokollen har en ekstra kolonne ud over "Efter Forordningen af 20. febr. 1771", nemlig "Efter denne Contract eller Fæstebrev"; her afviger opgivelserne fra forordningen og kan være enten lidt højere eller lidt mindre. Det ser ud til, at man ikke altid har fulgt de lovmæssige krav.

Boel.	Arbejde.	Hæstkom.	Efter Forordningen af 20 febr. 1771.						Efter denne Contract eller Fæstebrev.						
			Pløje	Spand	Gang	Andet	Pløje	Spand	Gang	Andet					
Boelsmand	Iver Madsen	1. 6.	2	12	28		2	12	28						
	Niels Nielsen	1. 2. 2.	10	23	66		10	23	66						
	Jens Lauridsen	1. 1. 2. 1.													
	Jens Larsen	1													
	Jens den Gamle	2	1	1		2	12	32							
	Anders Nielsen	4. 6. 3.													
	Anders Nielsen	6. 2. 1.													

En side fra hoveriprotokollen fra Nørholm, hvor de tre kolonner viser hoverikravene før og efter forordningen 20. februar 1771 samt efter "denne Contract".

Den store Landbokommission blev sat i verden for at tage fat på hoveriproblemerne, og allerede i 1787 kom forordningen om rettigheder og pligter, der bl.a. indebar, at en gård skulle synes, inden en ny fæster tog over. Men især i 1790'erne gik det stærkt, og kommissionen barslede med en stribe forordninger. Godsejerne protesterede; deres godser kunne absolut ikke overleve uden hoverarbejde, og bønderne fra deres side forsøgte sig med forskellige protestaktioner og arbejdsnedlæggelser. Reformkommissionen havde blik for, at der måtte tages hensyn til begge parter, og 25. marts 1791 kom forordningen om god orden ved hoveriet. Den gjorde op med godsejernes praksis med ubestemt arbejde, satte grænser for arbejdstiden og fastslog, at gårdmænd stadig skulle være lydige, men ikke måtte straffes korporligt. Husmænd var ikke omfattet af denne regel; de kunne stadig tildeles en dragt prygl – uden at godsejeren havde gjort noget lovstridigt.

Allerede 24. juni 1791 fulgte en ny forordning om frivillige hoveriforeninger. Godsejere og fæstere skulle sætte sig ned og i fællesskab udarbejde lokale regler for omfanget af hoveriet. Det har sikkert knebet med enigheden ude omkring, for 6. december 1799 bestemte endnu en forordning, at ændringer i hoveriforeningerne skulle forelægges før og godkendes af Rentekammeret. Man ville nok sikre sig, at godsejere ikke misbrugte deres magtposition.

De nye bestemmelser viser sig tydeligt i fæsteprotokollerne. Tidligere kunne man som i Jørgen Pedersen Busks fæstebrev på et hus i Sangstrup, Voldby Sogn på Djursland, fra 1785 nøjes med en kort bemærkning om, at fæsteren skulle forrette "Hoverie og Reiser lige med een af de andre Huusmænd deri byen" – klemt ind mellem oplysninger om den landgilde, der skulle betales, og forpligtelser til "Huusets Bygninger at forbedre og ved ligeholde udj saadan stand, det stedse kand svare til et lovlig Syn", som det står at læse i Benzon Gods' fæsteprotokol.¹⁵

Da samme Jørgen i år 1800 kunne avancere til at fæste en gård, var fæstebrevet svulmet op til en noget mere omfattende sag. Han kunne nyde, bruge og i sin livstid i fæste beholde gården, hvis han overholdt 7 vilkår, såsom at betale kongelige skatter og landgilde, behandle gårdens agerland, enge og tørveskær forsvarligt og vedligeholde bygningerne. I pkt. 4 hed det: "Hoverie og Reiser at forrette lige med en anden Gaard i Byen som dertil er pligtig og i over Eensstemmelse med den om samme oprettede Forening af 6te october 1791, hvorudi han uden videre Paategning indtræder til Opfyldelse af hans Formands paatagne Pligter." Vi kan her se, at man på godset har udarbejdet en hoveriforening godt tre måneder efter, at forordningen af 24. juni var udstedt.

En anden ting, der bemærkes, er, at fæstebrevet følges af en *syns- og taxationsforretning*. To velagtede bønder fra byen havde besøgt gården og omhyggeligt vurderet og nedskrevet, hvad der manglede af stolper, langhalm til tækning, spær, m.v. på hver af de fire længer samt om besætningen, driftsredskaberne og vognene levede op til den forventede standard. Desuden havde de tjekket, om der var æde- og sædekorn i tilstrækkelige mængder på kornloftet. Til slut kunne vurderingsmændene erklære, "at denne Syns og Taxations Forretning er holdt efter vor Samvittighed og bedste Overbeviisning, det ville vi til næste ting med Eed bekræfte".¹⁶

¹⁵ Benzon Gods. Fæsteprotokol 1719-1788, s. 494

¹⁶ Benzon Gods. Fæsteprotokol 1788-1868, s. 193b ff

Sådanne syns- og taxationsforretninger ses fra 1790'erne i fæsteprotokoller over hele landet. Nye fæstere skulle nu ikke længere, uden at det var blevet nedskrevet, hæfte for deres forgængeres eventuelle forsømmelser.

Der gøres også mere ud af at fastslå, hvad arbejdet består i. I 1787 defineres de forskellige former for hoveri i fæstebreve på Nørholm Gods: "Ved en Pløie-Dag forstaaes, at en Karl og Dreng møder med en tjenstdygtig Ploug forspændt med 4 tjenstdygtige Heste. Ved en Spand-Dag, at en Kiøresvend møder med en Vogn eller Harve forspændt med 2de tjenstdygtige Heste. Ved en Gang-Dag: at en forsvarlig Karl eller Pige, ligesom Arbeidet udfordres og tilsagt bliver, møder til Hoveriet."¹⁷

I 1770'erne dukker en ny form for protokol op i godsarkiverne: hoveriprotokollen. Her kan man ofte finde opgørelser over de enkelte fæsterees forpligtelser. Tit med en side til hver og angivelser, måned for måned, af det arbejde, der skulle præsteres.

Jan. P. Maas 1800 til P. Maas 1800		Pløje	Spand	Gang
Nørholm				
Laurs Christensen Bødker				
1. Pløje	1/2			
2. Spand		1		
3. Gang			1	
4. Pløje	1/2			
5. Spand		1		
6. Gang			1	
7. Pløje	1/2			
8. Spand		1		
9. Gang			1	
10. Pløje	1/2			
11. Spand		1		
12. Gang			1	
13. Pløje	1/2			
14. Spand		1		
15. Gang			1	
16. Pløje	1/2			
17. Spand		1		
18. Gang			1	
19. Pløje	1/2			
20. Spand		1		
21. Gang			1	
22. Pløje	1/2			
23. Spand		1		
24. Gang			1	
25. Pløje	1/2			
26. Spand		1		
27. Gang			1	
28. Pløje	1/2			
29. Spand		1		
30. Gang			1	

En del af en side fra Benzon Gods' hoveriprotokol, der viser Laurs Christensen Bødkers forpligtelser i 1800, fordelt over pløje-, spand- og gangdage.

Ophævelse af stavnsbåndet

Stavnsbåndet var som bekendt på papiret indført af hensyn til militæret, men bagved lå et ønske fra godsejerne om at fastholde unge karle på godserne. Der skulle være folk til at overtage ledige fæstegårde. Derfor fik man gennemført, at drenge og unge mænd ikke måtte forlade deres stavnsbånd, før de var fyldt 36/40 år. Medmindre de købte sig til et fri-

pas, hvilket godsejeren tog sig dyrt betalt for. Som en post i Nørholm Gods' regnskab i 1755 fortæller: "Jens Jørgensen accorderet sit Fripas for 80 Rdl." Jens Jørgensen havde fået fæste på annexgården, ejet af sognepræsten, i Horne Sogn, men måtte altså punge ud med 80 rdl. for slippe ud af Nørholms stavnsbånd.¹⁸

Stavnsbåndet var udtryk for klar diskrimination af en befolkningsgruppe. Det var ikke til at komme udenom, når der skulle tales reformer, og som et af de første resultater af Den store Landbokommissions arbejde kunne forordningen om stavnsbåndets løsning sættes 20. juni 1788. Så oplagt var det, at visse godsejere mente, at når stavnsbåndet var løst, var bondestanden sat fri, og problemerne løst. Ergo behøvede man ikke flere reformer. Sådan gik det som bekendt ikke. Den store Landbokommission fortsatte sit omfattende arbejde.

I jublen over, hvad der var nået, må det ikke glemmes, at bønderne faktisk ikke blev helt frie; i første omgang gjaldt kun drenge under 14 år og mænd over 36 år. Gruppen derimellem måtte vente, til de havde udtjent deres værnepligt, eller til 1800, hvor stavnsbåndet blev endegyldigt ophævet for alle. Det ville være for drastisk på en gang at skrotte den gamle ordning. Bemærk i øvrigt, at forordningen ikke taler om ophævelse, men om løsning af stavnsbåndet. Og selv om bønderne var sluppet ud af stavnsbåndet, var langt de fleste stadig som fæstere underlagt deres husbond, godsejeren.

Godsejerne måtte give afkald på kontrollen over deres unge karle, men til gengæld slap de for ansvaret for at stille det tilstrækkelige antal soldater. Den opgave overgik til den enevældige stat, der organiserede udskrivningen via lægdsrullerne. Værnepligten blev en pligt for alle, der var egnede til tjenesten, mens den tidligere kun ramte dem, som godsejeren udpegede. Dog stadig med den diskrimination, at kun bønderkarle skulle springe soldat, indtil grundloven i 1849 fastslog: Enhver våbenfør mand er forpligtet til med sin person at bidrage til fædrelandets forsvar efter de nærmere bestemmelser, som loven foreskriver.

Fæstevæsenets afskaffelse

Det lå i oplægget til landboreformerne, at fæstevæsenet skulle afskaffes. Det kunne dog ikke uden videre ske, for her stødte man ind i en grundlæggende rettighed: ejendomsretten. Det var godsejerne, der ejede fæstegårdene, og selvfølgelig kunne man ikke uden videre dekrettere, at de skulle foræres væk til fæsterne. Oveni kom så andre ting, som

¹⁷ Fæsteprotokol for Nørholm, Agerkrog og Lunderup, s. 137

¹⁸ Nørholm Gods. Afskrivningsjordebog for Nørholm og Lunderup, Arkivalieronline opslag 62

Christian VII og bag ham kronprins Frederik modtager hyldest fra en flok bønder i nationaldrakter. Billedet er malet af C. W. Eckersberg i 1844 og lyser nok langt væk af at være et bestillingsarbejde fra kongehuset.

godsejerne i kraft af deres husbondstilling havde taget sig af, så som skatteoprævning og skifteforvaltning. Samt udskrivning af soldater. Der skulle her udtænkes nye løsninger.

Faktisk var visse godsejere op gennem sidste halvdel af 1700-tallet godt i gang med at sælge ud. Det kunne typisk ske, hvis et gods blev købt af en pengestærk borger, der ikke var tynget af en adelsslægts veneration over for godset, men først og fremmest ville have kapital ud af købet. Eller der var godsejere, der af forskellige grunde kunne være nødt til skaffe sig kontanter. Man talte ligefrem om godsslagtere, der købte godser op med henblik på at frasælge bøndergodset og måske også udstykke hovedgårdsjorden. Specielt omkring 1800 gik det hårdt for sig, men det startede flere årtier før. Især i udkantsområderne i det nordlige og vestlige Jylland var der gang i handlerne.

Som eksempel kan nævnes Grubbesholm, en mindre herregård i Ringkøbing Amt, som i 1760 faldt i en adelig herres arvelod. Da han ikke var interesseret i at drive gården, satte han den til salg, og køberne var fæstebønderne under gården, der overtog både deres egne gårde og hovedgården, som de herefter solgte videre til anden side. Visse af fæsterne havde ikke råd til selv at købe deres gårde, men disse blev købt af andre bønder, som de så blev fæstere under.¹⁹

I 1790'erne kom der yderligere gang i slagterierne, stadig med tyngdepunkt i Vest- og Nordjylland, hvor den sandede jord i forvejen gjorde det mindre givtigt at drive landbrug. Set fra slægtsforskervinkel er disse godsslagninger desværre ingen gevinst, da de som regel er ensbetydende med, at gårdenes eventuelle arkiver ikke er bevaret. Nul fæsteprotokoller og jordebøger til anejægerne.

Andre godsejere var tættere knyttet til deres gårde og skilte sig nødigt af med dem. Det gjaldt især de store godser, og jo tættere godset befandt sig på magtens centrum, hovedstaden, jo mere tydelig var tendensen. Det kan fx ses ved at kaste et blik på deres arkiver. Sjællandske godser som fx Svenstrup og Ryegaard har fæsteprotokoller, der rækker ind i 1900-tallet, mens andre dog stopper midt i 1800-tallet (fx Krabbesholm, 1845).

Baroniet Løvenborgs seneste fæsteprotokol dækker perioden 1844-1913. Her tales dog ikke længere om fæstebreve – man anvender det nok mere spiselige begreb 'lejekontrakt'. På dette sene tidspunkt drejer det sig mest om leje af jordstykker, men også huse kan forekomme, som da arbejdsmand Peder Larsen af Østrup 1. november 1899 lejede det "i Uggerløse Sogn beliggende Hus, Kyllingehøjhuset kaldet, med Tilliggende 3 1/2 Td. Land." I kontrakten opregnes vilkår, der godt kan minde om dem, fæstere i tidligere tider måtte skrive under på. Huset overleveres efter en synsforretning, lejeren er pligtig at levere tilbage i samme gode stand, og jordlodden skal lejeren dyrke og drive på forsvarlig måde. Endelig hedder det i kontrakten: "Jagtretten paa det Lejede forbeholdes Baroniet ... Tørveskæring paa Lodden er Lejeren forbudt".²⁰

Overgangen til selveje var yderligere besværliggjort, hvor godset var et stamhus. Stamhuse har lovmæssigt rødder tilbage til Danske Lov fra 1683; det var jordegods, som af en privilegeret var oprettet som en besiddelse, der udeleligt skulle gå i arv efter en særlig arvefølge. Det betød, at god-

¹⁹ danmarkshistorien.dk > temapakke Danske herregårde ca. 1500-1950

²⁰ Baroniet Løvenborgs Gods. Fæsteprotokol 1822-1913, s. 482 f.

set ikke måtte deles eller bortsælges. Grundloven satte en stopper for oprettelse af nye stamhuse, men helt afskaffet blev ordningen først i 1919.

Nogle stamhuse holdt samling på fæstegodset til op i 1900-tallet. Stamhuset Benzon på Djursland solgte ud af godset, efter at en ny ejer var kommet til i 1900, mens besidderen af stamhuset Nørholm, Lunderup og Agerkrog allerede i foråret 1862 må have haft meget travlt, idet han 30. april kunne lade tinglæse omkring 35 skøder på en række gårde til tidligere fæstere.²¹ Det skete i henhold til "Loven af 12. April 1851 og 21 Juni 1854 samt Justitsministeriets Resolution af 31 januar 1861"; nævnte lov tillod afhændelse af gods fra stamhuse, men der skulle nok en særlig tilladelse, resolution til.

Det var først med lensaflysningen af 4. oktober 1919 (Lov om Lens, Stamhuses og Fideikommisgodsers samt de herhen hørende Fideikommiskapitalers Overgang til fri Ejendom), at fæstevæsenet definitivt blev afskaffet. Og 22. januar 1923 kunne Sorø Amtstidende fortælle, at der nu – efter at en anden fæster havde afstået sin gård – kun var én fæstebonde tilbage i riget, nemlig Lars Andersen, Eggeslevmagle, der i 1905 fik fæste på en gård under Lyngbygaard i Eggeslevmagle, Sorø Amt. Eneste forpligtelser var tre ægtkørsler, som dog var konverteret til et pengebeløb.²²

Finansieringen

Et var at give fæsterne frihed til at blive selvejere. Noget helt andet var at sørge for, at der også var økonomi til det. Som alle, der har beskæftiget sig med skifter efter fæstere, vil vide, væltede disse sig ikke i rede penge, og nu skulle der mange penge på bordet. Hvordan klarede man det problem?

Også det var der tænkt på. Det offentlige måtte træde til, og til formålet blev 16. august 1786 oprettet Kreditkassen, som skulle yde lån til landbrug. Denne kasses arkiv opbevares på Rigsarkivet, og her vil det være muligt at gå på jagt efter sine aners obligationer. Protokollerne er ikke digitaliserede, men kan søges og bestilles via Daisy – brug arkivskaberfeltet og søg på 'kreditkassen'. Også Enkekassens pensionsmidler måtte bidrage med lån.

En anden mulighed var at låne penge af godsejeren. Det var nok ikke den bedste løsning, da den tidligere fæster på sin vis forblev i lommen på husbonden. Det var sikkert at fore-

trække at søge forstrækning hos familie eller naboer med tilstrækkelige midler. Nogle steder fandtes der mænd som Christen Nielsen i Broeng, Ål Sogn, som takket være en rigelig arv fra sin svigerfamilie kunne etablere en lokal udlånscentral. Han var selv fæster, men var i stand til at låne pæne beløb ud til trængende folk på egnen. Blandt skyldnerne finder vi et par selvejere, der havde lånt henholdsvis 249 rdl. og 165 rdl. Beløbene er opregnet i skiftet efter Christen Nielsen, og om debitorerne har været i stand til at tilbagebetale deres lån, melder historien ikke noget om.²³ Men han havde i hvert fald hjulpet dem med at komme i gang som selvejere.

Læs mere

Birgit Løgstrup: Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788. 1987. Med mange eksempler fra hverdagslivet under stavnsbåndet.

Jens Engberg: Det daglige brød. Bønder og arbejdere 1650-1900. Politikens Forlag, 2011. Fin formidling af de fattige og undertrykte historie.

Paw Stylsvig Jeppesen: Myten om den lykkelige selvejerbonde. Studier i fæste- og selvejergårdmænds vilkår i de midtfynske sogne Gestelev og Vantinge. Landbohistorisk Selskab, 2006.

Asbjørn Romvig Thomsen: Kampen om jorden. 100 danmarkshistorier, Aarhus Universitetsforlag, 2023. Landboreformerne med vægt på, hvad de betød for husmændene og kvinderne.

Den for Landboevæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger i 4 bind er digitaliseret af Det kgl. Bibliotek. Tilgås nemmest ved at søge titlen på bibliotek.dk og følge linkene.

Aarhus Universitets webside danmarkshistorien.dk har et par omfattende temapakker, der er relevante i denne sammenhæng: Stavnsbånd og landboreformer, 1733-1800 og Danske herregårde, ca. 1500-1950.

Websiden <https://www.danskeherregaarde.dk/> har mange oplysninger om historie og ejerforhold på danske herregårde, heriblandt også dem, der for længst er nedlagt.

---

²¹ Skøde- og panteprotokol for Øster og Vester Horne Herreder 1862-1864, s. 95 ff.

²² Slægtsgården. Tidsskrift for Dansk Slægtsgårdsforening, nr. 476

²³ Hesselmed Gods. Skifteprotokol 1758-1808, s. 555 ff.

INTRO TIL LÆGDSRULLER

Af Kathrine Tobiasen
Korsagervej 13, 8940 Randers SV
41 28 65 30
kto@slaegt.dk

En lægdsrulle er med Den danske Ordbogs definition en fortegnelse over værnepligtigt mandskab inden for et lægd, en administrativ kreds under udskrivningsvæsenet. De lægdsruller, vi kender og gennem de seneste år er blevet ivrige brugere af, er løbende udarbejdet siden stavnsbåndets løsning i 1788. Efter løsningen overgik udskrivningen af soldater fra godsejerne til staten, og til det formål blev landet opdelt i lægder, der normalt bestod af et sogn (efter 1849 også en købstad). Her førte lægdsmanden rullerne, som senere blev leveret til generalkrigskommissæren, der sørgede for at udarbejde de landsdækkende lægdsruller.

Også før 1788 blev der registreret værnepligtige. Men da forpligtelsen lå på godsejerne, er det i godsarkiverne, vi skal finde fortegnelserne, der ofte gik under benævnelsen 'reserveruller'. Det er muligt finde dem, men desværre er mange af dem ikke bevarede.

I starten førte man hvert år fuldstændige ruller, der omfattede alle af mandkøn fra fødslen til det fyldte 36 år. Det stod dog hurtigt klart, at denne praksis var alt for omstændelig, og i 1795 indførte man *hovedruller*, der var altomfattende og blev ført hver 3. år, mens man i årene imellem indskrev nyfødte og tilflyttere til sognet i *tilgangsrudder*.

Mens godsejerne stod for udskrivningen af soldater, var bønderkarle alene om at bære byrden. Pligten fulgte med, selv om en karl flyttede til købstaden. Andre grupper, som boede på landet, skolelærere, gartnere, skovriddere, møllere, kromænd m.v., var fritaget. Dette fortsatte under det nye system og blev først ændret med grundloven, som påbød almindelig værnepligt for alle. Ved samme lejlighed ændrede man optagelsesalderen fra 0 til 14 år. Det betyder, at vi kan komme ud for, at drenge, som vi har fundet i rullerne op til 1849, pludselig forsvinder for så at dukke op igen, når de har nået deres 15. år.

I 1871 blev systemet ændret radikalt. I stedet for at ordne

rullerne efter amter delte man nu landet op i 7 udskrivningskredse. Der skulle ikke længere føres hovedruller, kun årlige til- og afgangsruller, som hvert 11. år skulle omskrives. Disse omskrevne ruller samlede de værnepligtige, som havde boet i lægdet i hele perioden og stadig var værnepligtige. En ændring, der betyder, at det herefter kan være ganske drilsk at lede efter sine slægtninge i rullerne.

Lægdsrullerne omfatter landtropperne. Boede dine slægtninge i kystbyer, kan du med fordel søge i *sørrullerne*, der registrerer mandskab til søværnet. Dem kommer vi ikke ind på her; i stedet kan henvises til den udførlige artikel om sørruller i Slægtsforskeren 1, 2023. Ved siden af de landsdækkende ruller, findes lokale ruller, som var udarbejdet på herreds- eller amtsplan.

Oplysninger i rullerne

For slægtsforskere er lægdsrullerne en meget nyttig kilde, der oplyser om de værnepligtiges navne, alder, fødested, far (eller mor, hvis far er ukendt) og sundhedstilstand. Vi kan her læse, hvor høje de unge mænd var, angivet i danske tommer, så vi må gange tallet med 2,615, og om de led af en defekt eller sygdom. Endelig er det muligt at følge unge, som flyttede en del omkring, idet flytninger er oplyst i rullen – godt nok i en kode, som man må lære at tyde. Fik den værnepligtige et "utjenstydigtighedspas" (ofte forkortet "Utspas"), vil det også være noteret. I det hele taget bruges der et utal af forkortelser, og årstal skrives ikke med tal, men efter et sindrigt system af bogstaver. Heldigvis er der gode hjælpemidler, du kan gå til for at få løst gåderne undervejs. Dem kommer vi til senere i artiklen.

Gammel Løbe- No.	Nye Løbe- No.	Fædrenes og Sønnernes Navne.	Sønnernes Fødested.	Alder Aar.	Høide Tom.	Nu havende Opholdssted.	Betegninger.
15	16	Christen Christensen	Johannes	20	58 1/2	Johannes	1799
16	17	Christen Christensen	Anders	20	58 1/2	Johannes	1799
17	18	Christen Christensen	Anders	20	58 1/2	Johannes	1799
18	19	Christen Christensen	Anders	20	58 1/2	Johannes	1799

Et klip fra en side i lægdsrullen for Elling Sogn, Hjørring Amt anno 1824. Her ses fra venstre kolonnerne: Gammel Løbe-No., Nye Løbe-No., Fædrenes og Sønnernes Navne, Sønnernes Fødested, Alder Aar, Høide Tom., Nu havende Opholdssted og Vedtegninger.

Inden du går i gang med søgningen, skal du have styr på din anes navn og alder, og desuden skal du vide, hvor han har boet på et eller andet tidspunkt, mens han har været værnepligtig; det behøver ikke nødvendigvis at være hans fødested.

Hvor finder jeg lægdsrullerne?

Lægdsrullerne er digitaliserede og kan læses på Arkivalieronline, hvor de har deres eget punkt under *Mest benyttede temaer*. Gå herfra videre til *Lægdsruller fra centraladministrationen* – hvis du ikke er ude efter københavnske eller sønderjyske (*Alfabetiske lister*) ruller. Hvis du er helt ny på feltet, kan du med fordel starte med at læse Rigsarkivets vejledning, som du når til ved at klikke på linket *Læs her*. Derefter skal du forsøge at finde den relevante rulle fra den lange liste under *Lægdsruller fra lokaladministrationen*, hvor du må navigere ud fra sted (udskrivningskreds, amt m.v.) og årstal.

Alle rullerne kan desuden læses hos Sall Data (ao.salldata.dk/index.php?type=laegd), hvor du fra dropdownmenuen *Arkivalie* vælger *Militære arkivalier > Lægdsruller* og herefter amt eller kreds og slutter med år. Rullerne er ordnet amtsvis (eller for tiden efter 1871 efter udskrivningskredse) efter lægdsnumre. Både på Arkivalieronline og Sall Data skal du for at komme videre kende 'dit' sogns lægdsnummer. Hertil kan du bruge det fortrinlige hjælpemiddel *Sognefortegnelse 1787-2012*, som kan downloades fra adressen: www.rigsarkivet.dk/udforsk/laegdsruller-kom-godt-i-gang/. Fortegnelsen giver præcise oplysninger om et givet sogns amt/udskrivningskreds og lægdsnummer gennem årene (der er sket ændringer undervejs). Det hjælper, men at skulle finde vej gennem arkivaliesystemets udskrivningskredse og endeløse protokoller kan tage modet fra de fleste nyere forskere.

Heldigvis findes der en nemmere løsning, som altid må anbefales: websiden laegdsruller.dk, der serverer det hele på et fad for dig. Den præsenterer en nem og overskuelig indgang til lige netop den rulle, du har brug for, og tilbyder desuden hjælp til de problemer, du måtte støde på, såsom flytning til et nyt lægd og forklaring af de mange forkortelser. Her er du i gode hænder, uanset om du for første gang skal på jagt i lægdsrullerne eller har været der mange gange før.

Lars Hansens vej gennem lægdsrullerne

Det er nemmest at være konkret, når lægdsrullerne skal forklares, så vi vil her følge en dreng/ung mand gennem systemet og se, hvad rullerne kan give af oplysninger om ham. Vores eksempel hedder Lars Hansen, og som udgangspunktet ved vi, at han er født 26. februar 1812 i Snostrup, Ølstykke Herred, Frederiksborg Amt som søn af "Huusmand Knud Jensens Datter Anne Catrine ... Til Barne Fader blev udlagt Een af Jægerne

som var inqvarteret her i Byen Snostrup." Altså et uægte barn med en – i hvert fald for os – ukendt far.

Vi starter jagten på laegdsruller.dk med at klikke på menuen *hvem er i rullen* for at få klarhed over, hvornår vi overhovedet kan forvente at finde ham. Vi vælger fødeår 1812 fra dropdownmenuen og får svaret: Født i 1812, forventet indskrevet i lægdsrullen 1812 og slettet i 1857. Plus supplerende oplysninger om, at kun sønner af bondestanden var værnepligtige, og at et lægdsår ikke fulgte kalenderåret. Fra søgeresultatet kan vi gå videre via linket *Find lægdsrullen i forventet indskrivningsår 1812*.

På laegdsruller.dk har vi her startet søgningen efter Lars Hansen. I det brune felt øverst ligger alle de vigtige menuer, som vi kommer til at bruge undervejs.

Linket leder os til menuen *laegdsruller*, hvor året 1812 på forhånd er valgt, og vi blot må vælge amt og eventuelt herred og endelig navigere os frem til sognet Snostrup. Svaret kommer prompte: Året 1812 skrives som J i rullerne, og Snostrup er lægd 5 i Ølstykke Herred, Frederiksborg Amt. Desuden kan vi læse, at rullen er skrevet fra maj 1811 til april 1812. Nedenunder er der to link – til henholdsvis Frederiksborg Amts tilgangsrulle 1812 og den følgende hovedrulle 1813. Vor mand er født i starten af 1812, så han bør være at finde i den første. Et klik på linket bringer os direkte til rullen på Arkivalieronline, og det eneste, vi nu skal gøre, er at "blade" frem til lægd 5, hvor vi ganske rigtigt finder Lars som nr. 115 (kolonnen yderst til venstre). Han er indført under sin mors navn, og vi kan se, at hans navn er anført som Lars Larsen! Måske på grund af de nødtørftige oplysninger om faren? Drengens fødselsdag er noteret under Vedtegnning.

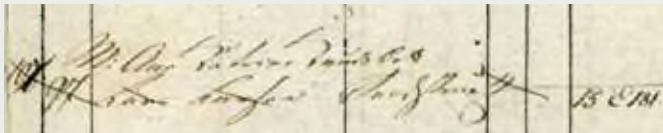
Tilgangsrullen for Snostrup 1812, hvor Lars Hansen/Larsen første gang dukker op.

Når vi har fundet ham i rullen, er opgaven at følge ham op gennem årene. Tilgangsrullerne kan vi springe let henover – de er kun for nyfødte eller tilflyttede – og i stedet slå ned på hovedrullerne. Vi kan blive på siden hos Arkivalieronline, for ude til

venstre ligger alle lægdsrullerne med angivelse af amt og år, og det er angivet, om der er tale om hoved- eller tilgangsruller. Så længe intet andet er oplyst, bliver vi i Snostrup Sogn, og vi finder ham ved hjælp af løbenummeret, der skifter fra år til år, men altid er angivet med gammelt og nyt nummer.

I Lars' tilfælde går der dog ikke lang tid, før der sker noget. Allerede i hovedrullen 1816, hvor han er 4 år, finder vi i kolonnen opholdssted en kode, 15 E 181, der signalerer, at knægten er flyttet fra lægdet. Vi må i gang med at løse koden. En flyttekode er sammensat af fire dele, der står for udskrivningskreds/amt, lægdets nummer, årstallet og den værnepligtiges løbenummer. Hvis flytningen sker inden for samme amt eller kreds, udelades denne del, og det er også sket her. Resten betyder, at Lars er flyttet til lægd 15 i året E, og at han har fået løbenummer 181 i det nye sogn. Koden for året kan vi finde vi under menupunktet *hjælpemidler* > *Årstal bag bogstaverne*, hvor vi vælger bogstav E fra menuen og ser, at det bl.a. anvendes for 1819.

Hovedrullen for Snostrup 1816 med flyttekoden for Lars yderst til højre

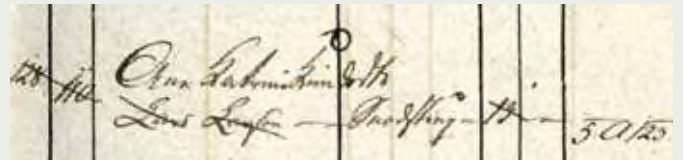
For at komme videre med Lars klikker vi på menuen *flyt til nyt lægd*. Her finder vi det relevante år, amt og lægdsnummer i dropdownmenuerne og får oplyst, at det nye tilholdssted er Ude Sundby, lægd 15, hvor vi kan finde ham i en hovedrulle 1819. Vi ser også, at der til sognet er knyttet søruller (link med blå-grå farve), men da Lars næppe er ud af en søfarerfamilie, kan vi udelukke den mulighed. Vi klikker på tilgangsrullelinket og bevæger os frem til lægd 15. Og ganske rigtigt, her dukker han op som nr. 181, med nyt nr. 150. Hvis vi skulle være i tvivl, om vi har fat i den rigtige person, kan vi læse, at fødestedet er "Snodstrup", og at han er kommet fra lægd 5, nr. 97. Pengene passer.

Søgning på flytning til lægd 15, Frederiksborg Amt. Bemærk sørullerne til højre, som vi ikke får brug for i denne omgang.

De næste år opholder Lars sig i Ude Sundby, hvor hans mor er blevet gift med en husmand, Jørgen Olsen. Vi befinder os i den lange periode uden folketællinger, og her er lægdsrullen guld værd, når vi skal følge en dreng som Lars.

Hovedrullen for lægd 15 1826 afslører, at der igen sker ændringer i Lars' liv; der er en ny flyttekode under opholdssted: 5 A 123.

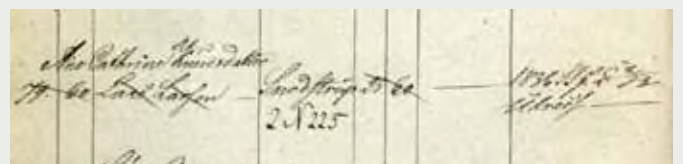

Hovedrullen for Ude Sundby 1825, hvor vi kan se, at Lars igen er flyttet.

Vi kan nu gå tilbage til menuen *flyt til nyt lægd*, men som opmærksomme læsere vil huske, var lægd 5, Snostrup, Lars' fødesogn, så vi kan også blot finde den nærmeste tilgangsrulle, 1826, for Frederiksborg Amt, i den lange liste over ruller til venstre på Arkivalieronline's lægdsrulleside og der finde frem til lægd 5, hvor den nu 13-årige Lars har fået løbenummer 123.

Hvis vi igen supplerer med kirkebogen, kan vi se, at Lars 1826 bliver konfirmeret i Snostrup Kirke. Han opholder sig hos "Sidse, Knud Jensens Enke i Snostrup". Knud Jensen er hans morfar, som er død i september 1825; Lars er formentlig vendt hjem for at bistå sin stedmormor.

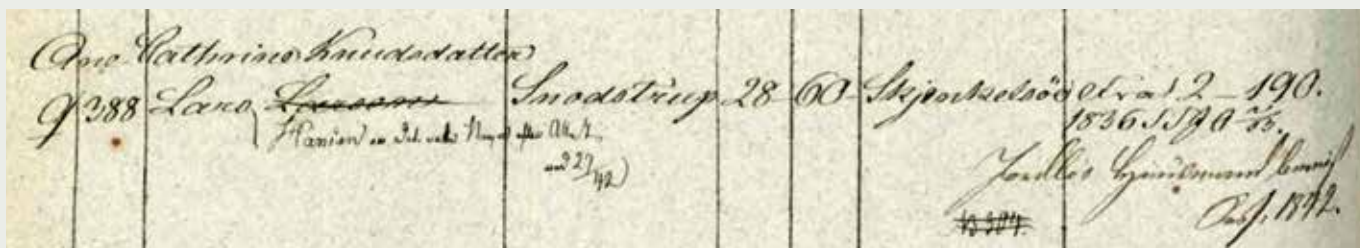
Han bliver boende i Snostrup nogle år; i lægdsrullen noteres, at han er "hjemme", men i 1834 kommer der nye oplysninger til. Han er en undermåler på 60 tommer (ca. 156 cm), og han har været på session 1836 og er tilknyttet Sjællandske Jæger Korps 2 Bataljon (forkortet S. J. C. 2B). I hovedrullen for 1837 er tilføjet en vedtegning: Udress., som ifølge et opslag i *Forkortelser i rullen* (under menuen *hjælpemidler*) betyder Udresseret = uøvet. Endelig er der en ny flyttekode, 2 N 225.

Hovedrullen for lægd 5, 1837, med Lars' højde, flyttekode og vedtegninger om hans militære erfaringer

Det nye lægd er Stenløse, hvor han opholder sig et par år, indtil en ny flyttekode kommer til: 14 Q 388. Målet er denne gang Jørlunde, hvor han slår sig ned i Skenkelsø som jordløs husmand; oplysningerne finder vi i tillægssrullen for lægd 14, 1841, hvor det også afsløres, at lægds mændene gennem alle årene

Tilgangsrollen fra lægd 14, 1841, hvor vi kan læse, at Lars nu er jordløs husmand – og at han endelig kommer til at optræde under sit rette navn.

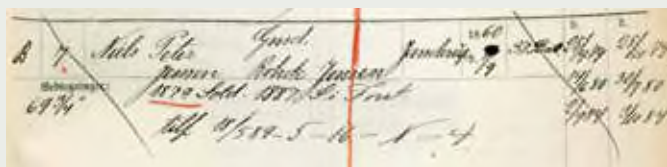
har brugt et forkert navn på Lars. Med meget småt er tilføjet: Hansen er det rette Navn efter Attest.

I Jørunde bliver Lars gift og far til en række børn. I de følgende hovedruller optræder han, men i 1848, hvor han er 36 år, er han væk. Selv om han egentlig først skulle slettes 1857.

Omskrevne ruller

Lægdsrullerne fra 1871 og frem, de omskrevne ruller, er besværlige at arbejde med. Egentlig er systemet ikke forandret, vi får de samme oplysninger, og flytninger er angivet som i de gamle ruller. Men den lange tid, der er mellem opsamlingerne, gør det sværere at holde styr på personerne. Især hvis de hører til den gruppe, der bevæger sig en del omkring, kan de nemt falde gennem maskerne. Du skal også være opmærksom på, at du ikke skal søge i amter, men i udskrivningskredse.

Heldigvis er lægdsruller.dk også her til fortrinlig hjælp. Vi vil prøve at finde og følge en Niels Peder Jensen, født 1860 i Janderup, og starter med at taste '1860' i søgefeltet under *hvem er i rullen*. Svaret lyder, at vi skal til 4. udskrivningskreds, lægd 45 (Janderup), hvor vi kan lede i en omskrevet rulle 1875 eller en tilgangsrolle 1875. Begge steder er søgningen forgæves, men han dukker op i en omskreven rulle for 1889. Vi kan her se, at hans højde er 69 3/4 tommer, og at han har været soldat 1879 og "S i Forst. 1887". Her må vi hente hjælp i forkortelseslisten, der forklarer, at S i Forst. står for Soldat i Forstærkningen. Desuden er her en flyttekode: 5 - 16 - N - 4. Her er første led i koden med, vor mand er nemlig flyttet fra 4. til 5. udskrivningskreds, men det er intet problem for *flyt til nyt lægd-funktionen*, hvor vi bare taster oplysningerne i felterne. Det viser sig, at Niels Peder er 1889 flyttet til Sønder Bork i Ringkøbing Amt.

Niels Peder Jensen i den omskrevne rulle fra 1889, hvor koden for hans flytning ses.

Vi kan herefter finde ham i tilgangsrollen 1889 for 4. udskriv-

ningskreds, hvor der endda er tilføjet en ny flyttekode: IV 10 Q 8. Han har i 1892 rykket teltpælene til Hunderup i Ribe Amt, og her slår han sig ned med sin familie. Han er et godt eksempel på en mand, der havde været svær at følge uden lægdsrullerne.

Måske står du med et lægdnummer og gad godt vide, hvilket sogn det dækker? Ikke mindst i tider, hvor folk begynder at være mere mobile? Også her rækker lægdsruller.dk en hjælpende hånd med menuen *find sogn – by*. Her starter du med at taste året og derefter lægdsnummeret, og vupti har du svaret. Du kan vælge mellem at taste amtet/udskrivningskredsen – eller alle amter/kredse. Vælger du det sidste, får du alle de steder i landet, hvor lægdsnummeret optræder, og du må nu vurdere, hvor det er mest sandsynligt, at din ane har holdt til.

lægdsruller.dk kan også hjælpe med at finde ud af, hvilket sogn et bestemt lægdnummer dækker i alle udskrivningskredse og amter.

Lokale ruller

På Arkivalieonline ligger under Lægdsruller en gruppe kaldet *Lægdsruller fra lokaladministrationen*. Der er tale om en meget blandet pose bolsjer. Her kan du bl.a. finde nogle af godsernes ruller, der rækker tilbage i 1700-tallet. Det er dog ikke alle gods-er med bevarede lægds- eller reserveruller, der er medtaget; du bør tjekke det relevante godsarkiv via Daisy for at være sikker.

Andre ruller står herredsfogeder over hele landet for, og efter 1849 kan der være byfogeder. Danske Kancelli har i 1724 udarbejdet *Lægdsrolle over det nationale landinfanteridistrikt på Sjælland, Møn og Lolland og for Jylland. Aalborg og Viborg Stifter samt Sjællandske landdragoners hoved- og lægdsrolle* (1706).

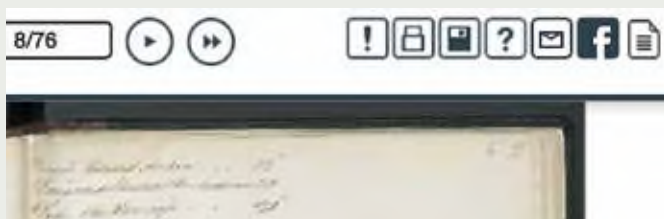
Indholdet er også meget varierende fra sted til sted og kan sine steder være meget lig med de ordinære lægdsruller. Opstillingen kan også svinge meget, nogle er ført i nummerorden, mens andre er mere rodede. Men nu og da kan man støde på oplysninger, som ikke findes i de landsdækkende ruller. Kig listen igennem for at se, om der skulle være noget fra 'dine' områder. De er jo kun et par klik fra dig, og de vil, hvor de er bevaret, også optræde på lægdsruller.dk. Linkene adskiller sig fra de øvrige ruller ved en lidt ubestemmelig grå-grøn farve.

Særlige områder

Nogle steder i landet havde man særlige ordninger. Bornholm havde siden 1670, hvor øen blev afstået til svenskerne, men på eget initiativ kæmpede sig tilbage til Danmark, haft sin egen milits, og da værnepligten blev indført i 1788, var bornholmerne fritaget for udskrivning uden for øen, en frihed, som de bevarede indtil 1867. Ordningen forhindrede dog ikke mange i at deltage i krigene i 1848-50 og 1864.

De bornholmske arkivalier kan søges og bestilles via Daisy under arkivskaber 'Bornholms Milice'. Der er p.t. intet på Arkivalieronline.

I København med mange tusinde værnepligtige begyndte man allerede fra starten i 1848 at lave navneregistre til landrullerne. De er ført årligt og ligger på Arkivalieronline sammen med lægdsrullerne. Der foregår lige nu indtastning af lægdsrullerne, så du kan her være heldig, at netop det, du søger, er afskrevet. Hold derfor øje med, om der skulle være et lille tekstikon yderst til højre over billedviseren. Et klik på det lille ikon bringer dig direkte til afskriften. Se billedet.

Det lille ikon yderst til højre leder til en afskrift af dokumentet.

Sønderjylland havde i kraft af sin stilling som en del af her-tugdømmerne også egne regler; således fik landsdelen først almindelig værnepligt et år senere end kongeriget. I den preussiske periode blev der ikke ført lægdsruller, men alfabetiske lister, der var mere gavmilde med informationer end de danske, fx med flere oplysninger om forældrene – både far og mor – og deres erhverv og bopæl. De er selvfølgelig ført på tysk, men normalt med rimelig ordentlig og tydelig skrift.

De alfabetiske lister har deres egen sektion på Arkivalieronline. De dækker fødselsårgangene ca. 1842-1899 og er fordelt over områderne Haderslev, Sønderborg og Tønder.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ge. melde	Nr.	Zuname und Borne	Datum und Ort (Kreis, Regierungs-Bezirk, Bundesstaat) der Geburt	a. Name und Borne der Eltern, b. ob ledig leben oder nicht, c. Gewerbe oder Stand des Vaters	a. Wohnort der Eltern oder des Recumbent, b. Aufzuchtort des Militärliegnen	Religion	Stand oder Gewerbe
26	M. 1.	Margaarobon, dort Toton.	16. Juli 1841. Lindberg Tondorn.	v. M. Peter Christian Bauer geb. Christmann b.	a. Rapskøl b. Faubry		Leuph

En post fra Der königliche Landrat zu Tondern, Alphabetische Listen. Her ses den værnepligtiges navn, fødselsdato og -sted, forældrenes navne og erhverv, religion og i sidste kolonne stand eller erhverv. På modstående side er indført oplysninger fra mønstringen/sessionen.

Forkortelser

Lægdsrullerne er berygtede for de utallige forkortelser, som lægdsrullerne slynger om sig med, og som umiddelbart kan forekomme aldeles uigennemskuelige. Det drejer sig mest om de mange forskellige regiment, bataljoner m.v., som hæren består af – *J. R. 2* står naturligvis for 2. Jydske Regiment og *Trkdk.* for Trainkudsk/trænkusk – og forhold omkring de enkelte soldater som fx *G. M. P. S.*, der læses som Gammel Mands Plejesøn, eller *Ei m.*, ej mødt.

Det er nødvendigt med en ordliste, og dem findes der flere af. Det lille hæfte *Slægtsforskere: Lad os stå vagt og værne* indeholder en liste. Rigsarkivet har udarbejdet en folder, *Almindelige forkortelser i lægdsruller*, som kan downloades fra arkivets hjemmeside.

En lidt anden form har *Forkortelser i rullen*, under *hjælpemidler* på lægdsruller.dk. Her finder du din uforståelige forkortelse på den lange liste på dropdownmenuen og får serveret forklaringen efter et klik på ordet.

Mere hjælp

Rigsarkivet har en side, Lægdsruller – Kom godt i gang! (www.rigsarkivet.dk/udforsk/laegdsruller-kom-godt-i-gang/) med mange gode råd og hjælp til at finde rundt i arkivsystemet.

Slægtsforskere: Lad os stå vagt og værne! Slægtens forlag, 1998. Et lille hæfte, der giver besked om alt det vigtige rent fagligt mht. rullerne. Bemærk dog, at hæftet er udgivet før digitaliseringen. Findes på Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk/919037.pdf>.

Jørgen Green: Slægtsforskning i lægdsruller, søruller og i hærens arkiver, 2020, er bogen for alle, der vil til bunds i sagen. Den indeholder rigtigt mange informationer om militærforhold før i tiden. Er udsolgt, men kan lånes på folkebibliotekerne.

ANDERS WINTHER OG HANS GÅRD I HVINNINGDAL

En selvejergårds ejerskifter gennem 100 år

Jørn Benderfeldt
Platanvej 6, 12, 2
1810 Frederiksberg C
majbierget@mail.dk

Alle ejere af gårde har vel altid været optaget af, hvordan gården kunne blive ført videre, når man ikke selv mere kunne klare arbejdet, ikke mindst af hensyn til aftægten. Men det er ikke altid lige til. Har man en eller flere sønner, er spørgsmålet, om en af dem vil og kan overtage gården, og har man en datter eller døtre, er spørgsmålet, om de gifter sig med en, der har kvalifikationerne og passer ind. Det var svært at drive en gård, hvis ikke man var to om at dele arbejdet, og man skulle helst have forstand på det.

Den 4. juli 1875 blev der døbt en dreng i kapellet på Silkeborg Hovedgård. Dagens dåb var både almindelig og ikke helt almindelig. Drengen, Niels Marius Jensen, var født i oktober 1874, og allerede få uger efter fødslen blev det aftalt, at han skulle bortadopteres. Der var nu gået omtrent ni måneder, så det var måske nu, han skulle overtages af sine nye forældre, et gårdejerpar, som manglede en arving til gården. Drengens forældre var lidt yngre end adoptivforældrene, og drengen var det unge pars første barn. Var det af økonomiske grunde, at bødker Johan Peter Jensen og Ane Johanne Danielsen Winther på 24 gav deres søn til gårdejeren på Damgården i Hvinningdal nord for Silkeborg? Han skulle være gårdejer, når han blev stor. Og sådan blev det.

En af gårdene, Damgården, i landsbyen Hvinningdal nord for Silkeborg var i 1804 blevet købt til selveje af den familie, der i mange år havde drevet gården. Fæstebonden, Søren Povlsen, var omkring de 55 år og havde i 1799 mistet sin far på 87, der boede på aftægt på gården, og i 1800 sin kone, Maren. Hvad mon de havde ment om selveje? Var det for risikabelt? Den 16. oktober 1800 blev arven efter Maren gjort op. Hun efterlod sig to sønner, Christen på 25 og Anders Sørensen Winther på 23 år, der begge blev gårdejere, samt to døtre, Else på 18 og Maren på 16 år.¹ De fire børn havde Søren Povlsen adopteret, da han i sin tid giftede sig med enken Maren Christensdatter. Søren havde ikke mod på at blive som selvejer, så han overlod købet af gården til

Silkeborg Hovedgård fra 1770'erne var privat bolig for ejerne af godset, indtil Staten måtte overtage det i 1823. Hovedbygningen blev herefter anvendt til både posthus og skole, og fra 1846 til 1877 var der kirkesal i en del af bygningen. Silkeborg Kirke blev først indviet i 1877. Foto (fotograf V. Drechsel) fra før 1880. www.danskeherregaarde.dk

¹ Vester Kejlstrup Gods Skifteprotokol 1755-1815. G238-1 & G 238-2. Uddrag af Erik Brejl og hentet fra hans hjemmeside.

sønnen Anders Sørensen Winther (1778-1849), som fejrede købet ved at gifte sig den 17. november 1804 i Linå Sogn med Marie Kirstine Pedersdatter af Lysbro.

Det første generationsskifte på selvejergården fandt sted omtrent 30 år senere, da Anders Sørensen Winther ville gå på aftægt. Hans kone havde født otte børn fra 1805 til 1822; af dem var de tre piger, og det blev en af dem, der overtog gården. Aldersmæssigt kunne det godt have været en af de to ældste af drengene, men sådan blev det af en eller anden grund ikke. Det har vel været overvejet, men det endte med, at datteren Mette Andersdatter, født 1807, og hendes mand Jens Sørensen overtog gården, antagelig i forbindelse med deres bryllup den 16. december 1836. Trist var det, at Jens døde året efter, den 9. oktober 1837, 30 år gammel. Han havde ellers været et passende parti, idet han var gårdmandssøn fra Nørre Vissing. Enken Mette giftede sig igen et års tid senere, den 2. december 1838, og igen må hendes far have sagt god for den nye svigersøn, Christen Jensen (1809-1876), som nu overtog gården. Som gårdmandssøn fra Nørskovgård i nabosognet Funder kunne han nok også passe ind. En del gårdmænd gik højt op i standsforskellen mellem gårdmænd og husmænd, men det gjorde Anders Winther vist ikke.

De gamle ejere, Anders og Marie Kirstine, flyttede fra gården over i aftægtshuset. På gården var der god plads, mens der i aftægtshuset var mere trangt. Hos de gamle boede deres tre ugifte sønner i tyverne, som havde arbejde som henholdsvis pramkarl, smed og skrædder. Anders døde først i januar 1849, så han fik en del år som pensionist, hvad der gav ham mulighed til at gøre det, han var kendt for på egnen, nemlig at være den kloge mand. Egnen omkring godset Silkeborg var tyndt befolket og var en isoleret egn i det indre af Jylland med langt til byerne, så folks helbredsproblemer måtte løses på stedet. Der var læger i byerne, men på landet var forholdene anderledes.² Hvordan fik man hentet læge og medicin? Det var dyrt, og der krævedes rede penge. Måske var man også usikker på, om ens tøj var fint nok. Det var håbløst. Flere år efter Anders Winthers død kom der i 1856 en distriktslæge i Silkeborg, idet der fra 1840'erne var opstået bymæssig bebyggelse omkring Silkeborg Hovedgård i forbindelse med anlæggelsen af en papirfabrik på initiativ af papirfabrikant Michael Drewsen fra Strandmøllen i Nordsjælland³. Den mest lokale autoritet i sognet var præsten, men der var nok mentalt lidt afstand. Der var vel grænser for,

Winthers gård var en almindelig firelænget gård, men beliggenheden var ualmindelig. Hvinningdal ligger højt, og der er en fin udsigt over søerne og skovene omkring Silkeborg. Maleren Dankvart Dreyer besøgte egnen og malede landskaberne. Dette maleri er dateret til 1838, og det giver et indtryk af egnen. Wikimedia Commons.

hvad han havde forstand på? Og hvad kunne man spørge han til råds om? Man kunne risikere at få en løftet pegefinger og et bibelord.

Det var mere ligetil at gå til en klog mand eller kone. Anders Winther gav råd om alt muligt og blev også blandet ind i et generationsskifte på egnen. Historien gik, at der en gang kom en mand ovre fra Resenbro på den anden side af Gudenå. Hans eneste søn var syg og tæredes hen. Winther lovede at komme – så vidt han kunne skønne, var karlen forhekset. Da Winther nogle dage senere kørte over for at undersøge patienten, var han på vejen inde hos en gammel kone, der boede i samme by som karlen, og hun fortalte, at karlen var god ven med deres tjenestepige, men faren ville ikke have en husmandstøs ind i gården som kone. Så kørte Winther hen i gården, og da han havde set på karlen, sagde han henvendt til manden: Dette her ser ikke godt ud, hurtig hjælp er nødvendig, men før jeg tager mig af hekseriet, må alle folk samles her inde i stuen. Manden svarede: De er her alle. Det passer ikke, sagde Winther, der mangler en. Ja, svarede manden, pigens er ude at malke. Så snart pigens var kommet ind, sagde Winther henvendt til manden: Din søn og pigens er kærester, og jeg kan sige dig en ting: Giver du ikke dit samtykke til, at de unge får hinanden, vil du, inden året er omme, komme til at køre din søn op til kirkegården. Det hjalp; gårdmanden gav sit samtykke, og de blev gift. Men så

² Balle Sogns fattigprotokol nævner i 1842 en læge i Linå, og ellers kunne man hente en læge i Viborg. Rasmus Mortensen: Balle Sogn, 1946, s. 231.

³ V. Drechsel: Silkeborg 1840-1880, København 1880, s. 104, og Jørn Benderfeldt: Silkeborgs befolkning 1845-1860. Utrykt materiale, Silkeborg Bibliotek

Silkeborg Vandmølle lå, hvor der siden blev bygget en papirfabrik. Den ligger lige over for hovedgården, og det må have været på et af stederne, at Maren Andersdatter mødte Rasmus Jensen i 1841. Kunstneren er ukendt.

længe Anders Winther levede, kom den unge mand en gang hvert år kørende over til Hvinningdal med et læs fødevarer som tak for, at han fik pigen.

Også spørgsmål af en ganske anden slags kunne man gå til den kloge mand med. "En dag kom der en mand til Anders Winther og bad om et godt råd, han led af en unormal længsel efter kvindfolk og var helt syg deraf. Ja, siger Anders Winther, det har jeg selv oplevet, og jeg brugte at jage mine arme ned i et kar med koldt vand lige til albuerne. Skulle det ikke hjælpe, vil jeg råde dig til at søge hjælp hos en klog kone, thi kvinder har mere forstand på den slags, end jeg har."⁴

Historierne om Anders Winther blev ikke mindre fantasifulde, som tiden gik. I 1837 blev det fortalt, at "en dag kom herremanden på Fussingø ved Randers ridende til Anders Winther i Hvinningdal for at blive helbredt. Som betaling tilbød han Anders Winther den bedste hest, han havde i sin stald. Anders Winther havde dog ingen brug for hesten, men en halvårstid senere, da herremanden var helbredt, kom der 50 rigsdaler til ham fra Fussingø."⁵ En anden version af den historie lød, at Winther "kurerede en herremand fra Fussingø, der var opgivet af lægerne. Hans tjener kom ridende og havde en ekstra hest med til Anders Winther at ride på, og da herremanden blev rask, fik Anders Winther hesten som betaling."

Hvis det var kvaksalveri, Winther foretog sig, var det ikke lovligt. En forordning fra 1794 gjorde det klart, at man kunne straffes for det. Første gang med en bøde på 20 rigsdaler, svarende til otte dage på vand og brød, og anden gang med seks måneders fængsel. Bestemmelsen blev kun sjældent brugt, og i praksis lod man de kloge folk være i fred⁶. Dog gik der et rygte om, at Winther engang blev anklaget for kvaksalveri og kom i tugthuset. Da han kom ud igen, blev han modtaget med hornmusik af folk i Hvinningdal.

Da Anders døde i 1849, blev der mere stille på Damgården, nok for stille, for Christen Jensen og fru Mette fik ingen børn. Dog havde parret taget en niece til sig som plejedatter, Marie Kirstine Berthelsdatter (1840-1906). Det havde været lidt uheldigt. Pigens mor, Maren Andersdatter (1805-1870), var storesøster til gårdejerfruen, Mette Andersdatter, og havde fået sin datter uden at være gift. Fem år tidligere havde hun også fået en søn, Anders Christian, som blev født i 1835 i Hvinningdal, vel på Damgården. Der blev ikke nævnt nogen far til barnet. Maren havde i årene herefter arbejde som tjenestepige på forskellige gårde, men i 1840 fik hun så Marie Kirstine Berthelsdatter, og denne gang blev der udpeget en barnefader. Maren var tjenestepige og kunne ikke have barnet hos sig, så det var meget belejligt, at hendes søster, gårdejerfruen Mette, ville tage barnet.

⁴ H. P. Hansen: Skovlovringer. Folkeminder fra Silkeborg Vesteregn, Kbh. 1936. s. 193 f. Fortalt af: Søren Jensen Olsen, Husmand i Funder, født 1860 i Kragelund

⁵ Fortalt 1937 af den 37-årige gårdejer Anthon Winther, Hvinningdal. Silkeborg Bibliotek

⁶ Erik Høvring Pedersen: Kristen Spillemand - den kloge mand i Himmerland. Folk og Kultur 1980, s. 36f

Maren Andersdatter kom til Silkeborg for at tjene, mødte den unge Rasmus Jensen og blev gift med ham i Balle Kirke i 1841. Han var en syv år yngre tjenestekarl på 29 fra Them Sogn, og hun var et 36 år gammelt "fruentimmer for tiden tjenende på Silkeborg". Hun kaldes ikke pige, men fruentimmer, fordi præsten ved, at hun har født flere børn. Forlovere var hendes far, Anders Sørensen (Winther), og hendes bror, Søren Winther. Man må formode, at brylluppet er blevet holdt på Damgården, og at Marens to børn var med til festen. Datteren, Marie Kirstine Berthelsdatter, blev på gården, men sønnen, Anders Christian, tog hun til sig, og efter et par år fik parret også et fælles barn, Mette Margrethe Rasmussen. Maren og Rasmus endte med at få et hus i Hvinningdal, hvor Rasmus arbejdede som daglejer. Han døde 48 år gammel i 1860, og Maren måtte leve af fattighjælp og flyttede ind på Damgården, hvor hendes datter, Marie Kirstine Berthelsdatter, nu var blevet gårdejerkone og hed fru Philipsen. Maren døde i 1870.

Hvordan kunne det gå til, at den lille pige født uden for ægteskab var blevet gårdsmandskone? Hun var plejebarn på Damgården, men blev betragtet som datter, og da hendes moster, Mette, og Christen Jensen ikke fik børn, var det oplagt at få hende gift med en duelig karl, der kunne overtage gården. Han dukkede op og hed Jens Peter Philipsen (1833-1912). Han var gårdmandssøn fra Grønbæk, og sjovt nok havde hans far, Philip Philipsen, gjort det samme i sin tid. Han var kommet til byen, havde giftet sig med en gårdejerdatter, og pludselig var han selv blevet gårdejer. Marie Kirstine Berthelsdatter og Jens Peter Philipsen blev gift i 1863, og de gamle kunne gå på aftægt. Svigersønnen fik skøde på ejendommen i 1866.⁷ Den gamle gårdejer, Christen Jensen, fik de næste ti år på aftægt, inden han døde i 1876.

Det nye ejerpar, Jens Peter Philipsen og Marie Kirstine Berthelsdatter, fik heller ikke børn. Årene gik, og der måtte findes en løsning. Efter en halv snes år valgte de at adoptere den lille dreng, Niels Marius, som blev døbt den sommerdag på Silkeborg Hovedgård. Drengen var ikke helt tilfældigt valgt. Hans far var bødker af små kår, men det vigtigste var, at barnets mor var Ane Johanne Danielsen Winther. Hun var datter af Daniel Andersen Winther (1822-1887), yngste søn af den første selvejer af Damgården, den kloge mand Anders Sørensen Winther. Han havde været for ung til at overtage Damgården i 1830'erne, men som et plaster på såret fik han af sin far en bid jord, udstykket fra gården. Han måtte

klare sig med sin jordlod og ellers arbejde som skrædder, men hans søster på gården tog sig gerne af hans børn. Ane Johanne var derfor vokset op tæt på Damgården, hvor hun nok var kommet hele sin barndom hos sin faster, Mette Andersdatter, og dennes mand, Christen Jensen, og sin ældre kusine, fru Philipsen. Den dag i kapellet på Hovedgården var det den noget sammenbragte familie, der stod faddere for Niels Marius. Det var den lille drengs morfar, husmand Daniel Winther, gårdmand Jens Peter Philipsen og hans hustru, Marie Kirstine Berthelsdatter, samt dennes stedfar, Christen Jensen, Damgårdens tidligere ejer, der nu boede på Damgården på aftægt. Nu skulle arvefølgen på Damgården være sikret.

Niels Marius Jensen blev i 1899 gift med Else Kirstine Andersen, og familienavnet blev få år senere ændret til Philipsen. I år 1900 fik han skøde på Damgården. De gamle Philipsens har nok sagt god for svigerdatteren. De skulle på aftægt under hendes regime. Det var mange år siden, der var født børn på Damgården, men nu blev det anderledes. De næste år kom der liv på gården med tre fødsler i 1900, 1902 og 1904. Gamle fru Philipsen kunne nyde at blive bedstemor, men døde i 1906.

Den 30. april 1907 fulgte katastrofen: Gårdejer Niels Marius døde på Silkeborg Amtssygehus, 32 år gammel. Han efterlod sig kone og tre små piger samt to mænd på aftægt: den gamle gårdejer Philipsen og enkens far, Knud Andersen. Enken drev gården, men det siges, at uheld med besætningen var medvirkende til, at hun valgte at sælge den i 1908.

Hvad skulle hun leve af? Hun var ansvarlig for sine tre piger og de to gamle herrer. Hendes far havde været købmand, og det blev hun også. Hun købte en byggegrund og opførte den første købmandshandel i Hvinningdal, som hun drev de følgende år, til hun giftede sig med en gårdmand og solgte butikken.⁸

I flere generationer var Damgården gået i arv. Der havde været ejerskifte nogle gange, og man fristes til at sige: med kvindelig arvefølge. De tre små piger, der legede på Damgården var tiptipoldebørn af Maren Christensdatter, der med sin mand, Søren Povlsen, drev gården som fæstegård fra 1773, men det havde pigerne nok ingen anelse om.

⁷ Vagn Lihn Kristensen har redegjort for Damgårdens ejendomshistorie i 2007. Materiale i Balle Lokalarkiv. Desuden er anvendt kirkebøger og folketællinger for blandt andre Balle Sogn, Viborg Amt. Kirkebøgerne for Balle Sogn før 1790 er gået til.

⁸ Vagn Lihn Kristensen: Hvinningdal Købmandshandel. Historier fra Balle Sogn, 2011. På adressen Buskelundvej 3, hvor Damgården lå, blev der i 1995 bygget en midlertidig kirke. Hvinningdal Kirke fra 2022 ligger på Buskelundvej 5.

NIELS PETER HANSEN BERG, HJÆLPE-, ANDEN- OG FØRSTELÆRER VED SDR. STENDERUP SKOLE – 2. DEL

Af Ib Doktor, lokalhistoriker,
Stenholt 30
6092 Sdr. Stenderup
Mail: ibdoktor0@gmail.com
Mobil: 5178 5707.

Septembers himmel er så blå

Sommeren 1865 kan PH Berg rejse tilbage til hjemstavnens med eksamensbeviset i hånden. Der er desværre i arkivet fra Blaagaard Seminarium ikke bevaret elevmateriale i perioden 1860–66, så vi kan ikke sige noget om hans eksamenskarakter eller i øvrigt andre oplysninger om hans tid på seminariet.

PH Berg kommer hjem i kølvandet på 2. Slesvigske Krig 1864, som Danmark tabte. Hele Slesvig afgives til Preussen på nær området lige syd for Kolding og et område ved Ribe. Hans lærergerning kommer herefter til at udfolde sig i Sdr. Stenderup som nu, sammen med 7 andre sognekommuner kaldet "de otte sogne", bliver en del af Nørrejylland. De overordnede rammer for hans virke sker efter skoleloven af 1855, en overbygning over den gamle lov fra 1814.

Erfaringerne fra borgerkrigen 1848–51, hvor det kom frem, at den danske hær manglede soldater i kritiske situationer, førte i 1850 til, at den almindelige værnepligt indførtes i Slesvig, ligesom det året forinden var blevet indført i Kongeriget. Undtaget fra den almindelige værnepligt var gejstlige og fastansatte skolelærere.

Søgninger på rigsarkivets online-kilder har ikke bragt oplysninger frem om krigstjeneste for PH Berg.

Efter 1850-loven om almindelig værnepligt var, som nævnt, gejstlige og fastansatte skolelærere fritaget for værnepligten, og da indkaldelse til hæren skete ved 22-års alderen, ser det ud til, at PH Berg er sluppet for at skulle aftjene værnepligten. Allerede som 21-årig er han blevet ansat som

hjælpelærer ved skolen i Sdr. Stenderup, og han kan med kaldsbrevet i hånden se sig fritaget for værnepligten.

Lørdag den 23. september 1865, hvor efteråret netop er begyndt, og himlen virkelig er særlig blå, sådan opleves det i hvert fald, fordi støvpartiklerne fra sommermånedernes varme forsvinder, og luften bliver renere og mere klar, kan unge 21-årige PH Berg begynde som hjælperlærer på landsbyskolen i Sdr. Stenderup, optændt af tidens tanker og ideer om, hvilken ballast han kunne give til de børn, der skulle blive hans elever:

"Det er kærlighed til Børnene, som samler os, Børnene med deres Videbegærlighed og Hjertelighed, Børnene, hvem Fremtiden hører til, og som skulle modtage i Arv, hvad vi have arbejdet og kæmpet for, skulle bevare Kærlighed til alt, hvad der er os helligt og dyrebart, til senere Slægter. Børnene ere derfor imellem os, i vore tanker, og vi imellem dem. Men imellem Børn bliver man selv Barn, bliver mild og hjertelig, kærlig og sagtom. Om Meningerne end skulle komme til at stå skarpt imod hinanden, bør vi ikke glemme, at i ét ere vi enige, i Ønsket om Børnenes Vel, Fremtidens lykke og opfatte hverandres Meninger med velvilligt Sind. Det gælder ikke om mit eller dit, kun om, at Sandheden får Øren¹.

Undervisningen i skolerne var helt og holdent tilrettelagt efter bøndernes behov. Den årlige skolegang begyndte, når høsten var i hus og ophørte, når der igen var brug for børnenes arbejdskraft til pløjning og såning i forårstiden; ofte tog man folk fra det praktiske arbejdsliv og satte dem til katederet. Skrædder og skoflikker, husmand m.fl. var beskæftigelser, som kvalificerede sin mand – særdeles heldigt, da de fleste lærere, som ovenfor nævnt, måtte have et bierhverv for at kunne eksistere: "om e vinter wa han skwolmæjster, men om e sommer wa han muhrmæjster, å han wa lih døgte te beggi diel," hed det i St. St. Blichers "E Bindstouw".

Med tiden blev skolelæreren i kraft af sin uddannelse og baggrund en central skikkelse i sognet. Hans uddannelse

¹ Uddrag af artikel i Nordisk Skoletidende, skolemødet i Vejle den 24de Juni 1863.

gjorde ham til rådgiver for folk i mange anliggende, ja, sågar kunne han opleve at blive betragtet som deres fortrolige ven. Alle vanskeligheder skulle drøftes med degnen. Også PH Berg blev mødt med tillid overalt, hvor han kom frem. Den ellers så tilbageholdne landbefolkning udtalte sig frimodigt til ham, folk følte, at han forstod dem og holdt af dem. Det gav ham fuldt ud at bestille, når han ikke var i skole, og med den store magt, han fik i sognet, søgte han at påvirke folk, så de kom til at interessere sig for et sundt familieliv og gode vaner i hverdagslivet.

Hjælpelæreren PH Berg

Det er på det bagtæppe af mere end 200 års skoletradition og udvikling, at PH Berg træder ind på *lærdommens plan-teskole*, hvorfra han skal sprede de små frø, der skal spire i skolebørnene til deres dygtiggørelse og dannelse til gode samfundsborgere.

Sdr. Stenderup skole blev genopbygget efter den store brand i 1807 og stod færdig 1810. Førstelæreren boede bag de fire vinduesfag længst til venstre. Efter den tids forhold var det en stor og rummelig skole med store vinduer mod syd, som gav lys og luft til skolebørnene.

Skolens placering bekræftede til fulde den gamle "treenighed" mellem kirke, præstegård og skole, alle tre placeret inden for hinandens synsvidde. Skolen fungerede som landsbyens skole, indtil den ny lov om centralskoler kom i 1937/38. Den gamle skole blev herefter anneks til centralskolen med sløjd- og håndarbejdslokaler. Desværre er skolen nu nedrevet. Tilbage ligger den gamle grisestald, beliggende til højre uden for billedet.

Vi skal forestille os, at gulvet i den lille forgang ind til klasse-lokalerne var belagt med mursten. Til venstre var lokalerne med førstelæreren som underviser for de store klasser og til højre lokalet for de små klasser med andenlæreren. Klassekvotienten var ganske høj, op til 35 elever i gennemsnit.

I klasseværelserne stod fire rækker borde. Så var der en brændeovn, en brændekasse og et lille bord med en blikpot-

te med vand til fælles afbenyttelse for tørstende sjæle. På væggen hang et Danmarks – og måske – et Palæstinakort. Det sandstrøede bræddegulv blev fejlet hver dag. Måske det med det sandstrøede gulv ikke altid holdt i virkelighedens verden, men ellers stemmer billedet meget godt med de mange fortællinger om skolerne på den tid, hvor PH Berg begynder sin mangeårige gerning, først som hjælpelærer, derefter den slagne vej som andenlærer for til sidst at ende som landsbyskolens førstelærer.

I den ene ende af huset var degnens bolig – i den anden skolen, der år efter år modtog sognets syvårige for syv år efter at sende dem ud i livet. Kække og oplyste, flittige og gode, som det hedder på frihedsstøtten. Men meget afhang af, hvad der gik for sig i skolestuen.

Men først skal vi have sat på plads, hvor PH Berg nu befinder sig.

Han er efter afsluttet eksamen på Blaagaard Seminarium fra 1. september samme år antaget som hjælpelærer på Sdr. Stenderup skole, hvor førstelæreren er Hans Berthelsen, degn og skolelærer fra 1840 til 1868, og andenlærer Johan Petersen, som formentlig er kommet til skolen kort før PH Berg. Førstelæreren bor i boligen ved skolen, mens andenlæreren må tage til takke med et mindre værelse, også på skolen.

Ærgerligt nok er sognerådsprotokollen fra årene før 1885 gået tabt, så der kan ikke redegøres nærmere for, hvorfor PH Berg antages som hjælpelærer på skolen, ligesom vi heller ikke kan sige noget om hans indtægtsforhold i årene fra hans første ansættelse og frem til 1885. Det spiller nok ind i valget af ham som hjælpelærer, at han selv gik på skolen i Stenderup, hvor han med sit hurtige hoved nok allerede i de største klasser har hjulpet klasselæreren med at undervise de øvrige elever i klassen. PH Berg var i skoleårene fagligt stærk i de fleste fag. De vidste, hvad de fik ved at ansætte ham som hjælpelærer.

En hjælpelærer blev aflønnet af førstelæreren, det var jo ham, der havde ansat hjælpelæreren til at hjælpe sig med undervisningen og vel også for at "holde styr" på eleverne i de store klasser, hvor klassekvotienten kunne være ganske høj. Sognerådet skulle dog godkende ansættelsen af en hjælpelærer, og det var også sognerådet der bestemte, hvor meget førstelæreren skulle betale hjælpelæreren i løn.

Ved folketællingen i 1870 bor PH Berg på kroen. Kroen er gården Gammelhjem, som ligger lige over for vejen Var-markvej i Sdr. Stenderup.

Gammelhjem var i mange år kro og købmandshandel indtil midten af 1880'erne. Paul Jørgensen Fallesen Bruhn købte kroen/gården i 1854 og drev købmandsforretning og en stor eksportforretning til Tyskland med korn, smør og fedekvæg. Han var en driftig herre; han havde i flere år 2 skibe, som lastede ved Gl. Ålbo ved Lillebælt. Han blev også betroet hvervet som sognefoged, som dengang var en myndigheds-person, der repræsenterede den lokale politimyndighed under herredsfogeden inde i Kolding. Han omkom i 1884 ved et ulykkestilfælde med løbske heste. På den stejle bakke, Mølle Bakke, på hjemvejen fra Bjert til Gammelhjem blev hestene *galsindede og løbske* i fuld fart ned ad bakken. Hans kusk overlevede ved at springe af vognen i tide, men kro-ejeren, gårdmanden, købmanden, eksportøren, kirkeværgen og sognefogeden, Paul Jørgensen Fallesen Bruhn, dræbtes i faldet. Herefter tog sønnen, Jørgen Nissen Bruhn, over på gården. Han nedlagde kroholdet og købmandsforretningen og frasolgte senere jordene til Cathrineberg. Jørgen Nissen Bruhn byggede et stort kornmagasin på restejendommen, hvorfra han drev kornhandel indtil sin død i 1923. Kornmagasinet blev nedrevet omkring 1950, hvorefter "De gamles Hjem", Stentoft, blev bygget og indviet i 1953.

Gammelhjem anno 2021. I dag ejes stedet af Henrik Fischer Nielsen, som er internationalt kendt for sine store fyldige damer, hvoraf de to figurer ses foran stuehuset.

På kroen og købmandsgården Gammelhjem er der ved folketællingen i februar 1870, følgende personer ved husstanden:

Poul Jørgensen Fallesen Bruhn, hufader, 40 år.
Maren Olufsen Straarup, husmoder, 34 år, samt børnene:
Christiane 5 år, Else Marie 3 år og lille Jørgen på 1 år.
Niels Peter Hansen Berg, en slægtning, den ugifte 25-årige skolelærer.

Til gården er også et tyendehold: en avlskarl, en butiksjomfru, en barnepige og en "udpige".

Slægtsforbindelsen mellem PH Berg og ægteparret Paul og

Maren er gennem PH Bergs mor, Maren Elisabeth Jepsen, som er søster til Maren Olufsen Straarups mor, Sinnet Marie Jepsen. Altså er PH Berg og Maren fætter og kusine på deres mødrene sider.

Samme år (1870) konfirmeres pigen Antonette Cathrine Bundgaard i kirken, den 24. april. Pigen med det lidt særprægede navn Antonette, var en af eleverne, som modtog undervisning fra hjælpelærer PH Berg, fra 1865 til 1869, hvor han avancerer til andenlærerembedet ved Sdr. Stenderup skole. Pigen vender vi senere tilbage til.

Inden vi fortsætter med PH Berg, skal vi følge en skoledreng, fra han begynder i skolen den 1. oktober 1867. Johannes Andersen er født den 12. august 1860. Hans forældre er svenskeren, Anders Johnson, født den 15. april 1828, og Vejstrup-pigen Anne Marie Sørensdatter Guldberg, født i 1820. Anders vælger, 29 år gammel, at rejse væk fra fattigdommen på den svenske landbygd Saxtorp, en samling forknytte småhuse og et par mindre gårdbrug samlet omkring et vejkryds i Skåne, omtrent midt mellem byerne Landskrona og Löddeköpinge, og han ses i Stenderup i folketællingen 1860, hvor han oplyser, at han i 1857 er kommet til Danmark.

Hans familiebaggrund kender vi ikke, hans forældres navne er John Peerson og Ane Andersdatter, men det er nok ikke helt forkert gættet, at han kommer fra et mindrebemidlet hjem, hvor den arge fattigdom og nød giver stødet til, at han bliver en af de tidlige udvandrere fra Sverige og på sin vej tværs over Danmark vælger han at stoppe op i det milde østjyske morænelandskab med de bløde bakker, hvor fattigdommen godt nok også kan stikke sit grimme fjæs frem; for Anders Johansson, Johnsson, Jönsson, Jensen – hans efternavn høres tilsyneladende forskelligt af listetællerne – er det dog langt at foretrække frem for dét, han kommer fra.

Anders spiller ikke tiden; han finder arbejde som tjenestekarl på skovridergården Stenderup Strand, hvor også tjenestepigen Anna Marie er fæstet, så mindre end tre år efter sin afrejse fra Sverige er han gift med Anna Marie. Brylluppet står den 29. oktober 1859 i Stenderup Kirke, og de bosætter sig i et lejet hus i Stenderup. Året efter, den 12. august 1860, da sol og sommer ødsler deres guld ud over landet, kommer Johannes til verden. Han er enebarn, indtil forældrene tager et plejebarn fra Kolding til sig, Christiane Hansen.

Johannes' mor med det grundskikkelige navn Anna Marie Sørensdatter og efternavnet Guldberg er født den 1. juli 1820 i Grønninghoved ved Sjlund, Vejstrup Sogn, som datter af inderste Søren Christensen Guldberg og hans hustru Kiersten, født Christiansdatter.

Men tilbage til Johannes, søn af daglejeren Anders Johnsen. Syv år gammel starter han i pogeskolen; hans navn, fødselsdag og dato for hans koppevaccination er indskrevet i skoleprotokollen, hvor lærerinden også førte regnskab med hans standpunkt og fravær.

Skoledagen kunne godt være lang for en dreng med lidt uro i kroppen, og det var ikke altid, bogstaverne makkede ret på kridttavlen; den høje skolebænk, han sad på, gjorde det nogle gange svært for ham at skrive pænt, når han hele tiden var ved at glide ned ad bænken, der var tømret sammen med skolebordet, som han dårligt kunne nå. Sidekammeraten, som han delte bord med, havde det samme problem, men i formiddagspausen nød han sammen med kammeraterne at løbe ud på skolepladsen og strække kroppen.

Johannes bliver konfirmeret 9. april 1876 og får gode karakterer af præsten, som giver ham mg for kundskaber og mg for opførsel, et sæt karakterer, som, tror jeg, også meget godt afspejler hans standpunkter i skolen. Han forlader altså skolen med gode kundskaber og med en praktisk sans for de opgaver, hans fremtidige arbejdsliv kommer til at stille ham overfor.

Andenlærer PH Berg og skolen i 1870'erne

Førstelæreren, Hans Berthelsen, som er født i landsbyen Vester Vedsted i Nordslesvig, tæt ved Vesterhavet, har siden 1840 været degn og skolelærer på skolen i Sdr. Stenderup. Efter flere års svagelighed trækker den 64-årige Hans Berthelsen sig 1868 fra skolelærergerningen, og han dør 11. november 1871 og begravnes fire dage senere på kirkegården i Sdr. Stenderup.

Andenlæreren, Johan Pedersen, rykker op i førstelærerembedet kort efter Hans Berthelsens afgang som skolelærer i 1868. Johan Pedersen kommer fra Nordslesvig, født 1842 i Sommersted som søn af hjulmager Johan Pedersen fra Sommersted og hustru Elisabeth Ludvigsen. Han gifter sig, 26 år gammel, den 29. maj 1868 med den 32-årige Anna Magdalena Petersen, datter af daværende gårdmand til gården Strandholm ved Lillebælt, Niels Nissen Petersen og hustru Anna Maria Johannesdatter.

Lærerrokaden giver PH Berg embedet som andenlærer i hånden fra 23. september 1869. Den 25-årige skolelærer har gjort et godt indtryk på skolekommissionen med præsten som formand og nedsat af medlemmer fra sognerådet, medlemmer, der alle er gårdmænd, og den unge lærer er, som søn af en gårdmand, formet af gårdmandsstanden, men også med en intellektuel kapacitet og situationsfornemmelse, der rækker ud over dagligdagens trivialiteter. Kort sagt:

PH Berg klinger godt sammen med bønderne, der sidder på den lokale magtbastion, sognerådet. Vel har også forholdet til hans kollega, nu førstelærer Johan Petersen, spillet en rolle, og vi må gå ud fra, at PH Berg har skabt sig gode relationer til i samarbejde med førstelæreren at bestride embedet som andenlærer på skolen i Sdr. Stenderup.

Vi er nu fremme ved tærsklen til 1870'erne, modernismens gennembrudsår med Georg Brandes, der hudflettede den danske romantiske litteratur, som han mente havde overlevet sig selv, og i stedet burde afspejle udviklingen i samfundet og sætte problemer til debat som fx familieforhold, kønsroller, ejendomsret, tro og demokrati. Store dele af samtiden opfattede Georg Brandes' kritik som noget højpandet bragesnak, der, selv om der nu nok var noget om det, ikke optog PH Berg i særlig grad; han var optaget af sammen med førstelæreren at stable en fornuftig undervisning på benene for de næsten 85 skoleelever i alderen 10-14 år, der hver morgen stillede op på skolepladsen foran kirken, hvorefter de klassevis marcherede ind i klasselokalerne og først på skolelæreren afmålte nik med hovedet ved hans ankomst ind i klasselokalet måtte sætte sig på deres plads ved skolepultene.

Ved folketællingen i 1870 kunne befolkningstallet i Sdr. Stenderup opgøres til 1260 indbyggere, heraf udgjorde skolebørn i 7-14 års-alderen 187.

I 1860 var der i Stenderupskov blevet opført en skole efter pres fra forældre, der fandt vejen ind til Sdr. Stenderup for lang og for besværlig for deres børn. Området grænser ud til Lillebælt, og fra den yderste del af sognet er der ca. 3,5 km ind til landsbyen; det kunne godt være en lang gåtur for de små i surt vejr, i særdeleshed om vinteren, når vejene knøg til med sne. Omkring 30 elever blev undervist af enelæreren Jacob Bergholdt fra oktober 1860 til 1868, og ved folketællingen 1870 er det 44-årige Aage Johannes Aggesen, der med sin 10 år yngre kone, Kirstine Jensen, og deres 5 børn bor på skolen. Han er enelærer og underviser ca. 35 børn i alderen 7 til 14 år.

På flere af de store gårde i sognet hjemmeunderviste forældrene deres børn med egne lærerkræfter; i 1870 var huslæreren helst en yngre seminarist, hvilket gjaldt for gårdene Fensbjerggård med den 22-årige seminarist Hans Willatsen Hansen, Thygesminde med den 26-årige Anders Sørensen Juhl, Dalagergård med den 23-årige Hermann Julius Leopold Hansen og Varmarkgård med den 22-årige lærerinde Henriette Petersen. De fire lærere underviste i alt 10 børn! Fratrækkes disse børn de ovennævnte ca. 187 skolesøgende børn, kommer vi ned på ca. 177 børn, hvorfra skolebørnene i

Stenderupskov, ca. 35 børn, også skal trækkes, hvorefter vi er nede på ca. 142 børn. Næste mellemregning er antallet af børn i byens pogeskole. Den havde i 1870 ca. 55 elever fordelt på de 7-9-årige. Pogeskolen i Sdr. Stenderup har iflg. F. L. Hansens Hjemstavnsbog 1935 i årenes løb holdt til i lejede lokaler flere steder i byen, bl.a. hvor den gamle Stenderup Bys Brugsforening havde til huse og i et hus på hjørnet af Stenderupvej og Hundborgvej.

Pogeskolen, eller forskolen, som den også kaldtes, ved Hundborgvej. Huset ligger på matr. nr. 96 og skolepladsen ligger over for huset på matr. nr. 95. Den gamle skoleplads er nu en del af haven til matr. nr. 98.

Pogeskolen var en forskole for de små skoleårgange, hvorefter de fortsatte på den "store skole". Fra 1870'erne og fremefter var det typisk kvindelige lærere, der varetog undervisningen i pogeskolen. Samtiden forventede dengang, i modsætning til de mandlige lærere, som gerne måtte have en fast hånd med eleverne, at småbørnslærerne stod for en blid og kærlig tilgang til de små børns trivsel i deres første skoleår.

Efter alle mellemregningerne har andenlærer PH Berg og førstelærer Johan Petersen ca. 87 10-14-årige elever, altså gennemsnitligt mere end 40 elever i hver af de to klasser. Hver årgang gik 2 år i samme klasse. Ved folketællingen 1870 ses ikke andre lærere end de to nævnte; der har altså på det tidspunkt tilsyneladende ikke været nogen hjælpelærere tilknyttet de to lærere på skolen.

Aflønningerne var blandt lærerne en evig kilde til diskussion, som de seminarieuddannede lærere mente var alt for lav set i forhold til den samfundsnytte, lærerne ydede ... *da det dog er bekjendt nok, at der er en stor Mængde af Lærerne, der i en lang Række af Aar have siddet med en Løn, der ikke er saa stor, som den simple Daglejers har været i de senere Aar, og man jo ellers er tilbøjelig nok til at betragte Lærernes*

Gjerning som en af de vigtigste ... men efter en 13 á 14 Aars tro Tjeneste at være henvist til en Lønning, der netop er ligesaa stor som den, Præstens Røgter har, det mener jeg dog er at sætte en stakkels Lærer på en for hård Prøve, skriver en lærer i det ugentlige meddelelsesblad, Skoletidende, den 26. juni 1873. Man aner ekkoet derfra til den store lærerstrejke i efteråret 2013!

Som tidligere nævnt er sognerådsprotokollen før 1885 gået tabt, så vi kan ikke ad den vej søge oplysninger om lærernes aflønning ved Sdr. Stenderup skole. Vi kan dog indhente lidt statistikoplysninger i det nævnte ugentlige meddelelsesblad, hvor en oversigt vises i bladet 25. september 1873. Lønnen for en andenlærer ligger i de mere velhavende, østvendte jyske sogne årligt på omkring 260 Rigsdaler og for en skolelærer og kirkesanger (førstelæreren) noget højere. Som sagt: vi ved ikke præcist, hvor meget PH Berg aflønnedes med som andenlærer, det kan sagtens have været en lavere løn, næppe højere; den tids sogneråd var påpasselige med sognekassen!

PH Berg og kærligheden

Andenlærerembedet blev typisk set som en "svingdørsstilling"; det gjaldt om at komme videre frem til et lærerembede som førstelærer et eller andet sted i kongeriget. Det var ikke ualmindeligt, at en lærer med sin familie, stor eller lille, brød op fra landsbyen for at flytte til den anden ende af landet i ønsket om at få sine ambitioner opfyldt. Det gav prestige i lokalsamfundet, og en højere løn var som i dag også med til at mobilisere den stræbsomme lærer.

PH Berg har næppe været uden ambitioner på egne vegne; hans kærlighed til hjemegnen og hans familie holdt dog hans drømme om advancement i ave, og efterhånden som årene gik, kølnedes hans interesse for et embede andetsteds. Til gengæld steg interessen for særlig én pige, som han som helt ung hjælpelærer havde haft som elev.

Lørdag den 7. oktober 1876 kan kornhandler og enkemand Svend Henrichsen Bundgaard føre sin 21-årige datter op til alteret, hvor 32-årige PH Berg venter på sin tidligere elev, hvorefter præsten og ridder af Dannebrog, Jonas Christian Olsen, forretter vielsen i overværelse af gårdmandsfamilierne på Gammelhjem og Brødregård.

Antonettes familie

Den unge kvinde er Antonette Cathrine Bundgaard, født 11. marts 1855 i Stenderup og døbt i kirken 1. juni 1855. Hendes forældre er Svend Henrichsen Bundgaard, født 30. marts 1812, og Christine Marie Sørensen, født 2. november 1812, begge af Stenderup.

De er altså begge født i 1812 med godt et halvt års mellemrum, og begge konfirmeres de, som præsten skriver i kirkebogen: *Dom: Palmarum*; Herrens dag, Palmesøndag, 8. april 1828.

Der er fremdrift i den unge Svend; allerede 23 år gammel ses han i folketællingen 1835 som *Husbesidder og gjør i Træskoe*, han er ugift og har sin stedmor, Ane Oles, og sin 16-årige søster Mette boende hos sig. Der er bud efter træsko, så han har en lærling ansat hos sig, Chresten Hansen Mehlbye, som *lærer at gjøre i Træ-skoe* og ligeledes bor i huset. Med til husstanden er desuden den 10-årige Niels Sørensen Bramsen, der *her bliver opdraget*. Svend har travlt på træskoværkstedet, træspånerne har fløjet om ørerne på mester og lærling, men Svend tænker... på ungmøen Christine, som går derhjemme ved sine forældre. Hendes far er en af landsbyens skræddere, og Christine har for længst lært, hvordan man rimper karles slidte og gamle bukser, så de kan klare et stykke tid endnu i marken, og hvordan man syr med tøjet lagt stramt over håndens kno, så sømmene sidder lige og fast syet ind i stoffet.

Ungdom og kærlighed, ved landsbyens gadekær, der mødes han og hun – de to har haft hinanden kær fra deres helt unge dage, og de skjulte øjekast bliver længere og længere. Det går, som det er gået for så mange andre før dem; det haster med at komme i kirken, og den 17. november 1838 kan Christine gå med sin skrædderfar ved armen op til alteret, hvor Svend venter. Kirkegæsterne har nok anet, hvor det bar hen; det kunne ikke længere skjules, at Christine var frugtsommelig, og allerede den 19. januar 1839 fødes deres første søn, Henrich Svendsen Bundgaard, efter tidens skik navngivet efter sin far.

Endnu en søn, Søren Andreas Svendsen Bundgaard, kommer til i 1840. Den lille familie forøges med igen en dreng, som får navnet Anton Svendsen Bundgaard, født 7. september 1845. Ved hans dåbs indførelse i kirkebogen ses interessante oplysninger, idet de tre faddere er fra tidens absolutte gårdmandselite i Stenderup Sogn. Familien Bundgaard, træskomandsfamilien, er at finde blandt sognets velhavende gårdmandsfamilier i Stenderup, men det er døden lige glad med.

Døden er den visse uvished, og vi vender helst ryggen til den. I første halvdel af 1800-tallet var børnedødeligheden så høj, at det var et grundvilkår for forældre, at de kunne miste et eller flere børn til døden, enten som helt spæde, eller når de var ved at vokse op. Og døden tager sin høst i familien Bundgaard.

Den midterste dreng, Søren, dør 6 år og 7 mdr. gammel, den 6. december 1846 og begravnes på kirkegården i Stenderup. Deres yngste søn, Anton, der kom til verdenen 15 måneder tidligere, dør 10. maj 1854, 8 år gammel. Han får *Ligtalen og Kirkens lys* ved begravelsen fra kirken i Stenderup.

Ved folketællingen i 1855 består familien Bundgaard nu af Svend, 42 år, husejer og træskomand, hans kone Christine, 42 år, og deres søn Henrik, 17 år.

Som døden tager sin høst, giver livet også sin mening; 11. marts 1855 føder 42-årige Christine en lille pige, der opkaldes efter sin afdøde bror, Anton. Hun døbes i kirken 1. juni 1855 og gives navnet Antonette Cathrine Bundgaard.

Pigen Antonette Cathrine, i daglig tale kaldet Cathrine, vokser op, går i skole og bliver konfirmeret *1'ste Søndag efter Påske den 24. April 1870*, og præsten Johannes Petersen giver hende skudsmålet *meget godt* for kundskaber og *udmærket godt* for opførelse.

Fra træskomand til gårdejer synes der at være noget af et spring, men det kan Svend, Antonettes far, tage; ved indførelsen af sønnen Antons dødsfald i kirkebogen 1854 står han beskrevet som gårdmand, ved Antonettes konfirmation i 1870, som gårdejer, men altså ved folketællingen i 1855 som husejer og træskomand. Ved folketællingen 15 år senere i 1870 er han kornhandler. Det kan være lidt svært at få hoved og hale i det, og det rejser spørgsmålet: Hvilken gård har han ejet?

Vi ved, at han allerede 23 år gammel, i 1835, er husejer, hvilket var ret usædvanligt tiden taget i betragtning, men lidt oplysninger om, hvilke ejendomme han har ejet, kan vi finde i den Slesvigske Protokol 1864. Denne protokol blev udarbejdet som følge af 1864-krigens udfald, hvorefter landsbyen Stenderup sammen med 7 andre landsbyer, de såkaldte otte sogne, blev lagt til Nørrejylland. De gamle slesvigske matrikelbetegnelser skulle tilpasses det rigsdanske matrikelsystem, og til det brug blev der foretaget nye målinger og efterfølgende fastsættelse af den skattemæssige ligning på ejendommene i landsbyen. Registreringen skete i 1867. Af protokollen fremgår det, at Svend Henrichsen Bundgaard ejede tre ejendomme ved Hundborgvej, i dag Hundborgvej 1, og en lille jordlod overfor, nu tilhørende Hundborgvej 2, samt huset Hundborgvej 29.

Det er troligt, at huset ved Hundborgvej 1 er stedet, han ejer i 1835, ikke huset i dets nuværende skikkelse, men nærmere et hus tilsvarende huset ved Hundborgvej 29.

*Bindingsværkshuset ved Hundborgvej 29.
Fotograferet sommeren 1976.*

Huset ved Hundborgvej 1. Det oprindelige gamle bindingsværkshus med træskoværkstedet er formentlig nedrevet engang i 1870'erne, hvorefter det nye "stationsbyprægede" hus er bygget; det måtte gerne leve op til ejerens status som handelsmand og kornhandler. Helt i tråd med tiden navngives huset "Villa Olga" efter datterens fødsel i 1877. På modsatte side af vejen ligger den jordlod, der engang hørte til ejendommen, men nu er tillagt Hundborgvej 2. Fotograferet sommeren 1976.

Det ser altså ud til, at Svend Henrichsen Bundgaard ikke har været egentlig ejer af en gård, men han har trods alt ejet to huse og en selvstændig, ganske vist lille, jordlod; egentlig godt gået af en træskomand, der tilsyneladende har forstået at få produktionsvirksomheden "Træsko" til at give et tilstrækkeligt godt afkast, så han har kunnet give sig selv og familien i øvrigt en passende status i det lokale hierarki, hvor familiens omgangskreds ser ud til at være de toneangivende gårdmandsfamilier i Stenderup.

Som ovenfor nævnt er Svend Henrichsen Bundgaard ved folketællingen i 1870 kornhandler. Med sin veludviklede sans for gode forretninger har han i tide sadlet om; der er

gode tider for kornsalg, det ses tydeligt på de mange nye stuehusbygninger, som de selvbevidste bønder i Stenderup lod opføre i tiden fra sidst i 1850'erne til op i slutningen af 1870'erne. Kornsalg gav mange penge, og hvorfor ikke sanke til huse mens tid var, så træskomanden, gårdmanden og nu kornhandler Bundgaard aftager korn hos bønderne, indskiber kornet ved den lille havn ved Gl. Ålbo, hvorfra det sejles videre til markederne mod syd.

Korneventyret fortsatte til langt ind i 1870'erne med højkonjunkturer i kornhandel, ja, det "boomed" ligefrem, ville vi sige i dag. Disse år var virkelig landbrugets fede år, og priserne på korn var usædvanlig høje, det var gode høstår og afsætningsmulighederne var maksimale. Flere penge mellem hænderne gav større købelyst, og det var denne voksende pengerigelighed, der også viste sig i det lokale foreningsliv – bondesparekasser og lokale forsikringselskaber hjalp godt med til at konsolidere den nye pengeøkonomi på landet.

Men døden høster endnu engang i familien Bundgaard. Antonettes mor, Christine Marie Bundgaard dør den 1. marts 1872, 59 år gammel, og begravnes 9. marts 1872 på kirkegården i Sdr. Stenderup. Præsten noterer i kirkebogen, at hun er død af feber. Begravelsen sker, som præsten oplyser det i kirkebogen, med parentation, *Ligprædiken og Kirkens Lys*.

Antonettes far er nu enkemand, den førnævnte 17-årige bror, Henrik, ses ikke i folketællingerne efter 1860 og er formentlig rejst udensogns; det understøttes også af, at han ikke ses opført i kirkebogens dødsregister i årene derefter. Faren er fortsat bosiddende i huset ved Hundborgvej ved folketællingen i 1880, hvor det også ses, at Antonette bor der med sin mand PH Berg, skolelæreren, og deres to år gamle datter Olga.

Olga Kristine fødes 4. juli 1877, bliver døbt i hjemmet, nu kaldet Villa Olga, den 11. juli 1877 og fremstillet i kirken 1. september 1877.

To familier i 1880'erne

Ved folketællingen 1880 er 19-årige Johannes Andersen tyende på gården Katrineberg. Han tjener som karl, og samme sted er også den 17-årige Marie Andreasdatter Hermand fæstet som tyende. Det år er der i alt 12 tyendefolk på gården, foruden ejeren, gårdmandsenken Maren Tonnesen, født Bogh.

Marie Andreasdatter Hermand, født 8. februar 1862 og døbt den 1. maj 1862, er datter af husmand Andreas Nielsen Hermand, født 27. februar 1818 og hustru Kirsten Marie Jacobs-

Andenlærer PH Berg står med hånden på skulderen af sin hustru Antonette Cathrine Bundgaard, og på hendes venstre side står deres datter Olga. Førstelæreren Johan Petersen ses til højre. Til højre for ham er hans to sønner, Niels Peter Petersen og Peter Petersen. Siddende ved ham hans hustru, Ane Magdalene Petersen. De to unge mennesker i midten er ukendte. Kan måske være en ung hjælpelærer og ung pige i huset ved en af de to lærerfamilier?

Billedet venligst udlånt af Sister Maria Columba O'Larey, Colorado i Amerika, 2021. Hun er barnebarn af Poul Jacobsen Frimann, født 1876 i et lille lerklinet, stråttækt hus på Cathrinebergs grund.

Poul og Olga gik i skole sammen – dengang skolen var dér, hvor den gamle brugs lå. Poul udvandrede til Amerika i 1892. Poul kaldte Olga for "min lille kæreste", fortæller barnebarnet Sister Maria Columba O'Larey. Fotografiet er fra ca. 1883.

datter Duus, født 2. november 1821, begge fra Stenderup. Marie kan føre sin slægtslinje skiftevis på mande- og kvindesiden 8 generationer tilbage, hvor en gårdmand Jørgen Lassen Beengard ifølge jordebogen for Agtrup 1642 står nævnt som fæster af gården Bengaard i nabosognet Sdr. Bjert.

Marie blive konfirmeret påmæssesøndag 9. april 1876 af pastor Olsen med karaktererne mg for kundskaber og mg for opførsel.

Johannes og Marie fatter godhed for hinanden og den 8. november 1884 gifter den 24-årige Johannes sig med den 22-årige Marie i Sdr. Stenderup Kirke. De bosætter sig i byen, og Johannes fortsætter i landbruget som daglejer. Deres førstefødte bliver pigen Cathrine Marie Andersen, født

Skolebillede med lærerne Johan Petersen og PH Berg med mørkt hår og skæg. Den unge mand til højre for PH Berg må være en hjælpelærer, se billedet ovenfor. Nævnte Poul Jacobsen Frimann ses siddende som nr. to fra højre ved krydset. Billedet venligst udlånt af Sister Maria Columba O'Larey, Colorado i Amerika, 2021. Fotograferet ca. 1883.

den 31. august 1886. De næste to børn kommer hurtigt til, Andrea Kristine i 1888 og Anders Christian i 1889. Ved begge de to sidste indførsler i kirkebogens fødselsregister står Johannes nævnt som arbejdsmand.

PH Berg er som nævnt blevet far til Olga. Den lille familie bor i svigerfarens hus ved Hundborgvej, hvor også Antonettes far selvsagt bor.

Fra 1885 kan vi med sognerådets forhandlingsprotokol begynde at følge lidt med i forholdene omkring skolen. Det er mest praktiske forhold omkring skolens fysiske indretning, aflønning af lærerne, skoleundervisningens længde, eftergivelse af mulktter (bøder) m.v., vi kan læse om i forhandlingsprotokollen.

Eksempelvis beslutter sognerådet på sit møde 18. april 1885, at *andrage Amtsrådet om af kommunekassen at udrede til lærer Berg et tillæg på 150 kr.*

Den 13. februar 1886 bevilliges lærerne Johan Petersen og PH Berg et løntillæg på 40 kr. På samme møde blev det yderligere oplyst, at *Reguleringssummerne for lærerembederne i Stenderup Sogn for tiåret 1886 – 1896 er fastsat saaledes:*

<i>Stenderup førstelærerembede</i>	<i>1719 kr</i>
<i>Stenderup andenlærerembede</i>	<i>715 kr</i>
<i>Stenderupskov skole</i>	<i>1319 kr</i>

Her ses tydeligt lønforskellen mellem første- og andenlærerembedet – stærkt motiverende for at søge et ledigt førstelærerembede, om så det skulle være på en skole i den anden ende af landet. De af sognerådet årligt tildelte tillæg til andenlærer PH Berg bødede lidt på det, uden dog at påvirke lønforskellen nævneværdigt.

Slutningen på historien følger i næste Slægtsforskeren.

... OM, HVORFOR JEG IKKE ER AF ÆDEL BYRD, HVORFOR TYCHO BRAHE SPØGER I KULISSEN, OG HVORFOR JEG IKKE FIGUREREDE I ARVEFØLGEN TIL ET STORT GODS

Af Søren Prag
soeren.prag@gmail.com
tlf. 5696 9233

Jeg er årgang 1943 og husker min farfar (1883-1950) som en rar mand med et glimt i øjet og god til at fortælle historier – især den om, hvorfor vi *kun* hedder Prag.

I et kvart århundrede var han barber- & frisørmester på Skodsborg Badesanatorium nord for København – overklassens foretrukne kursted. 'Salonen' lå gemt af vejen i et hjørne af

kælderen. Tonen var afslappet og uformel, og gæsterne nød at komme der og blive barberet og ondulet.

Ifølge ham havde en af vores forfædre i fordums tid vundet hæder og ære ved at kæmpe bravt side om side med sin svenske konge i det bøhmiske nær Prag. Belønningen var en **besiddelse** i Skåne og retten til at bære navnet **von Prag**. Til min store skuffelse forsvandt **von**'et og **den ædle byrd**, så *kun* Prag var tilbage. Og det var OK, mente min farfar – vi er jo bare *almindeligt godtfolk*.

Besiddelsen viste sig at være et lille soldatertorp, 'Simelsberga Rotehus' på i Rote/Olstorp 1 i Kågeröd Socken.

Kågeröd – ca. 15 km nordøst for Landskrona

Der boede min tipoldefar, Pehr Jönsson Prag (1809-1864), med kone og 5 børn fra 1831 til '49. Prag'et var hans soldatnavn, med stor sandsynlighed taget efter det verdensberømte sognebarn **Tycho Brahe** (død og begravet i Prag) ... Så på en måde er der mening i galskaben.

Efter min farfars død i 1950 overtog min faster (1913-1969) 'Salonen'. Hun havde arbejdet der siden midt i 30'erne og var

Min farfar i 1949 ved nedgangen til 'Salonen' – th. ses Donkey (?-1950)

et livstykke – altid fuld af skæg og ballade og lidt mystisk. Som dreng troede jeg, hun var rig. Hun boede småt, var ofte ude at rejse, havde mange glinsende smykker (nogle af dem fra Reseda på Strøget i København) og store rober (genbrugs-creationer skabt for en billig penge af svigerinden, som var dameskrædder). Først senere gik sagens rette sammenhæng op for mig.

En svensk godsejer (1891-1970) var jævnligt på kur i Skodsborg. I 'Salonen' mødte han min faster. De forelskede sig og dannede par resten af livet. Sammen færdedes de på de bonede gulve i ind- og udland (derfor roberne osv.). Han friede til hende adskillige gange, men hun sagde pænt nej tak. Hun ville ikke opgive sin selvstændighed og havde 'Salonen' til sin død. På en tur i en af godsets skove i begyndelsen af 60'erne så hun skovarbejderhuset - *'Ihh altså! hvor er det sødt! Sådan et vil jeg gerne ha'!* ... *'Jamen skat, du bor på 1. sal i en 1½-værelses med fransk altan!'*

Et par måneder efter ringede det på hendes dør. To store skovarbejdere ville grinende gerne vide, hvor de skulle stille huset? Stor opstandelse, endnu mere grin og glødende telefoner!

For 60 år siden kom dette transportable skovarbejderhus fra et stort gods i slægten eje – her set i 'parken' på Skierpinge (matr. 80ab/Rutsker). Tv. ses Balder (2013 -?)

Astronomen Tycho Brahe (1546-1601) fra Knudstorp Borg lige sydøst for Kågerød

Det havnede som legehuse i mine forældres sommerhus, og i 70'erne kom det så her til Nordbornholm.

I 1969 døde min faster og blev begravet i godsets park. Ved begravelsen traf jeg godsejeren for første gang. Han var sønderknust og blev året efter selv begravet ved siden af sin elskede! Der var ingen livsarvinger, og det viste sig, at hvis godsejeren var død først, havde min faster arvet godset, og jeg **ville have figureret i arvefølgen!**

Staten fik tilbudt godset, men takkede nej; der var noget med nogle klausuler. Man fandt en fjern slægtning i udlandet, og så blev han godsejer! Og det var nok godt nok. Hva' sku' vi almindelige godtfolk med et gods?

HJÆLP TIL SØGNING I UDLANDET

Søger du familie i USA, Canada, UK, Østrig, Ungarn, Tjekkiet eller Australien?

Så skal du være klar over, at der sidder en gruppe forskere i disse lande klar til at hjælpe dig – som tak for den hjælp, de selv har fået af danske forskere. Alt hvad du skal gøre, er at sende dem en mail og forklare, hvad du søger efter. Du finder deres navne og mailadresser vores forum forum.slægt.dk/index.php > AneEfterlysning > emnet *Hjælp til søgning i udlandet* (øverst på siden blandt de faste indlæg).

Brug endelig dette fine tilbud!

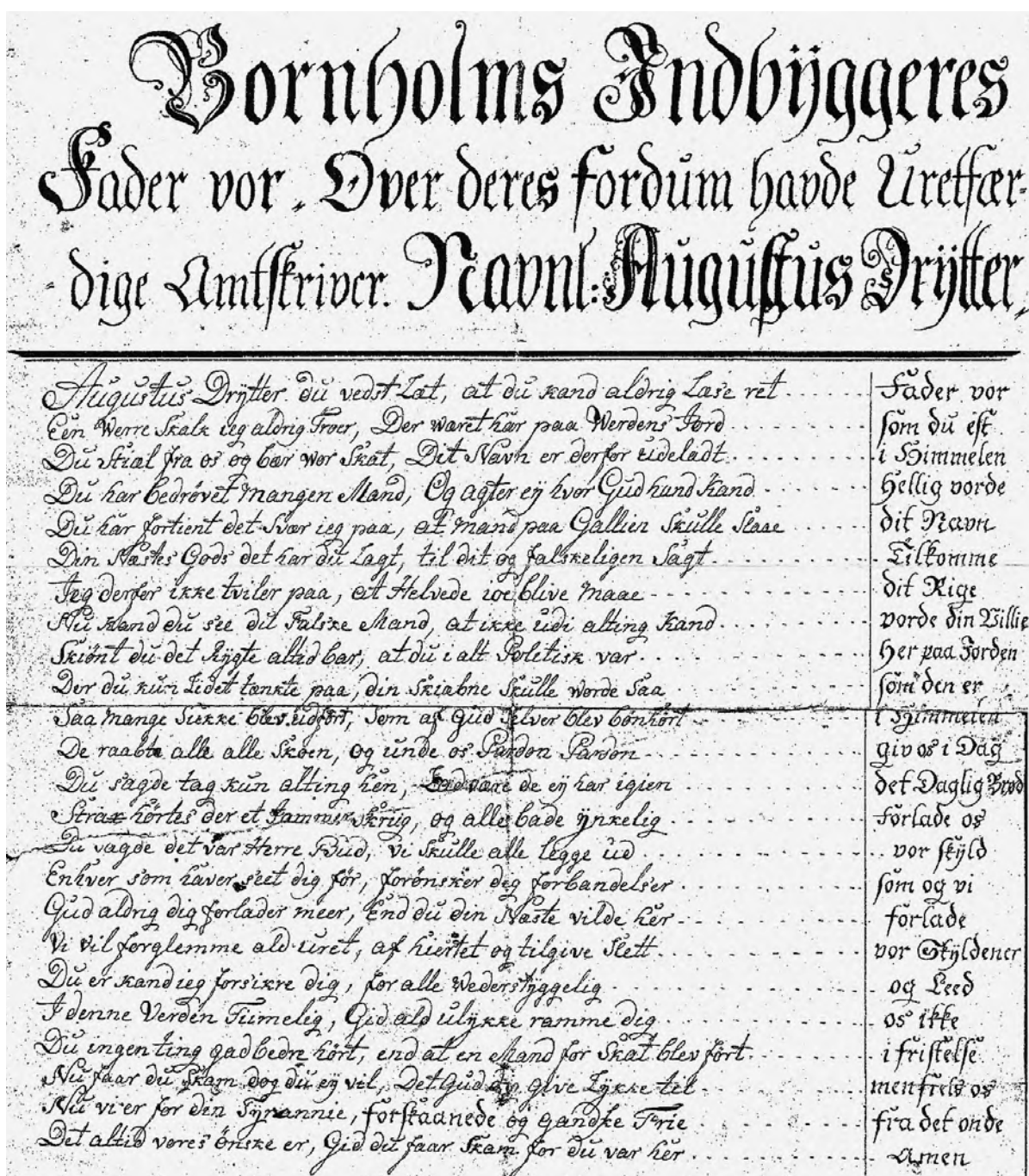
ET BORNHOLMSK FADERVOR

I Slægtsforskeren nr. 1, 2023, bragte vi en historie om den bornholmske amtskriver August Deckner, der i 1691 blev dømt til kagstrygning, brændemærkning og livsvarigt arbejde på Bremerholm for magtmisbrug og underslæb – i øvrigt en opfølgning på en gotisk tekstprøve i det foregående nummer.

Historien fik medlem Hans Vindahl Pedersen, Rønne, til at reagere; han kunne oplyse, at Deckners gerninger havde resulteret i et smædedigt, der siden blev kendt som "det bornholmske fadervor". Man har her udvidet det kristne fadervor

med en opremsning af skriverens ugerninger. Inspirationen kom fra Tyskland, og det bornholmske fadervor skal være en tillempet oversættelse af et tysk smædedigt fra 1646 mod den svenske general Torstensson, der også hærgede i Danmark.

Fadervoret findes i forskellige afskrifter, og dette er en af dem. I Bornholmske Samlinger, 32. bind, 1949, kan læses en kort artikel om digtet, skrevet af folkemindeforskeren August F. Schmidt.

Bornholms Indbyggeres Fader vor Over deres fordem havde Uretfærdige Amtskriver Navnl. Augustus Drytter

Augustus Drytter, du vedst Læt, at du kand ikke aldrig Læse ret
Een Werre Skalk ieg aldrig Troer, Der wæret har paa Werdens Jord
Du Stiæl fra os og bær wor Skat, Dit Navn er derfor udeladt
Du har bedrøvet mangen Mand, Og agter ey hvor Gud hand kand
Du har fortient det Svær ieg paa, at man paa Gallien Skulle Slaa
Din Næstes Gods det har du Lagt, til dit og falskeligen Sagt
Jeg derfor ikke tviler paa, at Helvede io blive maae
Nu kand du see du Falske Mand, at ikke udi alting kand
Skjønt du det Rygte altid bar, at du i alt Politisk var
Der du kun Lidet tænkte paa, din Skiæbne Skulle worde saa
Saa mange Sukke blev udført, Som af Gud Selver blev bønhørt
De raabte alle alle Skoen, og unde os Pardon Pardon
Du sagde tag kun alting hen, Lad være de ey har igien
Strax hørtes der et Jammerskrig, og alle bade ynkerlig
Du sagde det var Herre Bud, vi Skulle alle legge ud
Enhver som haver seet dig før, forønsker dig forbandelser
Gud aldrig dig forlader meer, End du din Næste vilde her
Vi vil forglemme ald uret, af hiertet og tilgive Slett
Du er kand ieg forsikre dig, for alle Wederstyggelig
I denne Verden Tiimelig, Gid ald ulykke ramme dig
Du ingenting gad bedre hørt, end at en Mand for Skat blev ført
Nu faar du Skam dog du ey vil, Det Gud dig give Lykke til
Nu vi er for din Tyrannie, forskaanede og gandske Frie
Det altid vores ønske er, Gid du faar Skam, for du var her

**Fader vor
som du est
i Himmelen
Hellig worde
dit Navn
Tilkomne
dit Rige
worde din Villie
her paa Jorden
som den er
i Himmelen
giv os i Dag
det Daglig Brød
forlade os
vor skyld
som og vi
forlade
vor Skyldener
og Leed
os ikke
i fristelse
men frels os
fra det onde
Amen**

DANSK SØFARTSHISTORIE – OG SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Af Per Hundevad Andersen
pan@slaegt.dk

Slægtsforskernes Bibliotek og M/S Museet for Søfart har indgået en aftale om at digitalisere 250.000 kartotekskort fulde af dansk søfartshistorie. Kartoteket er et unikt redskab til information om danske skibe, søfolk, rederier og andre navne fra søfartens historie.

Kartoteket kaldes populært for "Die Elisabeth", idet det var

den tyskfødte Elisabeth Henningsen, hustru til museumsdirektøren Henning Henningsen ved M/S Museet for Søfart, der fra ca. 1951 til 1981 som arkivassistent arbejdede på et fantastisk projekt. Hun gik uoverskuelige mængder af arkivkasser, protokoller, journaler, havnepapirer og meget andet igennem. Hver gang hun stødte på navnet på et skib, et besætningsmedlem eller en reder, skrev hun det ned på et kartotekskort, enten i hånden eller omhyggeligt på maskine, som regel med en henvisning til den originale kilde. De små kartotekskort samlede hun i skuffer, der kom i kartoteksskabe. I dag findes skabene under jorden på M/S Museet for Søfart i Helsingør.

Dette omfattende analoge opslagsværk er centralt i besvarelser af spørgsmål om dansk søfartshistorie. Det er som et kæmpe indeks til historien, og museet modtager årligt tusindvis af henvendelser, hvor opslag kan være til hjælp.

De mange kartotekskort befinder sig i 32 store skuffer, der på skift køres til Slægtsforskernes Bibliotek, hvor de bliver skannet.

Digitalisering

Desværre er kartoteket kun tilgængeligt på Museet for Søfart. Derfor er det afgørende, at det gøres generelt tilgængeligt gennem en digitalisering. Alle interesserede vil herved kunne lave opslag i kartoteket og finde frem til historiske oplysninger om skibe, besætningsmedlemmer, rederier og andet.

Slægtsforskernes Bibliotek har stor erfaring med at skanne og tilgængeliggøre historiske materialer. Det er derfor naturligt, at vi indgik en aftale med M/S Museet, så denne unikke kilde kan blive digitaliseret.

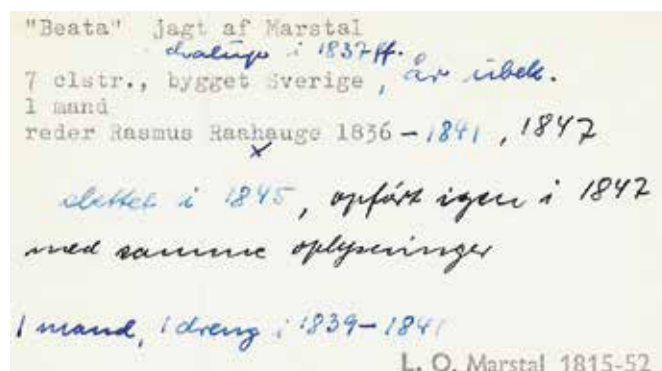
Første del af projektet består i en skanning af de mange kartotekskort, og de gøres derefter tilgængelige i en billedviser, hvor man kan slå navne op alfabetisk og bladre igennem kortene. Denne del er godt i gang, og mange tusinde kort er allerede skannet. Vi forventer at nå langt med skanningerne i år, og at det i løbet af året bliver muligt for alle at få adgang til at tage et første kig på de skannede kartotekskort.

Kortene er typisk bygget op med et navn som indgang, og der er derefter nogle oplysninger, der knytter sig til dette navn. Desuden har de fleste kort en reference til, hvor oplysningerne er fundet, og dette gør det muligt at gå til selve kilden, hvor der i mange tilfælde vil være yderligere informationer.

Søgbar database

De skannede kort bliver herefter transskriberet (afskrevet), så det ender med at blive en søgbar database. Denne del vil blive gennemført i et samarbejde med Rigsarkivet og deres Crowdsourcing-platform, og vi håber, at rigtig mange har lyst til at hjælpe med transskriberingen (når vi når dertil). Resultater bliver i sidste ende en database, hvor alle kan søge frit, ikke bare i kortenes opslagsord, men i den totale tekst, der er på kortene.

Museumsinspektør Benjamin Asmussen fra M/S Museet for Søfart udtaler: "Vi er meget glade for denne mulighed for at kunne nå bredere ud med vores indgang til Danmarks både dybe og brede søfartshistorie. Derfor støtter vi varmt op om muligheden for at gøre det ellers lukkede kartotek til en åben database til glæde for alle."

Et eksempel på et kartotekskort

VI HAR BRUG FOR DIN HJÆLP

Slægtsforskernes Bibliotek er delvist finansieret af Danske Slægtsforskere driftsbudget, men en stor del af bibliotekets omkostninger dækkes gennem sponsorater. Biblioteket ville ikke kunne fungere, som det gør i dag, uden disse bidrag.

Foreningen er §8a godkendt, hvilket betyder, at frivillige sponsorbidrag af os bliver indberettet til Skat, og du får skattefradrag for disse inden for de gældende regler. Hjælp os derfor med at holde biblioteket kørende – og få skattefradrag – ved at indbetale et sponsorbeløb i vores webshop: webshop.slaegt.dk (menupunktet "Sponsorat"). For fradrag husk at skrive CPR-nummer i notefeltet på betalingssiden.

Tak for støtten og hjælpen
Per Hundevad Andersen
Biblioteksleder

HISTORIEN OM ET BILLEDE

Af Arne Sørensen
Pileskovvej 23, 2635 Ishøj
arne@enra.dk

Efter hyggeligt og udbytterigt besøg af amerikanske slægtninge i juni 2022, som jeg beskrev i et indlæg i Slægtsforskeren nr. 4, 2022, har historien taget en uventet drejning.

Artiklen blev indledt med en omtale af mine oldeforældre, som også var de fjerne slægtninge til de amerikanske slægtninge fra Minnesota og grunden til deres besøg i Danmark. Omtalen af mine oldeforældre var ledsaget af et billede af et ungt par, som jeg efter bedste overbevisning opfattede som et forlovelses- eller bryllupsbillede af mine oldeforældre Marie og Hans. Billedet havde jeg fra et besøg hos Marie og Hans' barnebarn, Joseph, som bor i Austin, Minnesota. Joseph er søn af Marie og Hans' søn, Marius, som emigrerede til Amerika i 1920. Marius havde efterladt sig en del billeder, og blandt disse billeder lå omtalte foto, som både Joseph og jeg antog måtte være et forlovelses- eller bryllupsbillede af Marie og Hans. Desuden er der visse lighedspunkter med et billede af Marie og Hans fra deres ældre dage, så der har for mig ikke været tvivl om, hvem billedet forestiller.

Da jeg var overbevist om billedets autenticitet, blev det sat på forsiden af en slægtsbog, jeg lavede i 2005 omhandlende ca. 1200 efterkommere med ægtefæller efter Marie og Hans. Min artikel i Slægtsforskeren blev læst af Pia fra Vellerup, som selv havde en slægtsbog med samme billede! Pia hævdede med stor sikkerhed, at billedet i hendes slægtsbog forestillede hendes bedsteforældre. De hed ikke Marie og Hans, men Anna og Johan! Så hvad var nu det for noget?

Vi skrev sammen nogle gange og fremførte hver især vores argumenter for, hvem billedet forestillede. Pias slægtsbog var lavet af hendes fætter, som havde billedet fra sit barndomshjem. Her havde det prydet væggen i stuen, indtil han havde ryddet op efter sin mors død. Bag på billedet var skrevet: julen 1919.

Jeg kontaktede endnu en gang Joseph for på ny at se, om der stod noget bag på 'vores' billede. Men nej, bagsiden var blank. Derimod var der jo på forsiden printet: *Chr. P. Sørensen, Halskov, Korsør* (fotografen).

Det undrede mig, at billedet var taget af en fotograf i Korsør. Det havde jeg ingen forklaring på, for det ligger ikke tæt på,

hvor mine oldeforældre levede. Det kunne Pia derimod forklare, for hun vidste, at hendes mormor Anna i 1912-13 havde tjent i Lille Egede lidt øst for Korsør. Desuden blev Anna og Johan gift i Gørlev i 1916.

Det afgørende 'dødsstød' til mine argumenter kom fra en anden slægtsforsker, som gjorde opmærksom på, at der findes et opslagsværk i Slægtsforskerens Bibliotek med titlen 'Fotografer i Danmark til og med 1920'. I bogen ses, at fotograf Chr. P. Sørensen etablerede sin fotovirksomhed i Korsør 1. januar 1891. Dermed kunne det tidsmæssigt ikke passe med, at fotoet skulle være et forlovelses- eller bryllupsbillede af Marie og Hans, da de blev gift allerede i 1882.

Jeg må dermed bøje mig og erkende, at billedet ikke forestiller min oldeforældre.

Min konklusion og en mulig forklaring på, at billedet er havnet hos Marius, kan være, at Marius og Johan har kendt hinanden og formentlig været gode venner. Så da Johan i 1916 blev forlovet med sin Anna og i den forbindelse blev fotograferet, har Johan foræret Marius et billede. Billedet har Marius derefter gemt i sine ejendele og bragt med sig til Amerika.

Dette hermed givet videre til oplysning og advarsel for andre slægtsforskere om ikke at tage ting for givet.

REFERAT AF GENERALFORSAMLINGEN 2023 I DANSKE SLÆGTSFORSKERE

1. Valg af dirigent og stemmetællere

Palle Øvlisen blev valgt som dirigent, og Peter Bjørn Thomsen blev valgt som stemmetællere.

Der blev talt op til 107 deltagere i generalforsamlingen, ingen fuldmagter.

2. Bestyrelsen aflægger beretning for det forløbne år

Der blev henvist til den skriftlige beretning, og der blev yderligere knyttet disse kommentarer:

Vi har forsøgt at registrere hvor meget arbejde, der lægges af frivillige kræfter i foreningen, det er vildt fantastisk, og tak for det.

Foreningen er blevet ejer af fast ejendom, der er købt lokaler til Slægtsforskernes Bibliotek og til ekspeditionen. Nogle af de lejede lokaler er derimod blevet sagt op, men vi har heldigvis fundet nye lokaler i samme bebyggelse, som vi kan flytte de opsagte materialer hen til.

Biblioteket er en dunderende succes, og mange frivillige giver en hånd med ved registrering, indskanning og efterbehandling. Uden de frivillige på biblioteket ville vi ikke kunne gøre det, en stor tak til dem.

Donationer til biblioteket batter godt, og flere lokalforeninger har også doneret. Det sætter vi meget stor pris på.

Facebook er nok ikke længere de unges mødested, men vores forening har to sider på Facebook: "Slægtsforskning" med over 28.000 medlemmer, og "DNA-slægtsforskning" med omkring 3.000 medlemmer. Desuden har vi Genealogy Research Denmark, som retter sig specielt mod udlændinge. Nyhedsbreve udsendes to gange om måneden, den ene gang fra biblioteket, den anden gang med generelle nyheder fra foreningen. Hvis I ikke allerede modtager nyhedsbrevet, så kan I finde et link til tilmelding på forsiden af vores hjemmeside, www.slaegt.dk, så I kan modtage nyhedsbrevet.

Lokalforeningsrådet afholder møde to gange årligt, det er vigtigt, at lokalforeninger sender repræsentanter til disse møder, der er stor erfaringsudveksling og god synergi.

Foreningen er aktiv på mange forskellige områder, f.eks. med deltagelse i Historiske Dage i Øksnehallen, Spor i Lyn-gen i Herning, Flensborg og i Oslo.

Onlineforedragene er stoppet. Det blev sat i gang under Coronaen, nu er der ikke længere det samme behov, og det viser den vigende interesse.

Der er indgået aftale med Slektogdata.no om gratis adgang for vores medlemmer til deres hjemmeside, som indeholder virkelig mange gode og interessante sider og webinarer. I kan logge ind på den lukkede del af Forum, der ligger koden til den norske del af hjemmeside.

Der har været afholdt 2 DNA-kurser, et i Bjerringbro og et i Hillerød. Kurserne blev hurtigt fuldttegnede, og der var stor tilfredshed fra deltagerne. Der kommer nok også et kursus på Fyn i efteråret.

Slægtshistorisk Weekend har i mange år været afholdt på Nørgaards Højskole i Bjerringbro, men denne gang vil det blive afholdt i Grenå for at give plads til flere deltagere, der er plads til 120 deltagere. Der er allerede mange deltagere tilmeldt.

Slægtsforskerprisen 2022 blev givet til alle de frivillige hjælpere i Facebookgruppen Slægtsforskning og på Forum, der yder en meget stor hjælp til alle og i alle former for spørgsmål.

Dodsregister.dk, som er foreningens egen hjemmeside over dødsfald i Danmark, har mere end 800.000 søgninger om året. Den indeholder mere end 1,7 mio. dødsfald registreret i perioden 1842-1969, hvoraf de 1,2 mio. dækker perioden 1943-1969 med samtlige dødsfald i Danmark.

Vi har samarbejde med andre organisationer, i særdeleshed med Rigsarkivet, som fungerer særdeles godt og gnidningsfrit. Vi bliver inddraget på mange niveauer og har også mulighed for at påvirke f.eks. hvad der bliver indscannet og indtastet på CS-portalen.

Det nyeste samarbejder er indgået dels med Forsorgsmuseet i Svendborg om udarbejdelse af slægtstræer for tidligere anbragte, som vi netop skrev om i vores seneste nyhedsbrev, dels med Danmarks Radio om aktiv deltagelse i deres store projekt "Danskere i Verden". Begge disse projekter har været med til at bringe Danske Slægtsforskere i medierne, ligesom mange lokalforeninger har sat noget i gang i den forbindelse.

Stor tak til vores samarbejdspartnere - og tak til bestyrelsen for det gode samarbejde og hyggelige samvær.

Kommentarer og spørgsmål til bestyrelsens beretning

Kan det komme på tale, at foreningen samarbejder med DIS-Sverige?

Svar: Det er muligt at få hjælp til opslag i Forum. Desuden ligger kirkebøger mv. fra Sverige gratis tilgængelige på nettet, se <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>

Der blev også spurgt ind til mulighederne for at få hjælp med tyske arkivalier. Bestyrelsen har undersøgt dette, og det er desværre ikke muligt, da alt ligger bag en betalingsmur. Til gengæld kan man få hjælp til opslag i Ancestry på Forum. Der blev spurgt til, hvordan man kunne deltage i projektet med Forsorgsmuseet, og man kan skrive direkte til Kirsten Sanders, hvis man ønsker at deltage.

3. Kassereren fremlægger det reviderede regnskab til godkendelse.

Medlemstallet er en smule nedadgående. Det skyldes, at antallet af indmeldelser ikke helt kompenserer for det naturlige antal udmeldelser.

Fornylsesprocenten ligger omkring 92,6% i 2023 mod

93,1% i 2022. Den lavere fornyelsesprocent i 2023 ser ud til at skyldes strammere økonomiske forhold for medlemmerne. Vi har skiftet revisorer til "Mer Revision A/S" i Roskilde, som er registrerede revisorer, hvilket er i overensstemmelse med foreningens vedtægter.

2022 gav et overskud på 71.000 kr.

En del af foreningens egenkapital er nu investeret i ejendommen, hvor Slægtsforskerens Bibliotek ligger. Pt. er friværdien i ejendommen på 990.000 kr. Foreningens likvide midler er på 1,2 mio. kr.

Udviklingen i foreningens egenkapital er fortsat stigende.

INDTÆGTER

Overskuddet fra varesalget er betydeligt mindre, idet det er gået fra 142.000 kr. til 51.000 kr. Der er heldigvis en nyudgivelse undervejs i 2023, så der kan forventes et øget overskud fremover.

Foreningens kurser skal gerne balancere i sig selv, det har givet overskud på 1.000 kr. i 2022, mod 25.000 kr. i 2021.

Tilskud fra udlodningsmidlerne, Rigsarkivet, bladpuljen og sponsorer: 344.000 kr. i 2022 mod 363.000 kr. i 2021.

Heraf er anvendt til blad og bibliotek: 280.000 kr. i 2022 mod 227.000 kr. i 2021.

UDGIFTER

Medlemsblad: 629.000 kr. i 2022 mod 577.000 kr. i 2021. Forskellen skyldes, at der har været flere sider i bladet i 2022. Ekspedition: 114.000 kr. i 2022 mod 142.000 kr. i 2021, de største udgifter er til porto.

IT-udgifter: 107.000 kr. i 2022 mod 134.000 kr. i 2021. Forskellen skyldes primært, at annoncering på Google er flyttet herfra til markedsføring.

Ejendom: 192.000 kr. i 2022 mod 0 kr. i 2021. Af beløbet på de 192.000 er 58.000 kr. anvendt til renteudgifter, resten til engangsudgifter og vedligehold samt drift. Der har i øvrigt været en hel del udgifter i forbindelse med indflytning. Drift omfatter følgende: varme, lys og fællesudgifter.

Markedsføring: 205.000 kr. i 2022 mod 117.000 kr. i 2021, herunder Google annoncering, trykning af reklamematerialer til nye medlemmer og trykning af "Sogn, herred, amt", som uddeles til nye medlemmer.

Generalforsamling + bestyrelsen: her er anvendt 107.000 kr. i 2022 mod 109.000 kr. i 2021.

Lokalforeninger, tilskud til disse: 169.000 kr. i 2022 mod 137.000 kr. i 2021, vi har fået flere lokalforeninger.

Biblioteket: 377.000 kr. i 2022 mod 290.000 kr. i 2021.

Regnskab: Bogholderen betales for 8 timers arbejde i ugentligt, og der er udgifter til Economics, det er ikke helt billigt at anvende.

Spørgsmål og kommentarer til regnskabet

Der var spørgsmål til, hvad der anvendes til markedsføring og regnskab samt til opsigelse af de lejede lokaler, som Slægtsforskerens Bibliotek anvender.

Engagementsregnskabet: 12.135 timer lagt af ca. 40 frivillige, svarende til ca. 6.3 fuldtidsstillinger eller 3,4 mio. kr. i lønudgifter. Alene biblioteket har lagt 7740 timer i frivilligt arbejde.

For at kunne have §8a godkendelse skal mindst 100 frivillige bidrag bidrage med 200 kr. En stor tak for disse bidrag, som opgives til skat. Det gør, at vi kan modtage donationer og arv med skattefradrag for giverne.

Regnskabet blev godkendt.

4. Godkendelse af budget for det nuværende og det kommende år samt godkendelse af kontingent for 2024.

Forslag om en mindre forøgelse på 10 kr. af kontingentet til 290 kr. fra 2024, og familiemedlemskabet stiger med 15 kr. samt en forhøjelse også på udlandskontingent.

Forslaget blev vedtaget.

Budgettet blev fremlagt, der beregnes lidt færre sider i bladet for at holde udgifterne nede.

Der skal påregnes ekstra udgifter pga. flytning i Slægtsforskerens Bibliotek.

Udgifterne til ekspedition er sat op, da flere bøger er undervejs, og dette medfører, at flere bøger skal sendes.

Der er lavet et budget for 2023 med et forventet overskud på ca. 50.000 kr. og for 2024 med et forventet overskud på 95.000 kr.

Kommentar til budgetterne

Vi mangler en pjece til nye medlemmer, men det er en god velkomstpakke.

Per Hundevad Andersen forklarede, at der er en ny folder undervejs, hvor man bedre kan se, hvilke fordele der er ved at være medlem af foreningen.

Budgetterne blev vedtaget.

5. Behandling af indkomne forslag

A. Forslag fra DS Helsingør: "Ændring af indmeldesside og -blanketter på www.slægt.dk, således at nye medlemmer automatisk opfordres til også at melde sig ind i enten Danske Slægtsforskere eller en lokalforening."

Kommentar fra bestyrelsen: Rigtigt godt forslag, men vores medlemssystem er et standardsystem, hvor vi ikke kan gøre som foreslået. Så hvis vi skal ændre det, skal vi have et andet medlemssystem.

Vi lægger en folder om lokalforeningerne ind i velkomstpakken til alle nye medlemmer og opfordrer til, at alle lokalforeninger gør nye medlemmer opmærksom på at melde sig ind i landsforeningen.

Kirsten Sanders foreslog, at lokalforeninger sender deres lokale foldere til ekspeditionen, så de kan komme med ud til nye medlemmer i deres område.

Forslaget blev herefter trukket med støtte til ovennævnte metode for at reklamere for lokalforeningerne fremover.

Opklarende spørgsmål

Der blev spurgt til, om der er mange medlemmer af lokalforeningerne, som ikke er medlemmer af landsforeningen?

Per Hundevad Andersen svarede, at der er ikke ført statistik over det, men i runde tal er ca. halvdelen af medlemmerne i lokalforeningerne medlemmer af landsforeningen.

Forslagene fra Ingrid Sørensen bortfaldt, da hun ikke var til stede og ikke havde sendt en fuldmagt til nogen.

6. Valg til bestyrelsen.

6a. Valg formand – kun lige år.

6b. Valg af bestyrelsesmedlemmer.

På valg: Per Hundevad Andersen, Peter Olsen, Bodil Grove Christensen og Ole Selmer.

Per Hundevad Andersen, Peter Olsen og Bodil Grove Christensen var villige til genvalg, og Rikke Egebak Vestervig blev foreslået som medlem af bestyrelsen, alle blev valgt.

6c. Valg af suppleanter.

På valg: Yvonne Christiansen var villig til genvalg, John Buch Larsen, Vejle, blev foreslået og begge blev valgt.

7. Valg af interne revisorer.

7a. Valg af en intern revisor for to år

På valg: Jan Amnitsbøl Krusell, ønsker ikke genvalg. Grethe Modin Grundtvig blev foreslået og valgt.

7b. Valg af en revisorsuppleant for et år.

På valg: Knud Spangsø, han blev valgt.

8. Eventuelt.

Per Fischer, Hørsholm

Medlemsbladet kan ikke læses elektronisk, før det er 1 år gammelt. Kan vi downloade det fra vores personlige side?

Per Hundevad Andersen svarede, at det er en rigtig god idé, men vi kan ikke lægge det der. I stedet kan I skrive ekspeditionen, så kan I få det tilsendt elektronisk løbende.

Gitte Achton, Karresbækminde

Tak for at have fået bladet tilsendt elektronisk, mens jeg var på tur i 7 mdr.

Jan Niemann, Helsingør

Surt opstød til DR, udsendelserne "Danskere i Verden" er lavet for mindst 1 år siden, og så udsender man det til os nu med kort frist. Giv lige en melding tilbage til dem.

Aksel Kramer, Tåstrup

Udtrykte ros til bestyrelsen for alt det arbejde, som de gør. Men Aksel Kramer var lidt træt af, at begge ikke kan komme ind til generalforsamlingen, spurgte til, om de ikke begge var ikke medlemmer, når de havde et familiemedlemsskab? Bodil Grove Christensen, som havde siddet ved indtjekningen undskyldte, der var sket en beklagelig fejl.

Aksel Kramer kom også med denne kommentar: "Hvorfor skal vi altid beslutte kontingentet, før vi kender budgettet?".

Herefter blev generalforsamlingen afsluttet i god ro og orden, en stor tak til Palle Øvlisen for at have ledt os godt igennem.

Bodil Grove Christensen
referent

Palle Øvlisen
Dirigent

NY SUPPLEANT I BESTYRELSEN JOHN BUCH LARSEN

Jeg er 72 år og har slægtsforskert i ca. 15 år. Min hustru, Hanne Baden, har også slægtsforskning som interesse, og vi har begge været medlem af Vejle-egnens Slægtshistoriske Forening i 15-20 år. Sidste år blev jeg både medlem af bestyrelsen for førnævnte forening og medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Sydøstjylland, hvor jeg

også er medlem af redaktionen. Redaktionsarbejde har jeg en vis erfaring i, efter at jeg i mange år har været en del af redaktionen for Vejle Amts Lægekredsforenings medlemsblad "Vejlægen".

Jeg har primært slægtsforskert i min egen – og i min hustrus – slægt og har været så heldig, at de tidligere generationer har efterladt sig meget materiale, som har været til stor hjælp i slægtsforskningen. At slægtsforske vækker umiddelbart også en interesse for lokalhistorie og historie generelt. Når dette kombineres med samtaler med nyfundne medlemmer

af slægten, med besøg på lokalarkiver, kirkegårde m.m., ja, så samles trådene til en egentlig slægts historie. Der kommer "kød på slægten", som man siger. Hvilket jo kun skærper appetitten på at forske videre.

Jeg har deltaget i indtastning af folketællinger og dødsprotokoller.

Vi har også hjulpet venner og bekendte med at finde hidtil ukendte aner og med at samle oplysninger til egentlige slægts-tavler. Til stor glæde for alle parter.

Vi har en slægtsforskningshjemmeside med web-adressen baden-buchlarsen.dk.

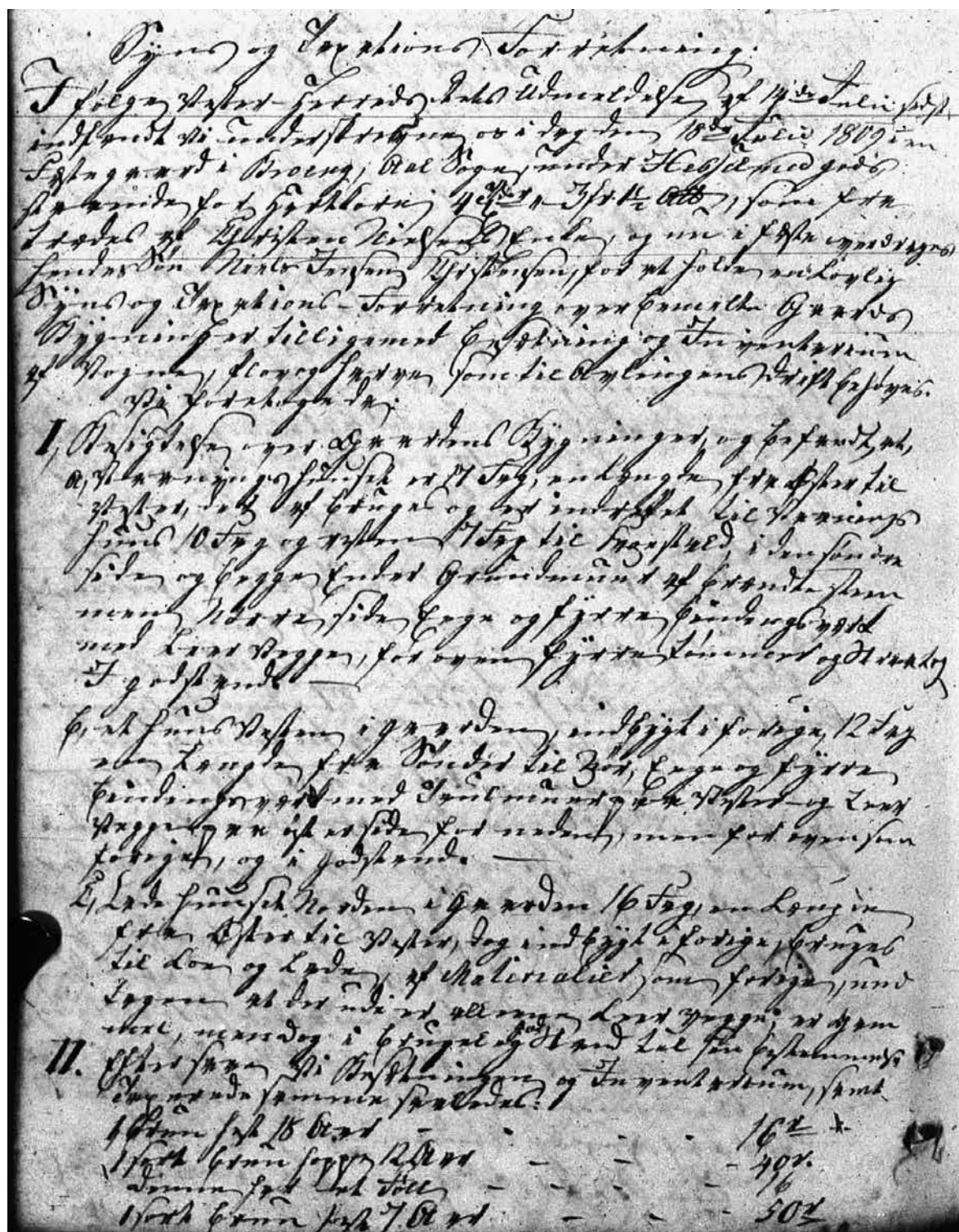
Det er inspirerende både at kunne hjælpe andre i deres slægtsforskning og at møde andre slægtsforskere, som kan supplere min egen viden og hjælpe mig videre i min egen slægtsforskning.

Som medlem af bestyrelsen vil jeg gerne være med til at øge den generelle interesse for og kendskab til slægtsforskning samt at styrke samarbejdet med lokalforeningerne. Ligesom jeg også gerne deltager i udvikling af foreningens hjemmeside.

GOTISK TEKSTPRØVE

I anledning af at temaet i dette nummer drejer sig om landboreformerne, er tekstprøven hentet fra et fæstebrev fra den periode, hvor kravene til fæsteforholdene strammedes. Teksten er første side af den syns- og taksationsforretning, som ifølge en af de nye forordninger skulle holdes, når en ny fæster tog over. Brevet stammer fra Hesselmed Godsarkivs fæsteprotokol 1725-1809 og kan findes på Arkivaliononline, opslag 71 i bind 2.

Læs teksten igennem, gerne flere gange, hvis du ikke får det hele med i første omgang. Du vil forhåbentlig opleve, at teksten efterhånden åbner sig. Hvis du må give op eller vil sikre dig, at du har læst rigtigt, kan du se den korrekte tydning på Danske Slægtsforskeres hjemmeside www.slaegt.dk > Slægtsforskeren > Bilag til bladet.

FRANSK VASK OG STRYGNING

Engang skulle man være et eller andet ved musikken for at gøre sig fortjent til at få sin levnedsbetegnelse udgivet på tryk. Sådan er det ikke mere; i dag kommer der stribevis af historier om ganske almindelige mennesker – tag blot et kig på de titler, der har været anmeldt her i *Slægtsforskeren* gennem de seneste år.

Til striben følger sig nu bogen *Stryge-Trines verden*, som Simon S. Laursen netop har udgivet. Hovedpersonen er en ugift kvinde, født i et fattigt husmandsmiljø i Himmerland, der etablerede en lille forretning, som tilbød ”fransk vask og strygning” i Støvring, og endte som en kendt og elsket person i stationsbyen.

Det er med god grund, at titlen er *Stryge-Trines verden*, for den handler i høj grad om det miljø, som hovedpersonen stammede fra og levede i. Første halvdel af bogen fortæller om Trines forældre og deres familier; hendes far var ud af en søskendeflok, der på forskellige måder kæmpede med at klare tilværelsen. Faren havde hang til flasken, hans bror var med ved Dybbøl i 1864 (hvilket udfoldes i et par kapitler), og flere af dem var kendt som historiefortællere med forkærlighed for trolddom, bjergfolk og anden overtro og af den type, som folkemindeforskeren Evald Tang Kristensen yndede at besøge. Trines mor var gårdmandsdatter, der ”kom galt afsted”. Slægten udmærkede sig i øvrigt ved en del seje og stærke kvindeskikkelser, der ikke lod sig slå ud af et barn eller to uden for ægteskab.

Trine kom til verden 1873 som uægte barn, men forældrene blev dog siden gift. Da hendes mor skulle passe sit arbejde på det lokale gods, og faren manglede varme følelser over for barnet, voksede hun op hos sin fars forældre. Ellers var den slagne vej for en pige som hende at komme tidligt ud at tjene, og Trine startede som 13-årig en tilværelse med lange og hårde arbejdsdage.

Der var i miljøet en overhængende risiko for at blive gravid, og det overgik også Trine, da hun var 19 år. Hendes husbond og tjenestekarlen havde væddet et halvt pund chokolade på, at karlen ikke kunne forføre Trine – hvad han så beviste, at han kunne! Karlen var ikke værd at samle på, men det

Simon S. Laursen:
Stryge-Trines verden.
BoD, 2023.
Illustreret i sort/hvid,
224 sider.
Pris 110 kr. for den trykte
bog og 79 kr. for e-bogen.
Kan bestilles hos
[https://www.bod.dk/
bogshop/](https://www.bod.dk/bogshop/) eller hos
boghandlere.

forstående og måske samvittighedsplagede gårdmandspar lod hende beholde pladsen på gården, og hun klarede sig så godt, at hun senere kunne åbne sit vaskeri på førstesalen i et lille byhus, som en af hendes veninder havde været i stand til at købe.

Trine levede ikke noget begivenhedsrigt liv, men hun havde et netværk af tætte veninder og var god til at holde kontakt til sin familie. Hun var meget afholdt for sit smittende humør, sin hjælpsomhed og sine gode historier. Personerne i hendes liv hører vi om i anden del af bogen, hvor vi også præsenteres for de mange små forretninger og værksteder i nabola- get. Man fornemmer her, at forfatteren er lokalhistoriker og pensioneret arkivar med kendskab til mange sidehistorier.

Bogen er illustreret med et væld af billeder af de mange personer og af steder og gårde. Mange af dem er fundet på lokalhistoriske arkiver og kan ses som inspirerende eksempler på, hvad man kan hente hos arkiverne. Bogen er skrevet, så alle kan være med; ord og begreber, der vil være ukendte for nutidige læsere, er omhyggeligt forklaret hen ad vejen, og noteapparatet er i fineste orden: der sluttes med 30 sider kilde- og litteraturhenvisninger. Eneste anke er, at der omtales så mange personer spredt over adskillige generationer, at det kan være svært at holde styr på dem. En slægtstavle ville have været til stor nytte.

Anmeldt af Kathrine Tobiasen

ADRESSE-ÆNDRINGER

Husk, at du selv skal kontrollere og opdatere dine medlemsdata, såsom post- og mailadresse. Kun på den måde sikrer du dig, at du får bladet hvert kvartal.

Det er vigtigt, at vi har din mailadresse, da du så får vores nyhedsbreve, og vi kan kontakte dig, hvis der skulle opstå problemer.

DANSKE SLÆGTSFORSKERES HJEMMESIDE

www.slaegt.dk

Webmaster: Jesper Skov
webmaster@slaegt.dk

KOMMENDE MØDER I DANSKE SLÆGTSFORSKERE

Bestyrelsesmøder:

2. september i Middelfart
25. november i Middelfart

DANSKE SLÆGTSFORSKERES MEDLEMSSERVICE

Henvendelser til Danske Slægtsforskeres ekspedition sker via adressen:

ekspedition@slaegt.dk

Tlf. 52 79 90 20

Telefonen er åben for ekspedition

Onsdag kl. 15-17 – ellers telefonsvarer

Ekspeditionen står for:

- Pasning af foreningens medlemskartotek – Udmeldelser, adresseændringer for medlemmer, der ikke selv kan klare dette
- Forsendelse af bøger, blad, m.v.
Se udvalget her: dsshop2.dk
- Hjælp til medlemmer, der har login-problemer
- Besvarelse af diverse spørgsmål, dog ikke decideret slægtsforskningshjælp

DANSKE SLÆGTSFORSKERES BESTYRELSE

Kirsten Sanders, Formand. Asselsvej 169, 7990 Ø. Assels. Tlf. 21 21 30 91.	KIS@slaegt.dk
Peter Olsen, Næstformand. Æblevænget 12, 7700 Thisted. Tlf. 25 15 16 47.	PEO@slaegt.dk
Per Hundevad Andersen, Kasserer. Jyllingevej 111, 2720 Vanløse.	PAN@slaegt.dk
Kathrine Tobiasen. Korsagervej 13, 8940 Randers SV. Tlf. 41 28 65 30.	KTO@slaegt.dk
Bodil Grove Christensen. Hvedevej 1, 7490 Aulum. Tlf. 26 17 87 59.	BGC@slaegt.dk
Jesper Skov. Grøndalsvej 4, 9500 Hobro.	JKS@slaegt.dk
Michael Dupont. Erdalsvej 60, 2600 Glostrup.	MID@slaegt.dk
Karen Bendix Larsen. L. I. Brandes Alle 13, 1, 1956 Frederiksberg C.	KBL@slaegt.dk
Rikke Egebak Vestervig. Vrenstedvej 495, Vrensted, 9480 Løkken. Tlf. 61 35 98 00.	RVE@slaegt.dk

Valgt af lokalforeningsrådet

Hans Mølgaard. Markvej 46, 2660 Brøndby Strand.	HMG@slaegt.dk
Kurt Pajbjerg. Vestervænget 26, 8832 Skals. Tlf. 61 30 03 69.	KPA@slaegt.dk

Suppleanter

Yvonne Christiansen. Stubmøllevej 16, 4800 Nykøbing Falster. Tlf. 53 49 11 07.	YCH@slaegt.dk
John Buch Larsen. Mølholm Landevej 19, 7100 Vejle. Tlf. 40 44 72 25.	JBL@slaegt.dk

ÅRETS BEDSTE WEEKEND FOR ANEJÆGERE SLÆGTSHISTORISK WEEKEND

Igen i år inviterer Danske Slægtsforskere til tre dage spækket med spændende og inspirerende foredrag og uforligneligt socialt samvær. Det foregår på Kysthotellet i Grenå 29. september – 1. oktober.

Årets foredrag:

Per Hundevad Andersen: Slægtsforskernes Bibliotek

Erik Nørr: Præsteembedet 1800-1933

Tyge Krogh: Det store natmandskomplot

Lisa Elsbøl: Under tøjet – undertøjet

Peder Dam: Ejendoms historie

Bodil Grove Christensen: Family Search

Svend Erik Christiansen: Faderskabssager

Lørdag eftermiddag kan du deltage i fire parallelle workshops, og om aftenen samles vi til festmiddag, hvor årets slægtsforskerpris uddeles.

Læs mere på
slaegt.dk/nyheder/slaegtshistorisk-weekend-2023/

Men vent ikke for længe!
Skulle der være udsolgt,
kan du komme på venteliste.

